

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

**IRAKLI GÖÇMENLERİN HANE GEÇİM STRATEJİLERİ:
ANKARA İLİ ÖRNEĞİ**

Merve ILGAZ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

IRAKLI GÖÇMENLERİN HANE GEÇİM STRATEJİLERİ: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ

Merve ILGAZ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Merve ILGAZ tarafından hazırlanan "İraklı Göçmenlerin Hane Geçim Stratejileri: Ankara İli Örneği" başlıklı bu çalışma, 31.05.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Erdal AKSOY (Başkan)

Prof. Dr. Cahit GELEKÇİ (Danışman)

Prof. Dr. Birsen Şahin KÜTÜK (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

28/06/2024

Merve ILGAZ

1“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Cahit GELEKÇİ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Merve ILGAZ

TEŞEKKÜR

Lisans eğitimim sırasında şahsen tanışma olanağı elde ettiğim ve o günden itibaren kendisine layık bir öğrenci olma sorumluluğu hissettiğim, tez çalışmamın her aşamasında belirttiği değerli fikirleriyle yeni bakış açıları kazandığım, üzerimde çok büyük emeği olan kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Cahit GELEKÇİ'ye bana olan sabrı ve desteği için en içten teşekkürlerimi sunarım.

Eğitimim boyunca teşviklerini ve anlayışını benden esirgemeyen; araştırmama yönelik incelemeleri sonucu eleştirileri, önerileri ve ufkumu genişleten görüşleriyle çalışmamın gelişmesine katkıda bulunan saygıdeğer Prof. Dr. Birsen ŞAHİN KÜTÜK'e müteşekkirim. Araştırmama getirdiği değerli yapıcı eleştirileriyle çalışmamın güçlenmesine katkı sağlayan sayın Prof. Dr. Erdal AKSOY'a teşekkürü borç bilirim.

Tez çalışmama zaman ayırarak mülakat gerçekleştirmeyi kabul eden; benimle yaşam öykülerini, özel hislerini ve biricik deneyimlerini paylaşan katılımcılara teşekkür ederim.

Kimi zaman keyifli ve çoğu zaman yorucu geçen bu süreçte, neşeme ve hüznüme her daim ortak olan ama ilk olarak kendileriyle paylaşacağım vakitten kısıtığım anneme ve kardeşime bana olan güvenleri, inançları ve hoşgörülerini için sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

ILGAZ, Merve. *Iraklı Göçmenlerin Hane Geçim Stratejileri: Ankara İli Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

Bu tez çalışmasında Irak'ta yaygınlaşan terörize faaliyetler sonucu 2014 yılı itibarıyla ülkesini terk ederek Ankara'ya yerleşmek zorunda kalan Iraklı göçmenlerin hane geçim stratejilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda sosyal ağlar ve sosyal sermaye literatürüne başvurularak hem göç sürecinin hem geçim yollarının tayin edilmesinde rol oynayan etkenler belirlenmiştir. Bu bağlamda, Iraklı göçmenleri Ankara'ya göç etmeye zorlayan tarihsel ve sosyo-kültürel süreçler aktarılarak araştırma kapsamında görüşme yapılan 18 Iraklı göçmenin ifadelerinin bağlam içerisinde anlamlandırılması sağlanmıştır.

Yıllar içerisinde farklılaşan göçmenlik deneyimindeki değişiminin neden meydana geldiği, Iraklı göçmenlerin Türkiye'de sahip olduğu hukuki statülerin gündelik yaşamlarına ve geçim stratejilerine etkisi, sosyal sermayenin istihdama erişim yollarını nasıl biçimlendirdiği araştırmanın amacına ulaşma yolunda elde edilen alt bulguları oluşturmaktadır. Yapılan saha araştırması neticesinde, zorunlu göçün dinamikleri dolayısıyla geçim varlıklarında kayıplar yaşayan Iraklı göçmenlerin Ankara'nın sosyo-politik bağlamında yaşamlarını yeniden kurmaya çalışırken yedi farklı geçim stratejisi belirlediği tespit edilmiştir: kayıt dışı piyasaya eklenme, kadın emeğine yönelme, tüketimden kısma ve sosyal harcamalardan kaçınma, göçmen döviz transferleri, sosyal yardımlardan faydalanma, Irak'a geri dönmek.

Hane geçim stratejilerinin yanı sıra Iraklı kadınların istihdama katılmasının ve kamusal alandaki görünürlüğünün artmasının toplumsal cinsiyet deneyiminde değişim yarattığı ve Irak'a geri dönüş fikrini olumsuz etkilediği araştırma bulgularına yansımıştır. Ek olarak, en az hedef ülkenin koşulları kadar gönderen ülke olarak Irak'ın siyasi tavır alışının göçmenlerin gönüllü/zorunlu dönüş eylemlerini tetiklediği ve ülkelerine geri dönüş fikrinin oluşmasını engellediği etkenler olduğu görülerek özgün bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Iraklı, Ankara, zorunlu göç, sosyal ağlar, sosyal sermaye, geçim stratejileri, hane halkı

ABSTRACT

ILGAZ, Merve. *Household Livelihood Strategies of Iraqi Immigrants: The Case of Ankara Province*, Master's Thesis, Ankara, 2024.

This thesis aims to determine the household livelihood strategies of Iraqi migrants who had to leave their country and settle in Ankara as of 2014 due to widespread terrorist activities in Iraq. For this purpose, the factors influencing both the migration process and livelihood paths were determined by referencing the literature on social networks and social capital. In this context, the historical and socio-cultural processes that compelled Iraqi migrants to migrate to Ankara were conveyed, and the statements of 18 Iraqi migrants interviewed within the scope of the research were analyzed within this context.

The sub-findings obtained in order to achieve the research aim include the reasons for the evolution of the migration experience over the years, the reasons for the impact of the legal status of Iraqi migrants in Turkey on their daily lives and livelihood strategies and how social capital shapes their access to employment opportunities. As a result of the field research, it was determined that Iraqi migrants, who lost their livelihood assets due to forced migration dynamics, identified seven different livelihood strategies while trying to rebuild their lives in the socio-political context of Ankara: integration into the informal market, increased participation of women in the labor force, reduction of consumption and avoidance of social expenditures, remittance transfers, utilization of social assistance, and contemplating a return to Iraq.

In addition to household livelihood strategies, the research findings indicate that Iraqi women's increased participation in employment and visibility in the public sphere have altered the gender experience within society and negatively influenced the idea of returning to Iraq. Moreover, it was found that the political stance of Iraq as the sending country, as much as the conditions of the country of destination, influenced the voluntary/forced return actions of the migrants and hindered the idea of returning to their homeland.

Keywords

Iraqi, Ankara, forced migration, social networks, social capital, livelihood strategies, household

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ	5
1.1. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI	5
1.1.1. Araştırmanın Konusu.....	5
1.1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	6
1.1.3. Araştırmanın Problem Cümleleri.....	9
1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	9
1.2.1. Araştırmanın Deseni ve Veri Toplama Teknikleri	9
1.2.2. Araştırmanın Katılımcıları.....	11
1.2.3. Araştırmanın Veri Analizi Süreci	17
1.2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	17
2. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ARKA PLANI.....	20
2.1. GÖÇ VE GÖÇE İLİŞKİN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR	20

2.1.1. Göç Olgusu	20
2.1.2. Göçe İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar.....	23
2.2. ULUSLARARASI GÖÇ HAREKETLERİNDE SOSYAL SERMAYENİN VE SOSYAL AĞLARIN YERİ.....	30
2.2.1. Sosyal Sermayenin Göç Sürecine Etkisi.....	30
2.2.1.1. Bourdieu: Eşitsizliğin Yeniden Üretim Aracı Olarak Sosyal Sermaye	36
2.2.1.2. Coleman: Sosyal Kapalılık Yaklaşımında Sosyal Sermaye.....	41
2.2.1.3. Putnam: Devlet-Sivil Katılım İlişkisinde Sosyal Sermaye.....	44
2.2.2. Göç Hareketlerinde Sosyal Ağlar: Fırsat mı Tehdit mi?	49
2.2.2.1. Ulusötecilik (Transnationalism).....	51
2.2.2.2. Güney-Güney Göçlerinde “İstenmeyen Sosyal Ağlar”.....	52
3. BÖLÜM: IRAK’IN TARİHİ VE SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI.....	55
3.1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN 1988 SIĞINMA OLAYINA KADAR IRAK’IN KISA TARİHÇESİ.....	55
3.1.1. Göç Akınlarna Giden Süreç: Irak-İran Savaşı (1980-1988).....	58
3.2. 1988 SIĞINMA OLAYI, KÖRFEZ SAVAŞI (1990-1991) VE TÜRKİYE’YE SIĞINMA HAREKETLERİNİN BAŞLAMASI	59
3.2.1. 1988 Olayında Sığınma Hareketleri	60
3.2.2. Körfez Savaşı Sırasında Sığınma Hareketleri.....	61
3.2.3. Körfez Savaşı Sonrasında Sığınma Hareketleri.....	62
3.3. ABD’NİN IRAK’I İŞGALİNİN VE TERÖRİZE FAALİYETLERİN IRAK’IN TOPLUMSAL YAPISINDAKİ İZİ.....	65
3.3.1. ABD’nin Küresel ve Ulusal Çıkarları Açısından Irak	65
3.3.2. Terörize Faaliyetlerin Irak Toplumuna Etkisi	68
3.3.3. Küresel Göç Hareketlerinde Iraklı Mülteciler ve Türkiye.....	70
4. BÖLÜM: IRAKLI GÖÇMENLERİN GÖÇ SÜREÇLERİ VE HUKUKİ STATÜLERİNDEKİ DEĞİŞİM.....	75

4.1. IRAK'TAN ANKARA'YA VARAN ZORUNLU GÖÇ SÜRECİ	76
4.1.1. Göç Sürecinde Sosyal Ağlar	80
4.2. IRAKLI GÖÇMENLERİN HUKUKİ STATÜLERİ VE YILLAR İÇERİSİNDEKİ DEĞİŞİMİ	84
5. BÖLÜM: SOSYAL SERMAYENİN İSTİHDAMA ERİŞİM YOLLARINA ETKİSİ.....	90
5.1. IRAKLI GÖÇMENLERİN SOSYAL SERMAYELERİNİN İSTİHDAM SÜRECİNİ ŞEKİLLENDİRMESİ	90
5.2. BİR İSTİHDAMA ERİŞİM YÖNTEMİ: SOSYAL MEDYA.....	92
5.3. BİR DURUM OLARAK HAYAT PAHALILIĞI	94
5.4. ZORUNLU GÖÇ SÜRECİNDE BEŞERİ SERMAYENİN DEĞERİNİ YİTİRMESİ: MESLEKİ NİTELİKSİZLEŞME.....	96
6. BÖLÜM: IRAKLI GÖÇMENLERİN HANE GEÇİM STRATEJİLERİ.....	103
6.1. KAYIT DIŞI İŞ PİYASASINA EKLEMLENME	111
6.2. KADIN EMEĞİNE YÖNELME.....	115
6.2.1. Kadının Emeginin Toplumsal Cinsiyete Dayalı Yaşam Deneyimini Değiştirmesi	119
6.3. TÜKETİMDEN KISMA VE HARCAMALARDAN KAÇINMA.....	122
6.4. HANE HALKININ BİLEŞİMİNİ DEĞİŞTİRMEK VEYA KATKISINI DÜZENLEMEK	124
6.5. GÖÇMEN DÖVİZİ TRANSFERLERİ.....	127
6.6. SOSYAL YARDIMLARDAN FAYDALANMA	128
6.6.1. Sosyal Yardım Sağlayıcıların Azalması	129
6.6.2. Sosyal Yardımlara Erişimde Fırsat Eşitsizliği Düşüncesi	131
6.7. BİR GEÇİM STRATEJİSİ OLARAK IRAK'A GERİ DÖNMEK.....	135
6.7.1. Gönüllü Geri Dönüş.....	135
6.7.2. UN Kimliğinin Kapatılması.....	137

6.7.3. Geri Dönüş Düşüncesinin Oluşmasındaki Engeller	138
SONUÇ.....	141
KAYNAKÇA	150
EK 1. SAHA ARAŞTIRMASINA İLİŞKİN BAZI FOTOĞRAFLAR.....	166
EK 1. (DEVAM) SAHA ARAŞTIRMASINA İLİŞKİN BAZI FOTOĞRAFLAR	167
EK 2. IRAKLI TÜRKMENLERE YÖNELİK FAALİYET GÖSTEREN STÖ'LERE İLİŞKİN BAZI FOTOĞRAFLAR.....	168
EK 3. ORİJİNALLİK RAPORU	170
EK 4. ETİK KOMİSYON İZİNİ.....	172

KISALTMALAR DİZİNİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

CIA: Central Intelligence Agency- Merkezî İstihbarat Teşkilatı

ÇGSB: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

DAEŞ (İŞİD/ISIL): al-Dawla al-Islamiya fi al-Iraq wa al-Sham- Irak ve Şam İslam Devleti

GİGM: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

IDMC: Internal Displacement Monitoring Centre- Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi

IDPs: Internally Displaced Persons- Ülkesinde Yerinden Edilmiş Kişiler

IOM: International Organization for Migration- Uluslararası Göç Örgütü

IPC: Iraq Petroleum Company- Irak Petrol Şirketi

OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development- Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü

OPEC: Organization of the Petroleum Exporting Countries- Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

STÖ: Sivil Toplum Örgütü

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SUY: Sosyal Uyum Yardımı

T-SUY: Tamamlayıcı Sosyal Uyum Yardımı

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TÜFE: Tüfe Tüketici Fiyat Endeksi

TİKV: Türkmeneli İş Birliği ve Kültür Vakfı

UN Kimlik: United Nations Identity Card- Birleşmiş Milletler Kimlik Kartı (Uluslararası Koruma Başvuru Sahipliği Belgesi)

UNHRC: United Nations Human Rights Council- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK)

YŞEY: Yabancılara Yönelik Şartlı Eğitim Yardımı

YUKK: Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Iraklı Göçmenlerin Sosyo-demografik Özellikleri	14
Tablo 2. Iraklı Göçmenlerin Sınır Geçiş Biçimleri ve Hukuki Statüleri.....	85
Tablo 3. Iraklı Göçmenlerin Emek Tablosu.....	98
Tablo 4. Iraklı Kadın Göçmenler Emek Tablosu	116

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Iraklı Göçmenlerin Geçim Varlıklarındaki Dönüşüm	104
Şekil 2. Ankara'da Yaşayan Iraklı Göçmenlerin Hane Geçim Stratejileri	110

GİRİŞ

Küreselleşmeyle birlikte ABD başta olmak üzere ileri düzeyde endüstrileşmiş ülkeler ve çok uluslu şirketler ekonomik yeniden yapılanma sürecine giderek finansal sermaye alanını hegemonyaları altına almıştır. Söz konusu ülkeler “merkez” devlet konumlarını pekiştirdikçe bir zamanlar kalkınma olanakları olan “Üçüncü Dünya” ülkeleri hammadde ve iş gücü sömürülmesi, doğal kaynakların yanlış kullanımı, yoksulluk, yanlış kentleşme gibi sebeplerle vatandaşlarına iş piyasası sağlayamamış ve vatandaşlarının yaşam standardını düşürmüştür. Bunlara ilişkili olarak veya olmayarak etnik, mezhebi veya bölgesel anlaşmazlıklar silahlı direniş örgütlerinin terör eylemlerini ve iç savaşları tetikleyince göç ve sığınma hareketlerinden söz edilir duruma gelmiştir.

Irak'ta birkaç on yıldır süregelen mezhebi ve bölgesel çatışmalarla ilişkili olarak DAESH'in ve yerel silahlı örgütlerin terörize eylem alanını genişletmesi ve şiddetini artırması sonucu Irak vatandaşlarının bazıları farklı ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Göç ettikleri ülkelere biri olan Türkiye, oturma izniyle bulunan 86.266 ve uluslararası koruma başvuru sahibi 45.802 Iraklı göçmene ev sahipliği yapmaktadır.

Literatürde Türkiye'de bulunan Suriyeli sığınmacılara yönelik ekonomik, hukuki, sosyal ve psiko-sosyal çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Ancak Türkiye'de sayıları hatırı sayılır düzeyde bulunan Iraklı göçmenlere ilişkin kısıtlı araştırma vardır. Mevcut araştırmalar ağırlıklı olarak Iraklı mültecilerin göçmenlik deneyimi etrafında şekillenmektedir.

Bu çalışma, Türkiye'nin görünmez göçmen gruplarından biri olan Iraklıların hane geçim stratejilerinin araştırılmasını konu edinmektedir. Tez çalışmasına yalnızca Ankara'da yaşayan ve DAESH'in terörize faaliyetlerini yaygınlaştırdığı 2014 yılından itibaren Türkiye'ye göç eden Iraklı göçmenler dahil edilerek araştırmanın konusu sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın amacı, zorunlu göç sebebiyle geçim varlıklarında kayıplar yaşayan Iraklı göçmenlerin Ankara'daki geçim dinamiklerinin sosyolojik bakış açısıyla anlamlandırılması ve yorumlanmasıdır.

Araştırmanın başlamasına neden olan problem cümleleri araştırmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır. Iraklı göçmenlerin hane geçim stratejilerinin belirlenmesiyle ilişkili olarak Ankara'daki istihdam biçimlerinin neler olduğu, değişen geçim stratejileri, geçim yollarını belirlerken sosyal sermayelerinin rolünün ne olduğu, hukuki statülerinin göçmenlik deneyimine etkisi, Ankara'da bulunulan süre içerisinde varsa göçmenlik deneyimindeki dönüşümün neden meydana geldiği tez çalışmasının yanıt aradığı diğer soruları oluşturmaktadır.

Bu tez çalışması, zorunlu göç sebebiyle yoksulluk riskiyle yüzleşen Iraklı göçmenlerin ekonomik kaynağa erişim yollarına ve hane geçim stratejilerine odaklandığından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Böylece, küresel dünya düzeninin bir sonucu olan göç hareketlerinde, Iraklı göçmenlerin kendi durumlarını nasıl algıladıklarını ve yapısal kısıtlar altındaki manevralarını anlamak mümkün hale gelmiştir.

Yerinden edilen göçmenlerin ekonomik birikimleri ve ekonomik sermayeleri tahrip olduğundan, kaybedildiğinden veya taşınmadığından Ankara'daki yeniden yaşam inşa etme sürecinin tek başına altından kalmak mümkün değildir. Beşerî sermayelerine yönelik göçmenlerin ana dilleri ve mesleki bilgi ve becerileri hedef ülkenin sosyo-politik bağlamında değerini yitirdiğinden sosyal sermayelerinin en önemli geçim varlığını oluşturduğu görülmektedir.

Iraklı göçmenlerin Türkiye'deki nüfusları Suriyeli göçmenlere kıyasla oldukça az ve sınır geçişleri kitlesel değil de bireysel olduğundan göçmenlerin mevcut sosyal bağlantılarını koruyarak Ankara'ya taşıma olanakları düşmüştür. Dolayısıyla kullanılacak sosyal sermaye hacminde de daralma olduğu görülmektedir. Bu denli sıkışık bir alanda "göçmen olma hali"nin hane geçim stratejilerine etkisi araştırma boyunca iç içe seyretilmektedir.

Tez çalışması, giriş bölümünden sonra gelen altı ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın kapsamı ve yöntemi açıklanmaktadır. Bu çerçevede araştırmanın konusu, amacı, önemi aktarılmıştır. Ardından veri toplama tekniği ve veri analiz süreci hakkında bilgi verilerek araştırmanın yöntemi bildirilmiştir. Araştırmanın ilk bölümü saha süreci ve saha sürecinde karşılaşılan güçlükler belirtilerek tamamlanmıştır.

İkinci bölümünde araştırmanın konusu ve problem cümleleriyle ilişkili olarak kavramsal ve kuramsal arka plana yer verilmiştir. Öncesinde göçe ilişkin kuramsal yaklaşımlara değinilerek tezin konusuyla ilişkisi üzerinde durulmuştur. Sonrasında uluslararası göç hareketlerinde sosyal ağların ve sosyal sermayenin oynadığı role ağırlık verilerek araştırma sürecine eşlik eden kavramsal arka plan hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölüm, Irak'ın tarihi ve sosyo-kültürel yapısı temelinde şekillenmektedir. Bu bölümün yazılmasının amacı okuyucu açısından katılımcıların ifadelerinin tarihsel ve sosyal bağlam içerisinde anlam kazanmasını sağlamaktadır. Modern Irak devletinin kuruluşundan başlayarak ülkenin kısa tarihçesine yer verilmiştir. Bu çerçevede, 2014 yılı itibarıyla Türkiye'ye gerçekleşen Iraklı göçünün ilk olmadığı, öncesinde Iraklıların Türkiye sınırına gelmesine neden olan siyasi olaylar ve savaşlar olay örgüsü gözetilerek aktarılmıştır. Ardından ABD'nin çıkarları bakımından Irak'ın durumu, terörize faaliyetler ve bunların küresel göç hareketlerine etkisi ele alınmıştır.

Dördüncü bölümden itibaren araştırmanın problem cümlelerine gelen yanıtlar tezde yer bulmaktadır. Bu bölümde Iraklı göçmenlerin göç sürecine (göç öncesi, esnası ve sonrası) ve göç sürecinde sosyal ağlarını kullanma biçimlerine odaklanılmıştır. Sonrasında Iraklı göçmenlerin güncel hukuki statüleri belirlenerek yıllar içerisinde değişen hukuki statülerin nedenleri irdelenmiştir. Hukuki statülerin/statüsüzlüğün gündelik yaşamla ilişkisi kurulmuştur.

Beşinci bölüm, Iraklı göçmenlerin istihdam biçimlerinin ve ekonomik kaynağa erişim yollarının şekillenmesinde sosyal sermayenin etkisini ortaya koymaktadır. Sahip olunan sosyal sermayenin veya sosyal sermaye eksikliğinin istihdama katılım sürecini şekillendirmesi üzerinde durulmuştur. Sosyal sermaye noksanlığını telafi etmek için

sosyal medya uygulamalarının kullanım pratikleri değerlendirilmiştir. Bunlarla beraber gmenlerin g öncesi ve sonrası istihdam alanları karşılaştırılmal olarak ele alınmış olup emek niteliğindeki dnşm sosyolojik bağlamda tartışılmıştır.

Tezin son blmn oluşturan altıncı blm, Ankara’da yaşayan Iraklı gmenlerin yoksulluk riskini hafifletmek veya yoksullukla baş etmek için geliştirdiği stratejiler tespit edilmiştir. Geçim ve strateji kavramlarının işlevleri ve kısıtları incelenmiştir. “Hane”nin tez kapsamında analiz birimi olarak neden tercih edildiği temellendirilmiştir. Her hanenin kendine zg sosyo-demografik zellikleri, sosyo-ekonomik koşulları ve hane yks olsa da literatürde temel hane geçim stratejileri belirlenmiştir. Buradan hareketle, tez çalışmasında benzeşen hane geçim stratejileri bağlam içerisinde yeniden değerlendirmeye açılmıştır. Sonrasında ayrışan hane geçim stratejilerinin peşine dşlp Ankara’da Iraklı gmenlerin içinde buldukları yapısal koşulların bilgisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. te yandan geçim stratejileri kültürel değerlerle yüklü olduğundan literatürle çeşitli açılardan karşılaştırılmak ve geliştirilmek üzere alan amaya abalanmıştır.

Tez çalışmasının sonuç blmnde araştırmanın ulaştığı hedefler çerçevesinde, kavramsal-kuramsal ereve ve sahadan elde edilen veriler birlikte değerlendirilerek tez çalışması tamamlanmıştır.

1. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

1.1. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

1.1.1. Araştırmanın Konusu

Tez çalışmasının konusunu, Iraklı göçmenlerin hane geçim stratejilerinin belirlenmesi oluşturmaktadır. 2014 yılı itibarıyla Irak'ta etnik ve mezhebi çatışmalarla bağlantılı olarak terör faaliyetlerinin yayılması ve şiddetinin artması, Iraklı göçmenlerin göç etmek zorunda kalmalarına neden olmuştur. Bu zorunlu göç süreci, göçmenlerin varlık birikiminde belirgin kayıplar meydana getirmiştir.

Iraklı göçmenlerin geçim varlıklarında meydana gelen dönüşüm, yoksulluk riskiyle karşı karşıya kalmalarına yol açmıştır. Bu kapsamda, kabul eden ülke konumundaki Türkiye'nin sosyo-politik bağlamı içerisinde yeniden bir yaşam kurulmak istendiğinde yeni geçim varlıkları edinme ihtiyacı doğduğundan Iraklı göçmenlerin hane geçim stratejilerinden bahsedilir hale gelinmiştir.

Buradan hareketle, Iraklı göçmenlerin Ankara ilinde istihdama nasıl dahil olduklarının ve hane geçimlerini nasıl sağladıklarının bilgisine erişmek tezin konusu kapsamındadır. Tezin konusuyla ilintili olarak Iraklı göçmenlerin sahip oldukları/olmadıkları sosyal sermayelerinin hem istihdama erişim sürecindeki rolü hem hane geçim stratejilerinin belirleme sürecindeki konumu Iraklı göçmenlerin ifadelerinden yola çıkarak değerlendirilmiştir.

Tez çalışması kavramsal-kuramsal kısım ve uygulama kısmı olmak üzere iki ana bölüme ayrılmaktadır. Çalışmanın kuramsal kısmında; ilk olarak, göç olgusuna ve göçe ilişkin yaklaşımlara yer verilmiştir. Ardından, sosyal sermaye kavramı ve sosyal ağlar teorisi zorunlu göç sürecindeki işlevi bağlamında ele alınmıştır. Son olarak, tez çalışmasında yer

alan Iraklı göçmenlerin deneyimlerinin ve ifadelerinin daha sağlıklı anlamlandırılabilmesi için Irak'ın tarihi, sosyo-kültürel yapısına ve bunlara paralel olarak gerçekleşen uluslararası göç hareketlerine değinilmiştir.

Çalışmanın uygulama kısmı saha çalışmasından elde edilen verilerden hareketle, Iraklı göçmenlerin zorunlu göç deneyimi, ekonomik kaynağa erişim süreçleri ve hane geçim stratejileri olmak üzere üç ana ekseninde biçimlenmiştir.

1.1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

2017 yılında, Türkiye'de en kalabalık göçmen grubunun Suriyelilerin ardından Iraklı göçmenler olduğu kaydedilmiştir (Çingir ve Erdağ, 2017, s. 522). Güncel verilere bakıldığında Suriyeliler ve Afganlardan sonra en fazla kişinin bulunduğu mülteci nüfusu olma niteliğindedir. Buna rağmen Iraklılar Türkiye'de bulunan diğer göçmenler gruplara kıyasla daha az görünen ve haklarında daha az konuşulan göçmen grubudur.

Bu araştırmanın amacı, Ankara'ya göç eden Iraklıların geçim dinamiklerinin anlamlandırılmasıdır. Bahse konu geçim dinamiklerinin anlamlandırılması ve sosyolojik yorumunun yapılabilmesi için Iraklıların güncel hukuki statülerinin bilgisine erişmek ve hane geçim stratejilerine etkisini irdelemek, hukuki statülerinin neden yıllar içerisinde değiştiğini anlamak, sahip oldukları/olmadıkları sosyal sermayelerin ve sosyal ağların istihdama erişim sürecindeki ve hane geçim stratejilerinin belirlenmesindeki işlevini saptamak araştırmanın diğer amaçlarını oluşturmaktadır.

Göç sosyolojisi alanında, Türkiye'deki Iraklı göçmenlerin örneklem olarak belirlendiği araştırmalara nadiren rastlanmakla birlikte değerli çalışmalar bulunmaktadır. Mevcut araştırmalar, Iraklı göçmenlere ilişkin farklı problematik alanlarda çeşitli konularda dağılım göstermektedir.

Utar (2023), uluslararası göç politikaları bağlamında Türkiye'deki Suriyeli, Afgan ve Iraklı göçmenlerin deneyimlerini "göçmen-devlet" ilişki üzerinden irdelerken; Çingir ve Erdağ (2017), Iraklı mülteciler üzerinden göç-biyopolitika ilişkisinin göç

uygulamalarındaki yerini ele almıştır. Mercan Sarı (2018), araştırmasında Iraklı Türkmenler'in göç süreçlerine ve Ankara'daki yaşam deneyimlerinin derinlemesine bilgisine odaklanmıştır.

Güney ve Konak (2016), Bolu ilinde yerli halkın Suriyeli sığınmacıların ve Iraklı mültecilerin kaynaklara erişimine yönelik görüşlerini vatandaşlık ve ötekileştirme kavramları ekseninde tartışmıştır. Manap Kırmızıgül (2019), Ankara'da ev sahibi toplumun Iraklı mültecilere dair algılarını ve hikayelerini yabancı ve toplumsal kabul kavramları kapsamında ele almıştır.

Danış (2010), İstanbul ilinde Iraklı mültecilerin iş ve konut piyasasına dahil olma süreçlerini sosyal ağlar kuramı ekseninde incelemiştir. Iraklı mültecilerin ev sahibi topluma eklemlenme örüntülerini açıklarken sosyal ağlarının yapılarına ve ev sahibi ülkenin kurumlarının ve politikalarının eklemlenme sürecindeki konumunu tartışmıştır.

Koca ve Özkan (2023), Türkiye'de bulunan Suriyeli ve Iraklı göçmenlerin kendi ülkelerine veya daha gelişmiş batı ülkelerine geri dönüş düşüncelerini entegrasyon paradoksu kavramı çerçevesinde araştırmıştır. Azalan geri dönüş niyetlerinin sebepleri irdelenerek entegrasyon sürecinin sahip olduğu farklı motivasyonların tekrar göç sürecini biçimlendirdiği gösterilmiştir.

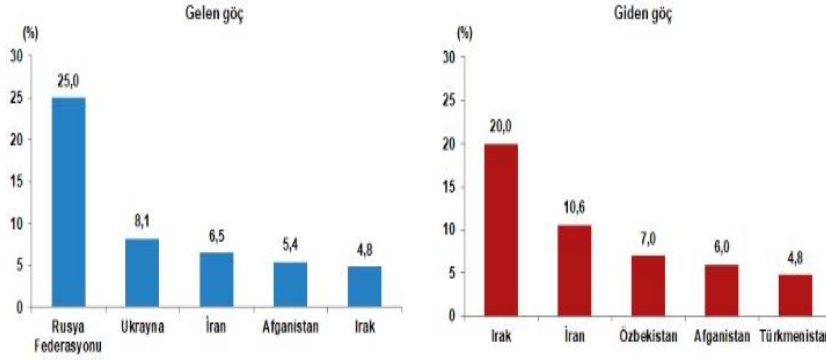
Temel amacı sosyolojik bakış açısıyla geçim stratejilerini araştırmak olan iki ayrı çalışmanın olduğu görülmektedir. İlki, Eskişehir ilinde hizmet sektöründe çalışan yoksulların geçim stratejilerini ve sosyal ağlarını inceleyen bir araştırmadır. Bu araştırmada, düşük ücret ve yetersiz güvenceyle hizmet sektörünün gündelikçi, ücretli taksi şoförü, bakıcılık gibi çeşitli mesleklerinde çalışan yoksulların istihdam-yoksulluk ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır (Suğur, Suğur, Gönç-Şavran, Çetin, 2010).

Bir diğeryse Tekten-Aksürmeli'nin 2019 yılında doktora tezi olarak yayınlanan çalışmasıdır. Gaziantep ilindeki kentsel yoksulluğu ve kent yoksullarının hane geçim

stratejilerinin belirlenmesini konu alan araştırma hem yerli halkın hem Suriyeli göçmenlerin hane geçim stratejilerini ortaya koymayı amaçlamıştır.

Iraklı göçmenlerle ilgili resmî verilere bakıldığında, zorunlu göç sebebiyle Türkiye'ye göçen Iraklıların gelen-giden göç yüzdeleri dikkat çekicidir. Öyle ki TÜİK'in Uluslararası Göç İstatistikleri 2022 yılı verilerine göre Iraklı göçmenler Türkiye'ye en az gelen ve Türkiye'den en fazla göç eden göçmen grubu olmuştur. Bu veriler, Iraklı göçmenlerin hareketli bir göçmen grubu olduğunu göstermektedir.

Grafik 1. Vatandaşlık Ülkesine Göre Gelen ve Giden Göçün En Fazla Olduğu İlk 5 Ülke, 2022

Kaynak: TÜİK. (2023, Temmuz). *Uluslararası Göç İstatistikleri, 2022*.

Iraklı göçmenlere ilişkin sosyoloji disiplini kapsamında öne çıkan araştırmalardan ve resmî verilerden hareketle; tez kapsamında, sık çalışılmayan bir göçmen grubunun örneklem seçilmesi ve Iraklı göçmenlerin hane geçim stratejilerini araştıran bir çalışmaya rastlanamaması sebebiyle literatürün gelişmesine katkı sunacağı düşünülmüştür.

Iraklı göçmenlerin istihdama erişim süreçlerinin ve hane geçim stratejilerinin sosyal ağlar teorisi çerçevesinde değerlendirilmesi ve bu değerlendirmede sosyal sermayenin varlığının veya eksikliğinin oynadığı rolün göz önünde bulundurulması araştırmayı özgün kılan diğer unsurlardır.

Son olarak, Iraklı göçmenlerin güncel hukuki statülerinin belirlenmesi, zaman içerisinde değişen hukuki statülerinin anlamlandırılması ve hane geçim stratejilerine etkisinin tartışılması söz konusu tez çalışmasının göç sosyolojisi alanına yeni bilgiler katabileceğini düşündürmüştür. Bu doğrultuda, Ankara ilinde yaşamlarını sürdüren Iraklı göçmenlere ilişkin daha fazla bilgi edinme ihtiyacı doğmuştur ve bu bilgiler anlaşılmaya değer görünmüştür.

1.1.3. Araştırmanın Problem Cümleleri

Tez çalışmasının konusu ve amaçlarına uygun olarak belirlenen ve araştırma sürecince yanıtları aranan sorular şunlardır:

- 1) Iraklı göçmenlerin istihdam biçimleri ve çeşitleri nelerdir?
- 2) Iraklı göçmenler hane geçimlerini hangi yollarla sağlamaktadır?
- 3) Iraklı göçmenlerin hane geçim stratejilerinin belirlemede sahip oldukları sosyal sermayelerinin etkisi var mıdır, varsa nasıl etki etmektedir?
- 4) Göçmenlerin geçim stratejilerinde zaman içerisinde bir dönüşüm olmuş mudur? Oldu ise, bu değişim neden ortaya çıkmıştır?
- 5) Iraklı göçmenlerin sahip oldukları hukuki statüler nelerdir? Sahip olunan farklı hukuki statüler Ankara ili içerisinde hangi ekonomik, toplumsal, eğitsel sorunları yaratmaktadır veya hangi sorunların yaşanmasını önlemektedir?
- 6) Ankara’da buldukları süre içerisinde Iraklı göçmenlerin göçmenlik deneyimi değişmiş midir? Değiştiyse, bu değişimin sebebi/sebepleri nelerdir?

1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1.2.1. Araştırmanın Deseni ve Veri Toplama Teknikleri

Tez araştırmasının varmak istediği amaca ve problem cümlelerine aradığı yanıtlara paralel olarak bilgi edinme sürecinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi, belirli ve özel bir zaman diliminde ve toplumsal bağlamda bireylerin sosyal dünyalarıyla nasıl ilişkilendiklerinin ve sosyal dünyayı nasıl anlamlandırdıklarının bilgisine ulaşmayı sağlamaktadır (Marrima, 2002). Farklı bir ifadeyle, biricik olan

toplumsal süreçlerin ve/veya olayların kendisini deneyimleyen bireyler tarafından nasıl tanımlandığının, nasıl görüldüğünün ve bu durumun onlara ne anlam ifade ettiğinin anlaşılmasına yarayan araştırma yöntemidir. Araştırmanın dinamikleri çerçevesinde, toplumsal yaşamı anlamlandırmak için onu değişkenlerine sabitlemek veya numaralandırmaktan öte *insanlardan fikir ödünç alma* ve bağlamı içinde yorumlama (Neuman, 2017, s. 233) yoluna gidilmiştir. Böylelikle, olayların cereyan ettiği zamansal-mekânsal bağlam göz önünde olacaktır.

Söz konusu çalışmanın yanıtlarına ulaşmayı hedeflediği altı problem cümlesi, 2014 yılı itibarıyla Irak'ta eylem alanını ve şiddetini artıran terörize olaylar sonucu Ankara'ya göç etmek zorunda kalan Iraklı göçmenlerin deneyimlerini ve dolayısıyla deneyimlerinin kendileri açısından ne anlam ifade ettiğinin anlaşılmasını kapsamaktadır. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak göçmenlerden gelecek anlam yüklü setin sosyolojik açıdan yorumlanabilmesi sağlanmıştır.

Veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Gönüllü Katılım Formu aracılığıyla araştırmaya dair bilgilendirilerek ve kişisel rızaları alınarak Iraklı katılımcılarla yapılan görüşmeler 20 dakika ila 70 dakika arasında sürmüştür.

Görüşme sorularına demografik sorularla başlanmış olup ilk olarak hukuki statülerine ve hane halkının sosyo-demografik özelliklerine odaklanılmıştır. Ardından Irak'taki yaşama ilişkin sorulara yer verilerek göç öncesi/sonrası emek dönüşümünün bilgisine erişilmiştir. Sonrasında göç sürecine ilişkin sorulara geçilerek sosyal ağların ve sosyal sermayenin Iraklı göçmenlerin göç yönetimindeki rolü anlamlandırılması amaçlanmıştır. Araştırmanın konusunu oluşturan hane geçim stratejilerinin bilgisine erişmek için Türkiye'ye ilk varışta sahip olunan geçim varlıklarına, hane halkının istihdam bilgilerine ve istihdama erişim öykülerine, aile ve destek ağlarına, hane halkının niceliksel ve niteliksel değişimlerine, kırsal ile bağları sürdürme eğilimlerine, tüketim ve harcama örüntülerindeki farklılıklara, sosyal yardımlarla ve STÖ'lerle ilişkilerine dair sorular yöneltilerek derinlemesine mülakat sürdürülmüştür. Son olarak, Türkiye'den

gerçekleşecek olası göç planlarına, geri dönüş niyetlerine ve geri dönüş fikrinin oluşmasına engel olan etkenlere odaklanılarak sorular tamamlanmıştır.

Söz konusu görüşme soruları, okuyucunun zihninde tasarlanması amacıyla nizami bir sırayla aktarılmış olup araştırma ve görüşme tekniğinin doğası gereği ileri-geri sıçramalarla gerçekleşmiştir. Elde edilen yanıtlar tarihi ve sosyo-kültürel bağlam içerisinde sosyolojik perspektifle betimlenmiş, anlamlandırılmış ve yorumlanmıştır.

Iraklı kadın katılımcıların ev dışında vakit geçirme sebepleri, alışkanlıkları veya imkânları olmadığı gözlemlendiğinden kadın katılımcılara ulaşma noktasında çoğunlukla çeşitli semtlerdeki evlerinde veya çalıştıkları iş yerlerinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan ev ve iş yeri ziyaretleri hem katılımcıların kendilerini güvende hissederek sağlıklı iletişimi mümkün kılmıştır hem araştırmacının mevcut yaşam koşullarını gündelik yaşamın olağan akışı içerisinde gözlemleyerek çeşitli niteliklerde veriler kaydetmesini sağlamıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle yapılan derinlemesine mülakatlar sırasında karşılaşılan nüanslar not alma tekniği ile kaydedilmiştir. Yapılan görüşmelerin dışında sahada geçirilen süre içinde gözlemlenen dikkate değer noktalar sahadan çıkar çıkmaz araştırmacı tarafından “memolar” olarak saklanmıştır. Microsoft Word dosyasına aktarılarak ilişkilendirilmiştir.

1.2.2. Araştırmanın Katılımcıları

Araştırmanın evreni Ankara’da yaşayan tüm Iraklı göçmenler olarak belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini Irak’ta terör örgütleri kaynaklı terörize eylemlerin başladığı ve şiddetini artırdığı 2014 yılından itibaren Ankara’ya göç eden Iraklı yetişkin göçmenler oluşturmaktadır. Irak-İran Savaşı, Körfez Savaşı, ABD’nin Irak’ı işgali sebebiyle veya herhangi bir sebepten 2014 yılından önce Ankara’ya göç eden Iraklılar örneklemin dışında tutulmuştur.

Bu kapsamda, araştırmanın birincil veri kaynağı olarak on sekiz Iraklı göçmen ile yapılan derinlemesine mülakat görüşmelerinden faydalanılmıştır. On sekiz katılımcının çoğunluğunu oluşturan on altı katılımcı 2014 yılında Irak'ta başlayan terörize faaliyetler sebebiyle ülkesini, evini, mülkünü ve sosyal bağlantılarını bırakmak zorunda kalarak Ankara'ya göç eden Iraklılardan oluşmaktadır. Diğer iki katılımcıdan ilki, ailesinin uyguladığı fiziksel ve psikolojik şiddet sebebiyle canına kastedilme korkusuyla tek başına 2021 yılında Ankara'ya göç etmiştir. İkinci katılımcı, Irak'ta yaşanan mezhepsel çatışmalardan ötürü eşinin ve çocuklarının kaçırılma ve öldürülme korkusuyla ailesiyle birlikte Irak'tan Ürdün'e göç etmiştir. Sonrasında Ürdün'de karşılaştıkları benzer mezhepsel ayrılıklar, hayat pahalılığı ve sosyal ağların bozulması sebebiyle 2018 yılında Ankara'ya göç etmişlerdir.

Araştırmanın örneklemini tayin ederken olasılıklı olmayan örnekleme türlerinden olan *amaca yönelik örnekleme* ve *kartopu örnekleme veri tekniği* kullanılmıştır. Amaca yönelik örneklemede araştırmacı ulaşılması zor ve özelleşmiş bir nüfusun üyelerini belirlemeyi hedeflemektedir. Bir duruma yönelik derinlemesine bilgi edinmek için o özel grubun dahil olduğu mümkün olduğunca çok örnek olay çeşidi analize dahil edilmek istenmektedir (Nauman, 2017, s. 322-324). Patton'a göre (2002, s. 230), amaçlı örnekleme örnek olayları saptayabilmek amacıyla katılımcılardan veri almayı sağlamaktadır. Araştırmacı için kritik olan kimlerle görüşeceğini veya hangi mekânda gözlem yapacağını sağlıklı olarak belirlemektir.

Tez çerçevesinde, amaçlı örnekleme veri tekniği tercih edilirken Iraklı göçmenlerin örnekleme sınırlarına uygun olup olmadığının bilgisi görüşme gerçekleşmeden önce anahtar kişiler ve katılımcının kendisi vasıtasıyla teyit edilmiştir.

Çalışma kapsamında tercih edilen bir diğer veri toplama tekniği kartopu örneklemedir. Kartopu örnekleme türü, toplumsal hayat içerisinde herkesin birbirine dolaylı veya dolaysız olarak bağlandığını kabul eder. Çünkü ağ içerisindeki kişiler birbirini tanımak veya birbirinden direkt olarak etkilenmek durumunda olmasalar da herkes aynı toplumsal ağın parçasıdır. Kartopu örnekleme, amaçlı örnekleme gibi saha araştırmalarında kullanılır ve örnek olayları belirlemenin peşine düşer. Çoğunlukla bir kişiyle veya örnek

olayla başlar, ağlardaki bağlantılar aracılığıyla tıpkı kartopu gibi büyür (Nauman, 2017, s. 325).

Tablo 1. Iraklı Göçmenlerin Sosyo-demografik Özellikleri

Katılımcı (Kod Adı)	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durumu	Eğitim Durumu	Dil Yeterliliği	Sınır Geçiş Biçimi	Göçtüğü Yer ve Tarih
K1	25	Erkek	Bekar	Ortaokul	Türkçe biliyor	Yasal Olmayan Giriş	Telafer-2015
K2	22	Kadın	Bekar (Boşanmış)	İlkokul Terk	Türkçe bilmiyor	Yasal Giriş	Bağdat-2021
K3	43	Kadın	Evli	Üniversite	Türkçe bilmiyor	Yasal Olmayan Giriş	Bağdat-2015
K4	49	Kadın	Evli	Üniversite	Türkçe bilmiyor	Yasal Olmayan Giriş	Bağdat-2014
K5	43	Kadın	Evli	Üniversite	Türkçe bilmiyor	Yasal Giriş	Bağdat-2011 Ürdün-2018
K6	34	Kadın	Bekar (Eşi vefat etmiş)	Okur-yazar değil	Türkçe biliyor	Yasal Olmayan Giriş	Telafer-2017
K7	41	Erkek	Evli	Yükseköğretim öğrencisi	Türkçe biliyor	Yasal Olmayan Giriş	Telafer-2016
K8	35	Kadın	Bekar (Boşanmış)	İlkokul	Türkçe biliyor	Yasal Giriş	Kerkük-2017
K9	58	Erkek	Evli	Üniversite	Türkçe biliyor	Yasal Olmayan Giriş	Telafer-2014
K10	30	Kadın	Bekar (Eşi vefat etmiş)	Lise	Türkçe biliyor	Yasal Olmayan Giriş	Musul-2016
K11	30	Erkek	Bekar (Boşanmış)	İlkokul	Türkçe biliyor	Yasal Olmayan Giriş	Musul-2015
K12	18	Kadın	Bekar	Lise	Türkçe biliyor	Yasal Olmayan Giriş	Telafer-2015
K13	45	Kadın	Evli	Ortaokul	Türkçe biliyor	Yasal Olmayan Giriş	Telafer-2014
K14	26	Kadın	Bekar (Eşi vefat etmiş)	Ortaokul	Türkçe biliyor	Yasal Olmayan Giriş	Musul-2017
K15	49	Kadın	Evli	İlkokul	Türkçe biliyor	Yasal Olmayan Giriş	Telafer-2015
K16	51	Kadın	Evli	Okur-yazar değil	Türkçe biliyor	Yasal Olmayan Giriş	Telafer-2015
K17	47	Kadın	Bekar (Eşi vefat etmiş)	Ortaokul	Türkçe biliyor	Yasal Olmayan Giriş	Telafer-2014
K18	44	Erkek	Evli	Okur-yazar değil	Türkçe biliyor	Yasal Olmayan Giriş	Telafer-2014

Yukarıdaki tablo araştırma kapsamında amaçlama örnekleme ve kartopu örnekleme tekniğiyle ulaşılan Iraklı göçmenlerin sosyo-demografik özelliklerini göstermektedir.

Araştırma kapsamında katılımcıların benzer olmayan eğitim durumlarından kişiler olması hedeflenmiştir. Bunun amacı, araştırmanın problem cümlelerinden hareketle farklı eğitim durumuna sahip kişilerin hane geçim stratejilerinde ve istihdama erişim süreçlerinde bir ayrım olup olmadığının ve varsa ne olduğunun kıyasını göz ardı etmemektedir. Bu bağlamda, araştırmanın katılımcılarının 3'ü okur-yazar değilken 5'i Irak'tan üniversite mezunu, 1 kişiyse Türkiye'de yükseköğrenim öğrencisidir.

Iraklı göçmenlerin hane geçim stratejilerinin belirlenmesi hedeflendiğinden ve mezhep ve etnik köken farklılıklarının öne çıkarılmasını gerektiren problem cümleleri olmadığından sahaya girişin kolaylaşması amacıyla Ankara'da faaliyet gösteren Türkmeneli İş Birliği ve Kültür Vakfı ve Türkmeneli Yardım Merkezi'yle iletişime geçilmiştir. Böylelikle, 14 Iraklı Türkmen göçmene ulaşılmıştır. Kartopu örnekleme tekniği ve saha dinamikleri Iraklı Arap göçmenlerle irtibat kurulmasını sağlamıştır.

Araştırmanın problem cümlelerinden biri, Iraklı göçmenlerin sahip oldukları hukuki statülerin tespit edilmesine bağlı olarak Ankara ilinde farklı hukuki statülerin hangi ekonomik, toplumsal, eğitsel sorunları yarattığı veya hangi sorunların yaşanmasını önlediğidir. Dolayısıyla hukuki statüleri farklılık gösteren Iraklı göçmenlerle görüşmenin yanı sıra hukuki statü sahibi olmayan düzensiz göçmenlere de ulaşarak derinlemesine mülakat yapmak gerekmiştir. Bu sebeple, kartopu örnekleme tekniği aracılığıyla biri Kürt ikisi Türkmen kökenli olmak üzere 3 Iraklı düzensiz göçmenle bağlantı kurulmuştur.

Katılımcıların hiçbirine dini mezheplerinin ve etnik kökenlerinin bilgisi sorulmamıştır. Ancak katılımcıların tamamının görüşme sırasında ve henüz sosyo-demografik sorular yanıtlanırken kendilerini mezhep ve etnik kimlikleriyle birlikte tanıttıkları fark edilmiştir. Iraklıların kendi kimliklerini tanımlarken “diğer gruplardan farklılıklarını” vurgulamaları Irak'ın tarihinin ve sosyo-kültürel yapısının bireyleri üzerindeki etkisini gösteren bir veri olarak değerlendirilebilir.

Araştırmaya dahil olan katılımcıların çoğunluğunu Iraklı Türkmen göçmenler oluşturduğundan Irak'tan Türkiye'ye göçülen yerler bilhassa Musul ve Telafer bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bölgeler, Irak'ın Ninova idari yönetim merkezine bağlıdır. Musul, Irak'ın Bağdat'tan sonraki ikinci en büyük ve önemli kentidir. Söz konusu tabloda baskınlık gösteren Telafer kent değildir, Türkmen nüfusunun çoğunluk olduğu bir ilçedir.

Kaynak: Europe Turkmen Friendships. (2008). *Turkmens, Turkmeneli and the Musul Region*.

Yukarıdaki renklendirilmiş Irak haritasında mavi ile gösterilen bölge *Türkmeneli* olarak bilinmektedir. Irak'ın kuzeyindeki dağlık bölge ile kuzey batısındaki Suriye sınırından güneydoğuda İran sınırına kadar uzanan bu toprakları Türkmenler vatanları olarak benimsemiştir. Musul, Kerkük ve Erbil illeri, Bayat ve Telafer ilçeleri Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerdir (TİKV, 2024). Türkmeneli bölgesinde hayatını sürdüren Türkmenlerin güncel nüfusunun bilgisine iç yerinden edilmeler, zorunlu göçler ve çatışmalar kaynaklı ölümler nedeniyle ulaşılamamaktadır. Ancak bu harita, araştırmanın katılımcılarının sosyo-demografik özellikleriyle ilişkilendirilebilir bir görsel sunmaktadır.

1.2.3. Araştırmanın Veri Analizi Süreci

Veri analizi süreci araştırmanın deseni ve araştırmanın problem cümleleriyle doğrudan ilişkilidir. Nitel araştırma sürecinin temel ilkelerinden birisi veri toplama işleminin veri analizi süreci ile eşzamanlı olarak yürütülmesidir (Coffey ve Atkinson, 1996'dan Akt. Maxwell, 2012, s. 236). Araştırmacının topladığı veriler kendisini tekrar etmeye başladığında ve veri çeşitliliği doyuma ulaştığında araştırmacı zihninde veri analizi sürecini başlatmaktadır. O hâlde, araştırmacı sürekli olarak verilerini gözden geçirmek durumunda kalmaktadır, yani bir döngüsellik içindedir.

Saha araştırmasında katılımcılardan elde edilen verilerin analizinde tematik analiz yönteminden faydalanılmıştır. Tematik analiz yapılırken öncelikle katılımcılardan gelen birbiriyle ortaklaşan veya birbirinden farklılaşan önemli ifadeler kodlanmaktadır. Sonrasında bu kodlar birbirleriyle birleştirilerek temalar halini almaktadır (Creswell, 2013, s. 285). O hâlde temalar, anlam kümeleri oluşturan kodlar bütünü oluşturmaktadır. Ancak tematik analiz yaparken parçalanmış veriler arasındaki bağlamsal ilişkilerin gözden kaçma riskine (Maxwell, 2012, s. 237) dikkat edilmelidir.

Temalandırılan veriler mantıksal bir uyum yakalamak niyetiyle sosyolojik olarak yorumlanmıştır. Verilerin yorumlama aşaması Creswell'e göre (2013, s. 302) kodlamayı ve temalandırmayı aşan verilerin anlamlarına erişmeyi hedefleyen soyutlama işlemidir.

Gerekli görülen noktalarda okuyucuların daha derli toplu ulaşabilmesi adına veriler matris tablolarına aktararak sunulmuştur. Tez çalışmasının amacına uygun olarak saha uygulaması sırasında çekilen bazı fotoğraflar okuyucuların Iraklı göçmenlerin toplumsal ve sembolik anlam dünyaları hakkında fikir sahibi olması için araştırmanın sonuna eklenmiştir.

1.2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Sahaya giriş süreci Iraklı Türkmen katılımcılara ulaşılması hususunda gerekli sosyal ve fiziki koşullar, anahtar kişi konumunda bulunan Türkmeneli İş Birliği ve Kültür Vakfı ile

Türkmeneli Yardım Merkezi tarafından sağlanmıştır. Bu kurumlar aracılığıyla güvenli bilgiye erişim için güçlü bir aracı olmuş olsa da bazı katılımcılarda güven oluşturma süreci çok daha zorlu olmuştur.

Bu bağlamda; gerekli güven ortamının oluşması için söz konusu katılımcılara araştırmanın konusunun açıklanması, araştırmacının neyi hedeflediği, kendisinin veya ailesinin korkmasını gerektiren bir durum olmadığına yönelik diğer katılımcılara yapıldığından daha detaylı konuşmalar yapılmıştır.

Araştırma sırasında karşılaşılan bir diğer güçlük, bazı katılımcıların yalnızca Arapça konuşması ve araştırmacının Arapça bilmemesi nedeniyle oluşan dil engelidir. Hem Arapça hem Türkçe bilen araştırmaya katılan veya katılım koşullarını sağlayamayan Iraklılardan görüşmeleri tercüme etmeleri talep edilmiştir.

Söz konusu görüşme talepleri, kişilerin hane geçimlerini nasıl sağladıkları gibi paylaşımı özel bir konuya yönelik olduğundan araştırmacı tarafından nitel araştırmanın doğasına uymayan bir sınırlılık olarak algılanmasına neden olmuştur. Fakat görüşme sırasında bir arada bulunan tercüman konumundaki kişiler ile görüşme yapılan göçmenler benzer göç öykülerini veya göçmenlik deneyimlerini paylaşan göçmenlerdir. Bu durum, görüşmelerin daha güvenilir bir atmosferde gerçekleştiği ve göçmenlerin birbirlerini ilerleterek daha fazla ve çeşitli bilgi paylaşımlarının yapıldığı bir görüşme ortamı sağlanmasını olanaklı kılmıştır.

Iraklı Türkmenlerle yapılan görüşmelerde araştırmacı dil sorunu yaşamamıştır. Iraklı Türkmenlerin lehçesi, Azerbaycan Türkçesine benzerdir. Iraklı Türkmenlerin yıllar boyunca Ankara'da yaşamaları ev sahibi toplumun lehçesine aşina olmalarına neden olmuştur. Bunun yanı sıra araştırmacının görüşmeler dışında sahada geçirdiği uzun vakit, Türkmen lehçesini anlayabilmesini kolaylaştırmıştır.

Araştırmacının karşılaştığı bir diğer zorluk, araştırmacının tezin konusu kapsamında sorduğu soruların niteliğinin katılımcılara araştırmacının yardım sağlayabilecek bir kişi

olabileceğini düşündürmesidir. Böyle anlarda araştırmacı görüşmenin amacını tekrar ve daha anlaşılır açıklamaya çalışmıştır. Katılımcının araştırmacının konumunu anladığından emin olduktan sonra görüşmeye başlanmıştır.

2. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ARKA PLANI

2.1. GÖÇ VE GÖÇE İLİŞKİN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Göç hareketlerinin neden ve nasıl gerçekleştiğine dair farklı varsayımlar mevcuttur. Göç dinamiklerine ve eğilimlerine bakıldığında tüm süreci tek bir kuramla açıklamak mümkün görünmemektedir. Çünkü bu sürece ilişkin her türden açıklama göçün farklı bir dinamiğine işaret etmektedir. Bu aşamada göç olgusuna ve göç teorilerine değinilmiş olması göç hareketlerinin mahiyetlerinin kıyaslanmasına olanak vermektedir.

2.1.1. Göç Olgusu

Göç, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren var olduğu kabul edilen bir olgudur (Abadan-Unat, 2006). Göç olgusu toplumsal değişimin bir emaresi sayılmaktadır. Değişim sürecinin özelliklerine göre göç hareketlerinin sebepleri de değişmektedir.

Göçün kavramsal tanımlarının sayısı göçün neden ve nasıl olduğunu meydana geldiğini çalışan yaklaşımlara oranla çok daha azdır. Çünkü göçün “ne”liği hakkında zihinlerde aşığı yukarı aynı kavrayış belirlemektedir: “yer değiştirmek”. Yine de göçün kendisine ilişkin kapsayıcı bir tanımlama ifade edilecek olursa şöyle denebilir:

“Göç, ekonomik, siyasi, ekolojik veya bireysel nedenlerle bir yerden başka bir yere yapılan ve kısa, orta veya uzun vadeli geriye dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir (Yalçın, 2004, s. 13).”

Göçün çeşitleriye göçün zorunlu mu veya gönüllü mü olduğu, sığınma veya çalışma amacıyla mı gerçekleştiği veya göç edilen yere varmak istenirken yasal süreçlere uyulup uyulmadığı gibi farklı kıstaslarla tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2014).

Son birkaç yüzyılda ve özellikle son birkaç on yılda göç hareketlerindeki artış daha önce hiç olmadığı kadar fazla olmuştur. Bu durum uluslararası alanda göç hareketlerinin nedenlerini, sonuçlarını, etkilerini açıklamaya muhtaç problemleri bir alan açmıştır. Bu sebeptendir ki farklı disiplinlerden azımsanmayacak sayıda sosyal bilimci göçe ilişkin yürütülen çalışmalara dahil olmuştur.

Göç hareketlerinin artmasına yönelik açıklama arayışlarında görüş birliğine varılan etken, İkinci Dünya Savaşı sonrası iyiden iyiye yükselen küreselleşme olmuştur (Hatton ve Williamson, 2005, s. 16).

Küreselleşme çok parametrelili ve karmaşık bir kavramdır. Küreselleşmenin ulus-devlet anlayışını yeniden şekillendirdiği ve buna bağlı olarak milli kültür üzerindeki olumlu veya olumsuz etkileri, ulusal ve uluslararası finansal piyasaya etkileri ve toplumların sosyo-kültürel süreçlerine etkileri gibi süregiden tartışmalı çalışma alanları vardır. Bu çalışmalardan gelen sonuçlar ağırlıklı olarak Batının kendi siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel değerlerini dünyaya aktardığı yönündedir. Ancak bu sürecin kendiliğinden mi geliştiği yoksa bilinçli bir kontrolün çıktısı mı olduğu konusu tartışmalıdır (Gelekçi, 2003, s. 80). Bu sebeple küreselleşme Drucker (1994) tarafından “yeni dünya düzeni” olarak görülmekten öte ne kadar süreceği öngörülemez “yeni dünya düzensizliği” olarak ifade edilmektedir (Drucker, 1994’ten Akt. Gelekçi, 2003, s. 76).

Küreselleşmenin yanı sıra küreselleşmeyle yakından ilintili olan modernleşme, endüstrileşme, demografideki büyümeler, ulus devletlerin oluşması, siyasal çatışmalar, teknolojik gelişmeler ve bunların etkileşimleri göç hareketlerini artıran diğer etkenler olarak maddelenmektedir (Castles ve Miller, 2008).

Batı’nın sömürge ve askeri faaliyetleri dünyanın farklı bölgeleri arasında dengesiz siyasal ilerlemeye ve gelişmeye, küresel ekonominin işleme biçimiye dünyanın çeşitli bölgelerinde dengesiz ekonomik kalkınmaya neden olmuştur. Hâl böyle olunca Batı’nın siyasal, ekonomik, kültürel yayılmacılığıyla paralel olarak dengesiz sosyal, kültürel, demografik ve çevresel faktörler meydana gelmiştir (Castles ve Miller, 2008, s. 214).

Dolayısıyla değişimin hızının dünyanın her yerinde aynı ivmeyi yakalayamaması göç hareketlerinin miktarını artırmıştır ve mahiyetlerini çeşitlendirmiştir.

Tıpkı sermayenin, malların, bilginin dolaşımı gibi insanların da uluslararası hareketliliği devletleri ve toplumları birbirine bağladığından hükümetlerin göç politikaları her zamankinden daha belirgin ve ehemmiyetli bir hâl almıştır. Fakat şu noktada, bireylere göç etme kararını aldırın sürecin dinamiğine eğilmek gerekmektedir. Bireyin iradesi merkeze alındığında, dikkat edilmesi gereken husus, göç eden kişinin yaşadığı yerden farklı bir kültürde yaşama isteği, macera arayışı, eğitim alma, iş değiştirme gibi sebeplerle gönüllü olarak mı yoksa savaş tehdidi, can güvenliği tehlikesi, baskı veya şiddetten kaçma amacıyla mı yer değiştirdiğidir (Yalçın, 2014, s. 15-17).

Elbette ki göç sürecinin kendisini yalıtılmış tek bir sebebe indirgemek mümkün değildir, birçok faktör iç içe girmiştir. Ancak göçün nedeninin ne olduğunun anlaşılması göç eden bireyin göçmenlik deneyimini anlamlandırmak için kritik bir etkidir.

O hâlde; ekonomik göçmenleri, kalıcı yerleşimcileri ve mültecileri yaşadıkları göç deneyimi açısından ayırarak değerlendirmek gerekmektedir. Göçmenler ekonomik sebeplerle veya farklı türden kazanç elde etme amacıyla göç etse de mülteciler veya sığınmacılar ağırlıklı olarak şiddetten veya çatışmalardan kaçmaktadır. Bu kapsamda, 1951 tarihli Mültecilerin Statüsüne İlişkin Birleşmiş Milletler Konvansiyonuna göre;

“... mülteci özel bir sosyal veya politik gruba üyeliği, milliyeti, dini, ırkı gibi nedenlerle şiddete maruz kalma korkusu yaşayan ve bu nedenle ülkesine dönme imkânına ve isteğine sahip olmayan, milliyetine tabi olduğu ülkenin sınırları dışında yaşayan kimsedir.” (Castles ve Miller, 2008, s. 144).

2013 yılında yayınlanan YUKK ile AB'nin göç hukuku ile Türkiye'nin göç hukuku uyumlu hâle getirilmiştir. Bu durumsa, Türkiye'yi göçmenlerin AB'ye geçişini engelleyen “güvenli üçüncü ülke” veya “güvenli menşei ülke” konumuna iten hukuksal bir zemin sağlamıştır.

Tezin konusu kapsamında değerlendirildiğinde Iraklı göçmenler Irak'ta meydana gelen iç savaştan, etnik çatışmalardan, siyasi ve askeri dış müdahalelerden ötürü süreklileşen ve yaygınlaşan şiddet sebebiyle hayatını orada devam ettirememeye korkusu taşıyan mültecilerdir. Iraklı göçmenler belirgin olarak siyaset temelli sebeplerden ötürü ülkelerinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla, tez araştırması boyunca zorunlu göç etme deneyiminin anlamlandırılması esastır.

Görünen şudur ki az gelişmişlik, yoksulluk, kötü yönetim, iç ve etnik çatışmalar ve insan haklarının ihlali ile yakından ilişkili olan küreselleşme ve sömürgecilik Irak'ın dünya ekonomisindeki konumunu ve Iraklıların sosyal ilişkilerini yeniden biçimlendirmiştir (Castles ve Miller, 2008, s. 44).

2.1.2. Göçe İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar

Göç süreci, toplumsal varoluş deneyiminin her zerresine etki eden dinamikleri barındıran kolektif ve sosyal bir eylemliliktir. Hollifield toplumsal değişimin sonucu olan uluslararası göçün politika yapıcılar tarafından çoğu hâlde “güvenlik” temelli değerlendirdiğini belirtmiştir. Oysa ona göre uluslararası göç sürecine dair politikalar “uluslararası ilişkiler”, “kontrol” ve “sosyal uyum” olmak üzere üç ana ekseninde ele alınmalıdır (Hollifield, 2000, s. 137-138'den Akt. Yılmaz, 2014, s. 1699). O hâlde, uluslararası göç sürecini açıklayacak tek bir büyük göç kuramı yoktur. Farklı bir ifadeyle, göç sürecine ilişkin detaylı ve her yönüyle göçün her ögesini açıklayacak bir kuram sunumu yapmak mümkün değildir.

Uluslararası göç sürecinde istihdama katılım biçimleri, göçmenlerin sosyo-kültürel uyumu gibi farklı öğeleri açıklayan *ortaboy* kuramlara yönelmek ayakları yere basan bilgiler edinmek için daha sağlıklı olmaktadır. Bu kısıt bizi göçe ilişkin kuramsal yaklaşımlara götürmektedir.

Bilindiği üzere coğrafyacı ve harita bilimci Ravenstein'in 1881 yılında İngiliz nüfus sayım verilerinden faydalanarak 1885 ve 1889 yıllarında bildirdiği iki tebliğ vardır. Göçün “yasaları” olduğunu ileri süren bu tebliğlerle göçe ilişkin kuramsal yaklaşımlardan

söz edilir duruma gelinmiştir (Yalçın, 2004, s. 22). Varılan noktadan bakıldığında bu çalışmada ifade edilen söz konusu yasalar ağırlıklı olarak geçerliğini kaybetmiştir. Ancak dönemin ilk göç kuramı olması ve peşinden gelenleri hareketlendirerek yeni bir çalışma alanı açması bakımından kıymetlidir.

Aşağıda aktarılmış olan kuramların analiz birimleri -birey, hane halkı, ulusal ve uluslararası pazarlar- farklılık göstermektedir. Bu bağlamda, söz konusu kuramsal yaklaşımlar göç sürecinin birbirlerinden ayrı boyutlarına atıfta bulunmaktadır (Abadan-Unat, 2006, s. 21). Ancak kuramların analiz birimlerindeki çeşitlilik bu kuramların birbirlerinden nedensel olarak kopuk olduğu anlamına gelmemektedir.

Çağdaş uluslararası göç hareketlerinin başlangıcı küresel ekonominin doğal sonucu olarak görülmüştür. Bu doğrultuda modern endüstriyel ekonomilerin yapısal gerekleri ve ulusal sınırları aşan küresel dinamikleri ile ilişkilendirilmiştir (Massey ve diğerleri, 1993).

Neoklasik ekonominin makro modeli kuramı, Sjaastad'ın "kâr-maalîyet" ve Lee'nin "itme-çekme" modellerinden temel almaktadır. Her ikisi de göç sürecinin başlamasına benzer sebepler sunar. Kâr-maalîyet modeline göre, göçmenler gelirlerinin farklılıklarını hesap ederek kendilerine en faydalı olana doğru göç etme eğilimindedir (Sjaastad, 1962, s. 82-83). Lee göç hareketinin başlamasında bireysel farklılıkların, sosyal etkenlerin veya kısıtların etkili olabileceğini ifade ederek toplumsal süreçlere yer açmıştır. Göçe sebep olan itici veya çekici unsurları halihazırda yaşanan yerle ilgili etkenler, gidilmesi arzu edilen yerle ilgili düşünceler, bu sürece dahil olan engeller ve bireysel etkenler olmak üzere sınıflandırılmıştır (Yalçın, 2004, s. 30). Fakat bu teori, göçmenlerin salt ücret farklılıkları sebebiyle basitçe itilen veya çekilen kişiler olarak gösterdiğinden ve göçmenlerin kendi göç kararlarını görmezden geldiğinden eleştirilmektedir (Bakewell, 2010'dan Akt. Czaika ve Reinprecht, 2022, s. 51).

Bu kuram çerçevesinde geliştirilen düşünceler neticesinde, uluslararası göçün nedeninin iş gücü piyasasındaki coğrafik arz-talep farklılıkları olduğu ifade edilmektedir. Buna göre emek gücü fazla, işçi ücretlerinin az, çalışma koşullarının daha kötü olduğu ülkelere yüksek ücretlerin olduğu ülkelere insanlar göç etmektedir. Böylelikle, emek gücü fazla

olan ülkenin emek hacmi azaldığından işçi ücretleri yükselmekte; emek gücü yönünden zayıf ülkeninse gelen işçi göçmenlerden ötürü işçi ücretleri düşmektedir. Yani ülkeler arası arz-talep dengesi sağlanmaktadır (Massey vd., 1993, s. 433).

Neoklasik ekonominin mikro modeli kuramı, iş gücü piyasalarındaki farklılıktan kaynaklı göç hareketlerinin yanına göç eden bireyin rasyonel kâr hesabını eklemektedir. Bir başka ifadeyle, göç eden kişi göç ettiğinde elde edeceği kâr ile kendi insani kapasitesinin yeterliliğinin de hesabını yapmaktadır. Bu iç hesaplaşma kimi bireyleri doğdukları ülkede kalmanın daha “kazançlı” olduğu sonucuna ulaştırırken kimilerine göç etme kararı aldırır (Borjas, 1989, s. 461’den Akt. Castles ve Miller, 2008, s.32). Göç kararı alma sürecindeki bireyler bir nevi attığı taşın kolunu yorduğuna değip değmeyeceğini düşünmektedir. Mincer’a (1978) göre, aile bağlarının varlığı göç kararını fazlasıyla ve çoğunlukla olumsuz olarak etkilemektedir. Ailenin gelir düzeyi ve istihdam durumu göz önüne alındığında bireyin yaşı, cinsiyeti, medeni durumu ve evliyle çift ücret kazanan bir aile olup olmadığı gibi etkenler bireyi göç kararından caydırabilmektedir.

Neoklasik ekonominin mikro modeli kendi kârını maksimize etme yetkinliğine ve özgürlüğüne sahip bireylerin olması fikrini kabul etmektedir. Ancak bu kabul dönemin koşullarına ve tarihsel gerçekliğine ters düştüğünden eleştirilmektedir (Borjas, 1989’den Akt. Castles ve Miller, 2008, s. 34). Üstelik bu kuramlar göç edenlerin düşük vasıflı işçi niteliği taşıması üzerine kuruludur, yüksek vasıflı işçi göçü hakkında bir şey söylememektedir. (Abadan-Unat, 2006, s. 22-23).

Dikkat edilecek olursa bu iki ekonomi modelinde uluslararası göçün ana fitili salt iş gücü piyasalarıdır, diğer etkenlerin bir önemi yoktur. Zaten iş gücü piyasaları arasındaki denge sağlandığında uluslararası göçler de duracaktır. Dolayısıyla neoklasik ekonominin makro ve mikro modelleri tek bir boyuta indirgenmiş olup göç süreci ve kararı hem tarihsel bağlamından koparılmıştır hem devletin rolü göz ardı edilmiştir.

Yeni ekonomi kuramı, neoliberal ekonominin makro ve mikro teorilerinin temel kabullerine karşı çıkararak göç etme kararı alan bireyi toplumdan yalıtılmış bir birey olarak görmesini eleştirmiştir. Bu kurama göre, göç etme kararını bireyin kendisinden öte aile,

hane halkı veya kültürel olarak ortaklık gösterdiği topluluklar almaktadır (Massey vd., 1993, s. 436).

Hane halkının üyeleri yalnızca aile gelirini maksimize etmek için göç kararı almamaktadır, aynı zamanda iş gücü ve diğer piyasalarda risklerini ve kısıtlarını minimize etmek için göç kararı almaktadır. O hâlde, yeni ekonomi kuramına göre göç hareketinin tek güdüsü piyasalar arasındaki ücret farklılığı değildir. Örneğin, hane halkı diğer hanelerle kendilerini kıyaslayarak “görelî yoksulluk”larını düzeltme niyetiyle göç edebilir (Abadan-Unat, 2006, s. 25). Bu kuramda neoliberal ekonomi kuramlarından farklı olarak devlet politikaları devreye girebilir. Hükümet gelir eşitsizliğini azaltmaya yönelik emek ve sermaye pazarları, sigorta işlemleri gibi alanlarda ekonomik ve politik değişikliklere giderek hane halklarının göç kararlarında önemli rol oynayabilir (Massey vd., 1993, s. 440).

İkiye bölünmüş emek piyasası kuramı, yukarıda değinilen göç kararını bireyin veya hane halkının rasyonel tercihinin bırakan bir karar olarak değerlendirmekten ziyade uluslararası çağdaş göç hareketlerini endüstri sonrası toplum modelinin bir sonucu olarak görmektedir. Bu kurama göre, göç hareketleri gönderen ülkelerin düşük ücret veya yüksek işsizlik sorunları yüzünden değil, kabul eden ülkelerin sürekli ve kaçınılmaz düşük ücretli işçi ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Abadan-Unat, 2006, s. 27; Massey vd., 1993, s. 441).

Piore’ye (1979) göre bu kronik ihtiyaç salt ekonomik unsurla açıklanamamaktadır. Asıl unsur, toplumsal ve kurumsal süreçlerin kendisinde yatmaktadır. Ücretin karşılığında yapılacak olan iş aynı zamanda statü ve toplumsal itibarı da yansıtmaktadır. Dolayısıyla yerli işçiler en alt segmentteki işi yapmayı kabul ettiği takdirde tüm hiyerarşi isteminde ücret artışında gidilmek zorunda kalacaktır. Çünkü yerli işçilerin sendikalarla veya diğer kurumlarla sorunlarını çözme olanakları daha yüksektir. Bu yüzden vasıfsız işlerde çalışacak kişiler uluslararası göç sayesinde dış ülkelere sağlanmaktadır. Buna paralel olarak, çalışanlar yalnızca aldığı ücreti değil toplumsal itibarını da artırmanın peşinde olduğundan sadece para biriktirmek isteyen ve statü kaygısı olmayan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin işçilerine ihtiyaç vardır. Kaldı ki iş gücü arzı da talebi de

tükenecek gibi görünmemektedir. Çünkü hükümetler ve işverenler küçük müdahalelerle uluslararası göç hareketini etkileyememektedir (Piore, 1979'dan Akt. Abadan-Unat, 2006, s. 27-28).

Bu unsurlar göz önüne alındığında uluslararası göç hareketleri, ikiye bölünmüş emek kuramıyla açıklanmak istenmiştir. Bu kurama göre, emek pazarı birinci ve ikinci sektör olarak ikiye ayrılmaktadır. Sermaye-yoğun da denilen birinci sektörde; ağırlıklı olarak yüksek ücretler ile iyi çalışma koşullarında çalışan, istikrarlı bir çalışma süreci geçiren ve işveren tarafından çalışanın kültürel sermayesine yatırım yapılan ev sahibi toplumun vatandaşları bulunur. Bu işçilerin işten ayrılması arzu edilen bir şey değildir. Çünkü işveren işçisine yatırım yapmıştır (Dickens ve Lang, 1988, s. 129). Emek-yoğun sektör olarak da bilinen ikinci sektör, birincil sektörün aksi özelliklerine sahiptir. Yani işçiler vasıfsız işlerde çalışır ve toplumsal hareket niyetleri yoktur. İşten ayrılmak isterlerse de kolaylıkla yerine ikame edilebilecek farklı bir işçi bulunabilir. İşveren için bir ziyan yoktur, zaten işçisine kaygılanmasını gerektirecek bir yatırım yapmamıştır.

Göçmenler yabancı oldukları ülkede sosyal sermayelerini kullanarak iş aramaktadır. Çoğu defa sosyal sermayeleri onları ikinci sektörden işlere ulaştırmaktadır. Bu işlerde genellikle yeterlilik belgeleri, becerileri gibi kültürel sermayeleri göz ardı edilerek çalışırlar. Ancak kendi ülkelerine geri döndüklerinde kültürel sermayelerine katkı sağlayarak dönmüş olurlar. Bunun yanı sıra işçi göçmenler ikincil sektörün vasıfsız işçileri olarak çalışsalar da kendi ülkelerine gönderdikleri dövizlerle ailelerinin oradaki toplumsal refahlarını iyileştirir. Bu durum çoğunlukla göçmenler arasında göçü arzu edilen bir hâle getirir. Böylelikle, ikincil sektördeki göçmen işçi gücü sosyal alanda da yeniden üretilir (Lusis ve Bauder, 2010, s. 38).

Dünya sistemleri kuramı, uluslararası göç hareketlerini gelişmiş ülkelerinin kapitalist piyasalarının gelişmemiş ülkelere girmesinin doğal bir sonucu olarak açıklamaktadır. Pazar geliştikçe gelişmemiş ülkelerin toprakları, hammaddeleri ve insan emekleri de bu pazara dahil olmaktadır ve böylece dünya sisteminin varlığından söz edilmektedir (Abadan-Unat, 2008, s. 31).

Bu kuramı derli ve toplu biçimde Immanuel Wallerstein açıklamaktadır. Küresel sistem merkez ve çevre olmak üzere kavramsallaştırılmaktadır. Wallerstein'a göre (2018, s. 42), bu terim ikilisi devletlere değil, üretim süreçlerine atıf yapan ilişkisel bir kavramsallaştırma değildir. Tıpkı küresel sistem içerisinde hareket eden mallar ve sermaye gibi insanlar da hareket etmeye başlamaktadır. Küresel kapitalist pazar, kapitalist ülkelerin hinterlandı hâlini alan ülkelere doğru iş gücü akımı yaratmaktadır veya en azından göç etmek için hazırda bekleyen bir nüfus oluşturmaktadır. İster istemez merkez ve çevre arasında kültürel bağlar da kurulmaktadır. Hatta bu bağlar tarihsel olarak sömürgecilik dönemine dayanıyorsa merkez-çevre arasındaki kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkiler daha da güçlü olmaktadır ve daha hızlı oluşmaktadır (Abadan-Unat, 2008, s. 32-33). O hâlde Wallerstein'ın (2018, s. 33) da dediği gibi “*Az gelişmişlik, sorumluluğu az gelişmiş olan ülkelere ait orijinal bir durum değildi. Tarihsel bir kapitalizmin sonucuydu.*”

Bu kapsamda kapitalist pazarlarını genişletmek isteyen ve halihazırda var olan küresel pazarlarını korumak isteyen merkez ekonomiler, kendi kapitalist yatırımlarını tehdit eden herhangi bir durumda çevre ülkelere politik veya askeri olarak müdahale etmektedir. Bunun sonucunda arzu edilen başarıya ulaşılamazsa çevre ülkelere sığınmacı hareketi olmaktadır ve mültecilerden söz edilir hâle gelmektedir. Batılı merkez devletler tarihi olarak sürdürdüğü sömürgecilik ve kolonileşme hareketlerini günümüz modern dünyasında meşrulaştırmak için demokrasi getirme, terörle mücadele etme ve küreselleşme gibi kavramları kullanma eğilimindedir (Yalçın, 2004, s. 38; Massey vd., 1993, s. 448).

Göç sistemleri kuramı, merkez durumda bulunan az sayıda ülke ve bu ülkelere çok sayıda göçmen gönderen ülkeden oluşan bir uluslararası sistem olduğunu varsaymaktadır (Abadan-Unat, 2008, s. 38).

Kritz ve Zlotnik (1992), uluslararası göç sistemini sosyal, politik, demografik ve ekonomik bağlamlarda tarihi, kültürel, kolonyal ve teknolojik bağlantılarla birbirlerine eklemlenen bir göç sistemi tanımlamaktadır (Akt. Jennissen, 2007, s. 414).

Göç sisteminin özelliklerine bakıldığında ilk olarak, aşına olunanın aksine ülkeler coğrafi olarak birbirine yakın olmak zorunda değildirler. Örneğin, Fransa ve Fas arasında açıkça bir göç ilişkisi vardır, coğrafi olarak yakın değildirler. O hâlde, göç sistemi kuramına göre, kolonyal geçmişi olan ülkeler arasında kültür, dil, yönetim, yatırım ve iletişim bağları daha güçlüdür (Massey vd., 1993, s. 447).

Coğrafi yakınlık zorunlu olmadığı gibi bazı ülkeler birden fazla göç sistemi içerisinde yer alabilmektedir. Fakat bu sistem istikrarlı değildir. Küresel ve ulusal düzeyde siyasi ve ekonomik dalgalanmalar ve toplumsal değişimler sonucu ülkeler sistemden çıkabilir veya sisteme katılabilir (Abadan-Unat, 2008, s. 38-39).

Yukarıda değinilen kuramlar, 19. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyılda süren uluslararası göç hareketlerine anlam vermeye ve tarif etmeye çabalayan kuramlardır. Bu çaba farklı kavramları, çeşitli öğeleri ve belli başlı fikir kalıplarını doğurmuştur. Değinilen kuramlar ağırlıklı olarak ekonomik temelli işçi göçlerini açıklamaktadır. Çünkü üzerinde düşünüldükleri tarihsel küresel konjonktür itibarıyla bu sorun çözümlenmeyi gerektirmektedir. Tez konusu kapsamında siyasi ve askeri çatışmalar sebebiyle yerinden edilmiş Iraklı mültecilerle çalışılacağından yukarıda bahsedilen başlıca kuramlar tezin ele aldığı göç hareketinin çeşidiyle (gönüllü/zorunlu) açıklanabilir olmaya yakın olmasa da tamamen kopuk değildir. Kavrayışı güçlendirmektedir.

Sonuç olarak göç, göçmenleri ve göç alan toplumları yaşamın her alanında etkileyen karmaşık bir süreçtir. Tek perspektiften bir bireyin, hanenin veya kültürel ortaklığı olan bir topluluğun yerini değiştirmesi açıklanamayacağından makro, mezo, mikro kuramlar iç içe geçmiş durumdadır. Bu sebeple sosyal bilimcilerin interdisipliner çalışmaların çözümlenme sürecinde göçmenlerin topluma entegrasyonu, kültürel farklılıklarının idamesi veya kaybolması gibi öğeleri içeren amalgamasyon, asimilasyon, kültürlenme, kültürleşme kavramlarını dahil etmesi gerekmektedir.

2.2. ULUSLARARASI GÖÇ HAREKETLERİNDE SOSYAL SERMAYENİN VE SOSYAL AĞLARIN YERİ

Tezin bu bölümü göç sürecinin analizinde farklı disiplinlerden araştırmacıların sıklıkla yolunun düştüğü iki kavram ele alınmıştır: sosyal sermaye ve sosyal ağlar.

İlk olarak, Iraklı göçmenlerin sosyal sermayelerinin veya sosyal sermaye eksikliklerinin iş piyasasına dahil olma sürecini ve hane geçim stratejilerinin belirlenmesini nasıl etkilediği kavrayabilmek için kavramın kendisine, kavramın gelişmesinde önemli rolü olan üç öncü düşünürün görüşlerine ve bu düşüncelere yönelen eleştirilere yer verilmiştir. Ardından sosyal ağlar teorisi ekseninde ulusötecilik kavramına ve Arap toplumunda farklı biçimleri görülen sosyal ağların yapısına odaklanılmıştır.

Bu doğrultuda, Iraklı göçmenlerin sahip oldukları/olmadıkları veya sahip oldukları için zarar gördükleri sosyal ağlarının ve sosyal sermayelerinin göç deneyimleri üzerindeki etkisinin sağlıklı anlaşılabilmesi için teorik arka plana yer verilmiştir.

2.2.1. Sosyal Sermayenin Göç Sürecine Etkisi

Sosyal sermaye, içerisinde kültürel ve toplumsal değerler sistemini barından çok parametrelili karmaşık bir kavramdır. Klasik sosyologlardan Max Weber sosyo-kültürel süreçlerin ekonomik olaylara etkisini açıklarken klasik ekonomistlerden Adam Smith ve John Stuart Mills ekonomik kalkınma ve politik ilerleme konuları özelinde düşüncelerini konumlandırmıştır. Bu sayede bir nevi sosyal sermaye kavramının düşünsel nüveleri belirlemiştir. Fakat sosyal sermaye kavramının literatürdeki yeri nispeten yenidir.

Sosyal sermaye, tarihi köklü olmamasına rağmen sosyal bilimciler arasında ilgi çeken ve sık çalışılan bir kavramdır. Özellikle sosyologlar olmak üzere ekonomistler, siyaset bilimciler ve antropologlar çeşitli ekonomik ve sosyal çıktıları açıklamak için sosyal sermayenin üzerine eğilmektedir.

“Sermaye” terimi çoğunlukla akla ilk gelen haliyle kullanılmaktadır. Bu terimle gelecekte kârlı olacağına inanılan bir kazanç elde etmek için yatırım yapılabilecek birikmiş paraya atıfta bulunulur. İktisadi anlamıyla sermaye; faydası veya zararı ölçülebilen, değeri hesaplanabilen, girdileri ve çıktıları arasında açıkça korelasyon kurulabilen bir ekonomi terimidir. Sosyal sermaye kavramıyla “sosyal iletişim ağlarının servet niteliğinde olduğuna” atıfta bulunulmaktadır (Field, 2006, s. 16-17).

Sosyal sermayenin diğer sermaye türleriyle benzeşen ve farklılaşan bazı ortak özellikleri vardır. İlk olarak, sosyal sermaye diğer sermaye türleri gibi (ekonomik, fiziksel, kültürel) yatırım yapılabilen ve gelecekte yarar sağlayacağı beklenen bir sermayedir. İkincisi, sosyal sermayenin “elde edilebilir” ve dönüştürülebilir” olmasıdır. Ancak sosyal sermayenin diğer sermaye türlerine göre dönüştürülebilirliği daha kısıtlıdır. Örneğin, ekonomik sermaye hızla toplumsal, fiziksel ve kültürel sermayelere dönüştürülebilirken sosyal sermayenin dönüştürülme oranı daha azdır. Çünkü Bourdieu’nün ifadesiyle ekonomik sermayeye göre daha az “likit” ve daha fazla “yapışkandır”. Son olarak, sosyal sermayenin dönüştürülme oranı daha düşük olsa da kaynakları tamamlama özelliği vardır. Örneğin, bir kişinin ekonomik ve beşerî sermayesi eksikse yüksek ve nitelikli “bağlantılar”la üstü örtülebilir (Adler ve Kwon, 2002, s. 22-23).

Sosyal sermayenin dönüştürülebilirlik özelliği kavramın kendisini bağlama bağımlı, zamana ve mekâna içkin kılmaktadır. Bu özelliği sosyal sermayenin, pragmatik olarak çalışılan ve sistem dışı olarak ölçülen bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. Sosyal sermayeyi ölçme kriterlerine bakıldığında güven algıları, yerel örgütlere katılım oranları, yerel düzeydeki çatışma, politik katılım, oy verme oranları, sosyal destek kaynakları ve biçimleri, sosyal ağların mahiyeti, sosyal uyum ve dışlanma, günlük sosyalleşmenin niteliği, kişisel etkililik gibi ikincil kaynaklar temel alınmıştır. Yani, tamamıyla eksiksiz ölçme biçimleri değildir. Ancak bu çabalar sonraki fikirlerin ve finans kaynaklarının önünü açarak sosyal sermayenin etkilerinin araştırılmasını yerel topluluklardan, derneklerden alıp üniversitelere, OECD’e, Dünya Bankasına ve hükümetlerin yetkin görevlilerine devretmiştir. Bu gelişme, araştırmaların birincil kaynaklarla yapılmasını ve araştırmaların anket seviyesinden etnografik çalışmalara dönüşmesini sağlamıştır (Szreter ve Woolcook, 2003).

Kavramın belirli tanımı ve ölçüm tekniği olmaması sosyal sermayenin zayıflığı olarak değerlendirilmektedir (Bhandari ve Yasunobu, 2009). Bu bağlamda, “*kavramsal genişlemenin potansiyel tuzakları*”na (Portes, 1998) sıkça vurgu yapılmaktadır. Sosyal sermaye tanımına ihtiyaç vardır ve zaten disiplinler arası kullanımda empirik temele dayanan bir örtüşme sağlamıştır: “*Sosyal sermaye, kolektif eylemi kolaylaştıran normlar ve ağlar anlamına gelmektedir (Woolcook, 2001).*” Asgari düzeyde ortak bir tanımın varlığı farklı disiplinlerce kullanılan sosyal sermaye kavramının ön yargılardan arındırılmasına yeterli olmamıştır. Fakat Woolcook’a göre sosyal sermaye tanımının “ne”liği tartışmaları alandaki kaynakları, enerjiyi ve zamanı yanlış yöne aktarmaktadır.

Field (2006, s. 1-3), sosyal sermayeyi açıklarken sosyal sermayenin merkezine “iletişim ağlarına üyelik” ve “ortak değerlere sahip olma”yı koymaktadır. İnsanlar birbirleriyle iletişim ağlarıyla bağlanır ve bu iletişim ağlarında ortak değerlere sahip olmayı önemser. Çünkü insanların birbirlerine yardım etmeleri için yalnızca birbirlerini tanımaları yeterli değildir. Ağın diğer üyeleriyle "ortak bir şeyler paylaşıyor olma" fikri iletişimi kolaylaştırır ve insanlara daha iyi hissettirir. Bu sayede, bireyler tek başlarına başaramayacakları veya zorlukla yapacakları şeyleri gerçekleştirmek için birlikte hareket eder. O hâlde, bu ilişki ağları aslında bir nevi sermayedir. Hatta ne kadar fazla insan tanıyorsanız ve bu insanlarla ne kadar ortak değerler paylaşıyorsanız o kadar da sosyal sermayedarsınız denilebilir.

Portes’e (1998) göre, sosyal sermayenin akademik başarı, istihdam kaynakları, göçmenlik ve etnik girişim gibi çeşitli bağlamlara uygulanabilen üç ana işlevi vardır: Bir sosyal kontrol kaynağı olarak sosyal sermaye, aile desteği kaynağı olarak sosyal sermaye, aile dışı bağların aracılığıyla fayda sağlayan sosyal sermaye.

Portes ile aynı yıl Sandefur ve Laumann (2000), sosyal sermayenin odak aktöre sağladığı yararları üçe ayırmıştır: bilgi, etki ve kontrol ve dayanışma. Fakat bu öğeler, yalnızca odak aktörün kendisine değil, kendisinin bir parçası olduğu topluluklara da fayda sağlamaktadır. Sosyal sermayenin faydalarından biri olan bilgi, aktörün bilgiye erişim kaynaklarını kolaylaştırmakla ve çeşitlendirmekle birlikte bilginin kalitesini ve gerçekliğini artırarak aktörün zamandan tasarruf etmesini sağlamaktadır. Topluluk

bağları tarafından sağlanan bilginin özellikle iş olanaklarından haberdar olma ve göçmen hareketlerini tetiklediği bilinmektedir. Bir diğeri olan tesir (nüfuz) anlamında etkidir, sosyal sermayenin kontrol ve güç yönüyle birlikte değerlendirilmektedir. Güç sahipliği aktörlerin bağlantılarını kullanarak hedeflerine ulaşmaya ve işlerini halletmelerine yardımcı olmaktadır. Sosyal sermayenin üçüncü yararıysa, kuvvetli inançların ve normların bir getirisi olarak dayanışmadır. Grubun kendi kuralları ve geleneği sosyal ağına kapanmasına neden olmaktadır ve böylelikle resmi kontrole gereksinim azalmaktadır (Adler ve Kwon, 2002, s. 29).

“Sosyal ağlar” yaklaşımına göre, sosyal sermayenin kendisi iyi veya kötü değildir; farklı çıkarlara sahip aktörleri birbirine bağladığından işlevseldir (Coleman, 1988). Sosyal ilişkilerle kurulan ağların biçimlerinden hareketle sonuçlarını analiz etmek amacıyla birbirinden farklı üç sosyal sermaye türü tanımlanmıştır (Woolcock, 2001). İlki, *bağlayıcı sosyal sermaye (bonding capital)* dir. Aile, akraba, yakın arkadaşlık ve komşuluk gibi sosyal gruplarda bir sosyal destek yaratır. Bu grubun sosyal sermayesinin özelliği sahip olduğu içe dönük normlar nedeniyle üyelerini toplumsal bütünlük, homojenlik ve karşılıklı ilişkisi içinde birlikte çalışmaya iten, iş birliğini teşvik eden “yapışkan” bir yönünün olmasıdır. Bağlayıcı sosyal sermaye türünde grup içerisindeki dayanışma ve güven oldukça yüksektir (Szreter ve Woolcock, 2003, s. 5).

Bağlayıcı sosyal sermayeye sahip kapalı gruplar aynı zamanda daha az istenen sonuçlara yol açabilmektedir. Bu açıdan sosyal sermayeyi bir nimet olarak görmekten kaçınarak sosyolojik analiz içerisinde negatif etkilerine de yer vermek gerekmektedir. Portes (1998, s. 15-18) tarafından sosyal sermayenin dört ana olumsuz özelliği olduğu belirtilmektedir. İlki, gruba dahil olmayanların dışlanmasıdır. Bir sosyal grubun güçlü toplumsal bağları üyelerine kolaylık ve verimlilik sağlarken aynı toplumsal bağlar dolaylı olarak grubun dışındakiler dışlamaktadır. İkincisi, sosyal grubun yüksek güven ve iş birliği kalitesi içeren ağ bağları sebebiyle kapanmasının üyelerinin iş girişimleri gibi hedeflerine ulaşmaya çalışırken başarıyı engelleme yönünün olduğudur. Bu negatif özelliğe Granovetter’in “zayıf bağlar” görüşü ve Coleman’ın “sosyal kapalılık” fikrinin çatışması örnek verilebilir. Üçüncüsü, aile gibi güçlü topluluk bağlarının grup üyeleri üzerinde kontrol seviyesi güçlü ve üyelerinden belirli beklentileri olduğundan özgürlüklerini

kısıtlayıcı bir rol oynamasıdır. Bu tür bağların belirli hedeflere ulaşmayı kolaylaştırırken bir o kadar da zorlaştırma olanağı vardır. Sonucusu ise, aşağı yönlü düzeyleme normlarıdır. Sosyal sermayenin bu negatif özelliğinde, grubun üyelerinin yaygın grup normlarına aykırı davranan veya grubun başarılı üyelerine grubun içerisinde kalmalarını amaçlayan olumsuz tavır ve tutum takındıkları görülmektedir. Aksi takdirde, bu kişiler gruplarından dışlanmakla cezalandırılmaktadır.

İkinci sosyal sermaye türü, *köprü kuran sosyal sermaye (bridging capital)*'dir. Grup üyelerinin sosyal kimlik bakımından birbirine benzemediklerinin (yaş, sınıf, etnisite gibi) farkında oldukları insanlar arasında saygı ve karşılıklı ilişkileri içinde kurdukları bir sosyal sermaye türüdür. Bilhassa Putnam'ın ünlü eserinde duyduğu endişe ABD toplumunun köprü kuran sosyal sermayesinin azalıyor olması ve bundan doğan toplumsal ve politik sonuçlar üzerinedir.

Özellikle Granovetter'in (1973) ile Putnam'ın (1995) empirik çalışmalarından yola çıkarak sosyal sermaye analizlerinde ilk iki sosyal sermaye türüne ulaşılmaktadır. Üçüncü sosyal sermaye türü olan *bağlantılı sosyal sermaye (linking capital)* literatüre daha sonra girmiştir. Bağlayıcı sosyal sermaye ve köprü kuran sosyal sermaye türleri yatay bir hiyerarşilenmeye atıfta bulunurken sosyal sermayenin bir de dikey hiyerarşi (ulusal-yerel yönetimler gibi) boyutu vardır (Woolcock, 2001).

Bağlantılı sosyal sermaye, köprü kuran sosyal sermaye gibi bireylerin grup üyelerinden farklı kişilerle kurdukları iletişime atıf yapar. Ancak bağlantılı sosyal sermaye, toplumda resmi, kurumsallaşmış ve açık olarak bulunan güç ve otorite ağları üzerinden etkileşimde bulunan kişiler arasındaki karşılıklı saygı normlarını ve güven ilişkilerini kapsamaktadır. Farklı bir ifadeyle, özellikle güç ve otorite sahipliği açısından daha az eşit olan bireylerin sosyal ilişkilerini ve buradan meydana gelen sonuçların ayırdını köprü kuran sosyal sermayeden ayırmak için kullanılmaktadır. (Woolcock, 2001; Szreter ve Woolcock, 2003). Yoksulların veya göçmenlerin hükümetin veya yerel kuruluşlarına, resmî kurumlarına (örneğin sağlık ve sosyal hizmet görevlilerine, kolluk kuvvetlerine, mahkemelere, sigorta şirketlerine) duyduğu saygıyı ve güveni gösteren ve bunun sonuçlarının toplumsal refaha yansımalarını inceleyen araştırma disiplinlerine kaynak

sağlayan bir analiz birimi oluşturmaktadır. Dolayısıyla yurttaşlarına karşı zayıf/ilgisiz veya güçlü/ilgili tutum sergileyen bir devletin sosyal sermayesinin artması ve azalmasıyla ilişkisi bulunmakla birlikte sosyal sermayeyi canlandırma veya kontrol etme kabiliyeti de bulunmaktadır. Bu ilişkilerin politik analizi bağlantılı sosyal sermaye türü dikkate alınarak yapılmaktadır.

Bu noktada, sosyal sermaye kavramını politikalarla bağdaştırmanın tehlike içerdiği belirtilmelidir. Sosyal sermayenin kavramsal genişliği, ekonomi analizleriyle açıklanamayan durumları sosyal sermaye ile ilişkilendirerek halının altına süpürme olanağı barındırır.

Neo-liberalizm, sosyal sermayeyi bireyin yetenekleri ve kapasitesi doğrultusunda “bireyin mülkiyeti” olarak görme eğilimindedir. Morrow’a (1999, s. 760) göre, neoliberaler bireylerin, ailelerin, toplulukların veya toplumlarının belirli niteliklerden, kaynaklardan ve yeteneklerden yoksun olmasını “eksiklik teorisi” (*deficit theory syndrome*) üzerinden açıklamaktadır. Bu doğrultuda, “sosyal sermaye” politika yapıcılar veya ilgililer tarafından sosyal yardım harcamalarını kısmak için mevcut yoksunluğun nedenini kendilerinin “doğru” ağılar kurmadığını iddia etmelerine dayanan teorik bir zemin hazırlamaktadır. Toplumun belirli bir kısmının yoksunluk hali Perri 6’in “*Eğer siz iyi durumdaysanız, bu benim kötü olmamın nedenidir (1997, s. 7’den Akt. Avis, 2002, s. 316).*” ifadeleri doğrultusunda tekrar sorgulanmalıdır.

Sosyal sermayenin politikalarla bağdaştırılmasına karşı olan Ben Fine’a (2010, s. 596, 599) göre, Dünya Bankası ve onun gibi diğer uluslararası kuruluşlar sosyal sermayeyi ekonomik sömürü sorununun etrafından dolanarak sosyal adalete duyulan endişenin ifade edilme biçimi olarak görmektedir. Bilhassa göç çalışmalarına sosyal sermaye kavramının dahil edilmesini “*entelektüel fırsatçıların sosyal sermaye bandwagon¹’ına atlaması*” olarak nitelendiren Fine’ın kaygıları dikkate değerdir.

---

¹ Bandwagon: Geniş bir destek veya ilgi gören popüler bir fikre, düşünceye veya davranış biçimine katılma eğiliminde olan veya ona uyan kişilere atıfta bulunan bir terimdir.

Bu bağlamda, Batılı devletlerce yönetilen uluslararası kuruluşların insanların yaşam biçimlerini belirleyen yapısal faktörleri dışlayarak yoksulluğu ağlardan mahrumluğu sebebiyle toplumdaki dışlanan veya dezavantajlı konuma düşen bireyler olarak değerlendirmesi sosyal sermayenin aracı olduğu bir risktir.

Günümüzde sosyal sermaye literatürünün oluşmasında üç önemli öncü sosyal sermaye düşünürünün olduğu yönünde genel bir uzlaşma vardır: Pierre Bourdieu, James Coleman ve Robert Putnam. 1970li yıllarda sermaye türleri hakkında yazmaya başlayan Bourdieu'nün sosyal sermaye hakkında yazdığı ufak tefek yazılar alanda ilgi çekerek Coleman'ın ve Putnam'ın 1980li ve 1990lı yıllarda literatüre önemli katkılar sağlamasına neden olmuştur.

Bourdieu, sosyal sermayeyi bir bireye veya gruba ait olan değerli bir kaynak olarak görmüştür. Sosyal ağlarda iktidar ve güç ilişkilerini merkezine aldığından Neo-Marksist çizgisini sürdürmüştür. Coleman, sosyal sermayeyi Bourdieu'nün aksine imtiyazlı bir sınıfa veya gruba ait bir kaynak olmaktan öte bölünmüş bir kaynak olarak değerlendirmiştir. Özellikle aile ve din kurumuna sıklıkla vurgu yapmıştır.

Literatürde kavramın kendisi bir hayli tartışmalıdır. Ancak unutulmamalıdır ki aynı tartışma cinsiyet, iktidar, sınıf gibi alanlarda da sürmektedir. Dolayısıyla değerli olan sosyal sermaye alanında geliştirilen fikirlerin ve empirik çalışmaların yeni kavrayışlara açtığı yoldur. Bu doğrultuda son birkaç on yıldır üzerinde uzlaşılan sosyal iletişim ağları, ortak paylaşılan değerler ve karşılıklı güven bileşenleri ekseninde sosyal sermayenin insanlara, kurumlara veya hükümetlere hangi yollar ile kaynak sağladığı araştırmaları devam etmektedir.

2.2.1.1. Bourdieu: Eşitsizliğin Yeniden Üretim Aracı Olarak Sosyal Sermaye

Pratik eyleme dayanarak kuramını oluşturan Bourdieu, habitus-alan-sermaye üçlemesi çerçevesine düşüncelerini oturtmaktadır. Pratiğin çoğu zaman yapıları ve çıkarları yeniden üretmesini pratik eylemin aktörlerin deneyimleriyle kültürel bilinçdışılarının birleşimi olduğunu belirterek açıklar. Dolayısıyla döneminin düşünürlerinden farklı

olarak zora dayalı gücün nesnel ve yapısalcı atmosferinden koparak çalışmalarını somut alana çeker. Böylece sosyal teorisini kuramsal zeminden uygulama alanına taşır.

Bourdieu, kavramlarını sosyal sınıfların devamlılığını toplumsal eşitsizliği yeniden üretimini açıklamak üzerine oluşturmuştur. Sosyal hiyerarşi içerisinde iktidar sahibi olan bireyler ve gruplar işgal ettikleri toplumsal konumu sürdürmek veya değiştirmek için güç mücadelesi vermektedir. İktidar sahiplerinin egemenliklerini dayatmak için girdikleri bu mücadele yalnızca ekonomik sermaye alanında olmaksızın farklı sermaye biçimleri arasında gerçekleşen bir mücadele *alanıdır*. Aktörlerin sosyal konumlarını belirleyen ise sahip oldukları sermayedir (Siisiäinen, 2003, s.191).

Bourdieu ekonomik, kültürel ve toplumsal olarak üç farklı sermaye biçimi tarif etmektedir. *Ekonomik sermaye*, hemen ve doğrudan paraya dönüştürülebilir ve mülkiyet hakkı olarak kurumsallaştırılabilir olması yönüyle Marx'ın kullandığı anlama benzemektedir. Aktörlerin toplumsal alanda mücadele kapasitelerini artıran tüm gelir ve üretici meta formları bu sermaye türü içerisinde somutlaştırılmaktadır.

Kültürel sermaye kavramını farklı sosyal sınıflardan ve aynı sosyal sınıfın farklı gruplarından gelen çocukların akademik başarılarındaki farklılıkları anlamlandırmak için kullanmıştır. Bu açıdan bakıldığında kültürel sermaye tıpkı kalıtsal gibi ailelerden çocuklarına “kültürel yatırım stratejisi” olarak iletilmektedir, bir nevi gizli bir miras aktarılmaktadır. Kültürel sermaye üç ayrı biçimde görülmektedir: İlki, habitusun içinde bedensel ve zihinsel eğilimler olarak var olur ve özellikle erken çocukluk döneminde oluşarak somutlaşır. Buradan hareketle, kültürel sermaye bulunulan toplumsal sınıfa ve döneme bağlı olarak bilinçsiz bir şekilde edinilebilir bir özellik taşımaktadır. İkincisi, kitaplar, tablolar, aletler, koleksiyonlar gibi nesneleşmiş araç-gereçler kültürel sermaye olarak görülebilir. Üçüncüsü, eğitim nitelikleri (diplomalar, sertifikalar vb.) gibi aktörün kendisine özgü özellikler kazandırarak kurumsallaştırılabilir (Bourdieu, 1986, s. 17-18; Siisiäinen, 2003, s. 191). Kültürel sermaye ekonomik sermayeyle kıyaslandığında kontrol edilebilirliği daha azdır. Örneğin, bir aktörün ekonomik sermayesi vergilerle zaptedilebilecekken kültürel sermaye dizginlenebilir nitelikte değildir (Field, 2006, s. 22). Diğer sermaye türlerinin iletimi ne kadar engellenirse engellensin kültürel sermayenin

dolaşımı niteliği bakımından gizli sağlanabildiğinden toplumsal yapıyı yeniden üretebilecek bir potansiyele sahiptir (Bourdieu, 1986, s. 26).

Bu noktada parantez açmak gerekirse, Bourdieu kültürel sermayeyle ilgili düşüncelerini özellikle eğitim alanında yaptığı araştırmalar üzerinden geliştirmiştir. *Devlet Soyluluğu* (The State of Nobility) adlı kitabında toplumsal sınıfların yeniden üretilmesinde eğitimin büyük bir aracı olduğuna dair fikirlerini belirtir. Ona göre, aktörlerin edindiği bilgi ve nitelikler yoluyla ortaya çıkan bir sermaye biçimi vardır, o da eğitim yoluyla edinilen kültürel sermayedir. Daha sonrasında *Ayrım*'da (Distinction), aktörlerin beğenilerinin eğitim ile aktarıldığını ifade eder ve eğitimin kendisininse ailelerin maddi durumları içerisinde belirlendiğine dikkat çeker. Başka bir ifadeyle, alt sınıfların kültürel bir güzergâhtan yoksun oldukları gösterilmeye çalışılmıştır (Turner ve Elliott, 2017, s. 454-457).

Bourdieu'nün sermaye türlerine ilişkin kavramsallaştırmasını ne amaçla kullandığını anlayabilmek için onun derdinin toplumsal hiyerarşinin sürekliliğini ve sosyal eşitsizlikleri açıklama girişimi olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda, eşitsizlik sermayenin üretimi ve yeniden üretimiyle oluşmaktadır ve devam etmektedir.

Bourdieu'ye göre *sosyal sermaye*, sosyal ağlar aracılığıyla egemen sınıf üyelerinin sahip oldukları toplumsal konumlarını korumak ve sürdürmek için kullandıkları, ayrıcalıklı konumlarını yeniden üretmelerini sağlayan bir sermaye türüdür. Bu gruba üye olan kişiler soylulukları veya unvanlarıyla karakterize edilmektedir (Lin, 1999, s. 32). Bourdieu sosyal sermayeyi,

“... bir bireyin ya da grubun, kalıcı bir ilişkiler ağına, az çok kurumsallaşmış karşılıklı tanıma veya tanınmalara sahip olması sayesinde elde ettiği gerçek ya da potansiyel kaynakların toplamıdır; yani böylesi bir ağın harekete geçirmeye olanak sağladığı sermaye ve güçlerin toplamıdır (Bourdieu ve Wacquant, 2021, s. 169-170).”

olarak tanımlamıştır. O hâlde, sosyal sermayenin iki unsuru vardır: İlki, grup üyeliği ve sosyal ağlardır. Farklı bir ifadeyle, sosyal sermaye gruplara üye olmakla ve üye olunan gruplarda gelişen sosyal ağların oluşumuna katılmakla ilgili bir kaynaktır. Sosyal ağların

oluşturduğu sosyal sermayelere sahip aktörler çeşitli alanlarda konumlarını sürdürmek amacıyla sosyal sermayelerini kullanabilmektir. Vakıflar, gönüllü dernekler, sendikalar veya gizli örgütlenmeler modern toplumların sosyal sermaye kaynakları olarak somutlaştırılabilir (Siisiäinen, 2003, s. 192).

Sosyal sermayenin ikinci unsuru ise, karşılıklı tanıma ve tanınmaya dayanır. Bourdieu, “*Önemli olan bildikleriniz değil, tanıdıklarınızdır.*” derken sosyal sermayenin karşılıklı ve tanıma-tanınma bileşenine atıfta bulunmaktadır (Bhandari ve Yasunobu, 2009, s. 490). Bu noktada sosyal sermayenin etkin olabilmesi için sosyal sermayenin sembolik bir nitelik kazanması gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü ekonomik, kültürel ve sosyal sermayelerin dağılımları tarafından belirlenen sosyal gruplar aslında sadece öyle olduğu varsayılan potansiyellerdir. Ancak sembolik sermaye sosyal gruplar arasındaki nesnel farklılıkları görünür kılar ve sınıflandırma olanağı verir. Dolayısıyla sembolik sermaye öznelerin zihninde algı kategorilerinin oluşmasına aracı olur ve göz önüne koyar. O hâlde sembolik sermayenin diğer sermayelerden farkı nesnelleştirilemez, kurumsallaştırılamaz ve habitusa dahil edilemez olmasından gelmektedir (Siisiäinen, 2003, s. 192-193).

Toplumdaki egemen sınıf sahip oldukları sermaye türlerine ve hacmine göre kendi içerisinde fraksiyonlarına ayrılmaktadır ve her fraksiyon belli bir yaşam tarzına karşılık gelerek gereksinimlerine göre karakterize edilmektedir. Bourdieu, hâkim sınıfın hakimiyetlerini devam ettirmesini sermayeleriyle beraber nasıl bir toplumsal yol izledikleri üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Sebebini egemen sınıfa mensup çeşitli sosyal grup üyelerinin habituslarının ve habituslarının pratiklerinin sürekli olarak tüm sahalarda kendisini yeniden üretmesi olarak ifade etmektedir (Bourdieu, 2015, s. 353).

Bourdieu, *habitus* kavramını döneminin entelektüel atmosferinde etkisi olan ve bireyi akılcı fail olarak konumlandıran rasyonel eylem teorisinden kopuşu belirtmek için oluşturmuştur. Bu kavramın işlevi “*pratiğin mantığını*” açıklamasındadır. Faillerin durumlarını koruma/yıkma stratejileri veya durumlarına karşı kayıtsızlık tavırları Bourdieu’yü habitusa götürmektedir.

Habitus mefhumunu açıklarken Bourdieu'nün iki amacı vardır: failin etkinliğini koruyarak özne felsefesine hakkını vermek ve yapının fail üzerindeki etkilerini ve yapı aracılığıyla oluşan diğer etkilerin etkilerini göz ardı etmeyerek yapı felsefesine hakkını teslim etmektir. Ona göre rasyonel eylem kuramı, faillerin hiçbir iktisadi ve toplumsal şartlanmaya maruz kalmadan bilinçli ve salt ekonomik güdülerle hareket ettiği varsayımındadır. Dolayısıyla faillerin kolektif ve akılcı olmayan öznel tercihleri hakkında bir şey söylememektedir (Bourdieu ve Wacquant, 2021, s. 174). Bu sebepten Bourdieu, iki anlayış arasında daha gerçekçi bir yaklaşımı benimseyerek bireysel eylem modeli olarak *habitus* kavramını geliştirmiştir.

Habitus, toplumsal ve kolektif olanın bedenlerde inşa edilmesiyle ortaya çıkmaktadır; pratikle edinilmiştir ve pratik işlevleri doğrultusunda yeniden üretilmiş bir yatkınlıklar sistemidir. Hatta öyle bir pratik düşünüm etkinliği söz konusudur ki sıradan düşüncenin, bilincin, faillerin bilgi nesnelere ve kavramlarının failler tarafından tam olarak görülmesine neredeyse olanak yoktur. Çünkü faillerin dahil olduğu habituslar sağlam ve aktarabilir algıyı, beğenileri ve belirli bir eylem şemasını toplumsal inşasında saklamamaktadır (Bourdieu ve Wacquant, 2021, s. 172).

Söz konusu algı biçimleri, sınıfsal beğeniler ve eylem şemaları Bourdieu (2021) tarafından özellikle alışkanlık olarak değil yatkınlık olarak tanımlanmaktadır. Çünkü bunlar *yatkınlıklar sistemine kayıtlı üretici kapasitelerdir*. O hâlde habitus biyolojik bedenlerde somutlaşmış, nesnelleşmiş, toplumsallaşmış özneliktir. Sermaye türlerinin sosyal gruplar arasındaki dağılımını yeniden ve yeniden üretmektedir.

Daha derli toplu bir ifadeyle; habitus mekânda ve zamanda maddi olarak kurumsallaşır, sermayelerde (ekonomik, kültürel, sosyal) biçimlenir ve nihayetinde aktörlerin temel yatkınlıklarına kodlanır (Turner ve Elliott, 2017, s. 462).

Bourdieu'nün habitus fikrinin failinin yapı içerisindeki eylemliliğini yok saydığı anlaşılmalıdır. Aksine habitus kavramı, Marx'ın ifadesiyle “şeylerle dolayımlanmış insan ilişkileri” içinde bulunan edilgen birey fikrinde öte bireyin bilinçli düşünsel

aktivitesi sonucu eylem kapasitesini kullanarak yetkinliklerini değiştirmesine imkân tanımaktadır.

Özetle, temelde kendimize ait olan şey toplumdan aktarılmaktadır ve aktörlerin “kendi içindeki diğerlerini görmesi” yetkinliklerini fark etmesine ve arzu ederse değiştirmesine olanak sağlayacaktır.

Sosyal sermaye kavramının ortaya çıkışına öncülük etmesi yönünden Bourdieu alana katkı sağlayan değerli bir düşünürdür. Ancak sosyal sermayeyi iktidar ilişkilerinin sürdürülmesine fayda sağlayan “kaynak” olarak kavramsallaştırdığından nihayetinde diğer sermaye türlerine bağlıdır. Field (2006), Bourdieu’yü sosyal sermayeyi salt egemen sınıfa ait olan ve egemen sınıfın kendi arasındaki hiyerarşisini muhafaza etmek için kullandığı bir servet olarak biçimlendirdiğinden eleştirmektedir.

2.2.1.2. Coleman: Sosyal Kapalılık Yaklaşımında Sosyal Sermaye

Coleman, Bourdieu gibi sosyal sermaye kavramını sosyal düzeni kavramada bir araç olarak kullanmıştır. Bilhassa metodolojik açıdan değerli olan çalışmalarıyla ölünceye kadar adından söz ettirmiştir.

Coleman, sosyal sistem analizi yaparken iktisadi ve sosyolojik düşünceleri birleştirerek yeni bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, bireylerin kendi çıkarlarını düşünerek en fazla fayda sağlayan kararı verdiğini belirten rasyonel seçim kuramını sosyal etkileşim süreçlerine entegre etmeye çalışmaktadır (Coleman, 1988, s. 97). Ona göre sosyal sermaye bireylerin rasyonel tercihlerinin beklenmeyen ancak bilinçli üretilen bir sonucudur.

Ölmeden önce yayınladığı *Foundations of Social Theory* (1994) adlı çalışmasında sosyal düzenin ilkelerini açıklama çabasını taşıırken *Adolescent Society* (1966) adlı çalışmasında sosyal sermaye ekseninde sosyal eşitsizlikler ve akademik başarı ilişkisini tartışmıştır (Field, 2006, s. 28-30). Her iki çalışmasının da ortak amacı sosyal sermayenin insan sermayesinin gelişimindeki yerini gösterebilmektir. Coleman’a göre,

“Sosyal sermaye, kendi işleviyle tanımlanır. O tek bir varlık değildir, ortak iki özelliği olan varlıkların çeşitlenmesidir: Bunların hepsi sosyal yapının bazı özelliklerinden oluşmuşlardır ve bu yapının içindeki bireylerin hareketlerini kolaylaştırmaktadır (Coleman, 1994, s. 302'den Akt. Field, 2006, s. 36).”

O hâlde sosyal sermaye, beşerî ve kültürel sermayeden ayrılmaktadır. Fiziki sermaye tamamıyla gözlenebilir somut unsurlardan oluşurken kültürel sermayenin özellikleri bireyin yeteneklerinde, edindiği bilgi birikiminde kendini gösteren soyut bir sermaye türüdür. Ancak fiziki ve kültürel sermayenin aksine sosyal sermayenin sahipliği ve kazancı bireylere ait değildir. Sosyal sermaye, yalnızca çaba gösterenlerce oluşturulan ve ondan faydalanılan bir birikim olmaktan öte sosyal yapının tüm öğeleri tarafından kullanılabilen sosyal ilişkilere gömülü bir kamu malıdır (Coleman, 1988, s. 100; Field, 2006, s. 33).

Coleman sosyal sermayenin bireylerin kendisinde değil bireyler ve grupların arasındaki ilişkilerde mevcut olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla yalnızca yapısal bir terim değildir, kültürü de içinde barındıran bir terimdir. Coleman bu kabulden yola çıkarak sosyal sermaye tanımlamasında üç unsur belirlenmiştir: sosyal çevreye güvenilirliğe dayanan yükümlülükler ve beklentiler, sosyal yapının bilgiyi yayabilme kapasitesi, yaptırımlarla desteklenen normlar (Coleman, 1988, s. 119; Edwards ve Folley, 1997, s. 670).

Sosyal sermaye kavramının işlevselliğini mümkün kılabilmek adına Coleman, sosyal ağların kapalı olması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü kapalı olan sosyal ağlarda ağın parçası olan bireyler yoğun ve sık temas içerisindedir. Bu durum bireylerin birbirlerine karşı beklentilerinin ve yükümlülüklerinin oluşmasına katkı sağlamakla birlikte ortak değer ve davranış normları geliştirmektedir. Yoğun bağlarla üretilen ortak değer ve davranışlar da bireyler arasında güven üreteceğinden sosyal sermaye yeniden üretilmektedir. Sosyal ağlarda üretilen sosyal sermaye grubun üyesi olan bireylere ve bütün olarak gruba üç fayda sağlamaktadır: İlki, kapalı sosyal ağları ağdaki kişileri güvenilir bilgiye hızlı, kapsamlı ve güncel ulaştırır. İkincisi, bu tür gruplarda güven olduğundan kriz, dalgalanma, değişim ve buhran anlarında ortaya çıkan sorunlar daha sağlıklı atlatılmaktadır. Son olarak, iletişimin yüksek yoğunlukta olduğu sosyal kapalı ağlar,

dikey toplumsal hareketlilikte ve siyasal örgütlenmede kolaylık sağlamaktadır (Başak ve Öztaş, 2010, s. 34).

Sosyal kapalılık yaklaşımından yola çıkarak Coleman, sosyal sermayenin beşeri sermayenin gelişimine olan katkısını açıklarken aile ve akraba desteğine ayrıca önem vermiştir (Portes, 1998, s. 10). Diğer sosyal kurumlardan farklı olarak ailenin doğumla girilebilen, oluşturulmamış ve uzun soluklu olması ailenin en önemli sosyal kaynağı olarak görmesine neden olmuştur (Field, 2006, s. 36).

Coleman'ın sosyal analizinde “sosyal sermaye” kavramını konumlandırma biçimine belki de en haklı eleştiri Portes'ten gelmiştir. Portes, Coleman'ı yoğun ve kapalı sosyal ağlara gereğinden fazla değer atfetmesi ve bu durumun zayıf bağların getireceği faydaları göz ardı etmesine sebep olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir (Field, 2006, s. 38).

Coleman, sosyal sermayenin kendisini kamu malı olarak görerek bireylerin ve kamusal aktörlerin hedeflerine ulaşmasında beşerî sermayelerinin gelişimine yardımcı olarak görmektedir. Fakat sosyal sermayenin tehlikelerinden hiç bahsetmeyerek kavramın kendisinin beyaz bir alanda kalmasını yeğlemiştir.

Sosyal sermayenin kamu malı olması ona erişim olanağının herkesçe eşit olduğu anlamına gelmektedir. Fakat sosyal sermaye kaynakları eşitsiz olarak dağılmıştır ve tıpkı diğer sermaye türleri gibi ona ulaşmaya çalışan bireylerin ve sosyal grupların konumlarına göre erişim yolları farklılaşmaktadır.

Coleman'ın da belirttiği gibi herkes amaçlarına ve menfaatlerine ulaşmak için sosyal ağları kullanmaktadır. Ancak, bazılarının ağları diğerlerinden daha kıymetlidir. Başka bir ifadeyle, önemli olan sosyal sermayenin sahibinin kim olduğu değil, hangi sosyal konumda bulunduğu (Edwards ve Foley, 1997, s. 677). Sadece sosyal sermayeye sahip olmak ona ulaşılacak kaynakların eşit dağıldığını ifade etmemektedir. Amaçlara veya menfaatlere erişebilmek için kuşkusuz farklı insanları tanımak ve iş birliği içinde olmak önemlidir. Ancak amaçların/menfaatlerin ne kadarına ulaşılacağı güç sahibi grupların

sosyal sermaye kaynakları üzerindeki kontrolüne bağlıdır (Field, 2006, s. 105-106, 205). O hâlde Coleman'ın sosyal sermayenin “kamu malı” olduğuna yönelik düşünceleri biraz fazla iyimser kalmaktadır ve sosyal sermayenin karanlık tarafını dikkate almamaktadır.

Bourdieu sosyal sermayeyi toplumsal konum olarak ayrıcalıklı olan bireylerin kendi ekonomik ve sosyal konumlarını korumak için kullandıkları bir araç olarak ele almaktadır. Oysa Coleman, Bourdieu'den farklı olarak hem ayrıcalıklı hem ayrıcalıktan yoksun bireylerin veya kolektivitelerin kullandığı bir araç olarak değerlendirmiştir (Field, 2006, s. 39). Coleman, kavramın konumlandırılmasında Bourdieu'den sonra diğer alan çalışanlarına ufuk açması bakımından değerlidir.

2.2.1.3. Putnam: Devlet-Sivil Katılım İlişkisinde Sosyal Sermaye

Sosyal bilimlerde sosyal sermaye kavramının söz edilirliliğini artıran Robert Putnam, kavramın kendisini hükümetler ve sivil katılım ilişkisinde toplumsal kalkınmayı ve ekonomik istikrarı sağlayan bir araç olarak ele almaktadır. Ona göre sivil toplumun unsurlarının gelişmesi ve sosyal bağların kurulması kamusal yaşamın niteliğini artırmakla kalmayıp sosyal kurumların performansını da iyileştirmektedir. Putnam,

“Sosyal sermaye teorisinin ana fikri, sosyal iletişim ağlarının bir değeri olduğudur...Sosyal bağlar bireylerin ve grupların verimliliğini etkilemektedir (Putnam, 2000, s. 18-19).”

yönünde düşüncesini belirtirken sosyal ağların ve sivil katılımın gelişmesiyle sivil katılımçıların özel yaşamlarının ve toplumun kurumlarının verimliliğinin artacağını, bireyden kuruma doğru toplumsal refahın yükseleceğini ifade etmektedir.

Putnam sosyal sermaye literatürüne ilk katkısını Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy (1993a) adlı kitabında yirmi yıllık birikmiş ampirik verilerin analizlerinden yola çıkarak yapmıştır. Bu incelemenin konusunu İtalya'nın kuzey ve güney bölgesel yönetimleri arasındaki farklılıkları tanımlamak ve açıklamak oluşturmaktadır. Yönetimler arasındaki farkı kamu politikaların performansı olarak saptamıştır, Kuzey İtalya bölgesel yönetiminin görece başarılı olmasının nedeni hükümet ve sivil toplum arasındaki ilişki olarak belirtilirken; Güney İtalya bölgesinin yönetimsel

başarısızlığı kurumsal yeniliğe ve düzenlemelere yönelik korku ve şüphe olarak ifade edilmiştir (Field, 2006, s. 42-43). Bu doğrultuda; yurttaşlık katılımı, katılım normları ve ağları hükümetin yönetim performansını etkilediğini düşünmüştür. Sözü geçen çalışmasında Putnam, sosyal sermayeye ilişkin olarak,

“Sosyal kurumun koordine edilmiş eylemleri kolaylaştırarak toplumun etkinliğini artıran güven, normlar ve iletişim ağları gibi özellikleridir (Putnam, 1993a, s. 169’den Akt. Field, 2006, s. 5).”

açıklamasını yaparak sosyal sermayenin güven, normlar ve iletişim ağları bileşenlerini kapsadığına dikkat çekmektedir. Bunların sivil katılımcılar açısından bilgi akışını kolaylaştırdığına, iş birliği kurulması ekseninde eski iş birliklerini somutlaştırdığına ve yenileri için bir olanak sağladığına, karşılıklığının normları sürdürdüğüne ve nihayetinde yurttaşlık katılımından ayrılanlar içinse bir maaliyeti olduğuna gönderme yapmaktadır (Field, 2006, s. 43).

Putnam benzer ilgiler doğrultusunda yönünü İtalya’dan ABD’ye döndürerek Bowling Alone (2000) adlı kitabında “yalnız bowling oyuncusu” metaforu ile Amerikan toplumunda yurttaşlık katılımında bulunan bireylerin ortalama eğitim düzeyleri artmasına rağmen son bir nesil boyunca Amerikan politikalarına ve hükümetle ilişkilere doğrudan katılımın düştüğü sonucuna varmıştır (Putnam, 1995, s. 68,73). Söz konusu metaforla 1900lü yılların başından 1990lara kadar geçen sürede insanların özellikle aile, akraba, komşu, dernek üyeleri biçiminde bir araya gelerek gruplar halinde bowling turnuvaları düzenlemeyi bırakıp bowlingin tek başına yapılan bir etkinliğe dönüşmesini kastetmiştir (Aksan, 2015, s. 62). Putnam (1995), Amerikan toplumunda sosyal sermaye emarelerinin düşüş eğiliminde olduğunu ileri sürmüştür; bunun sebeplerini kadınların iş yaşamına girmesiyle sosyal sermaye kuracak ve onu geliştirecek zamanın ve enerjinin azalması, hareketlilik, demografik değişimler ve teknolojinin boş zamanı değerlendirme biçimlerini dönüştürmesi olarak sıralamıştır.

Çalışmalarından hareketle Putnam sosyal sermayenin üç bileşenini tanımlamaktadır: ahlaki yükümlülükler ve normlar, sosyal değerler (bilhassa güven) ve gönüllü birlikler ön planda tutularak sosyal ağlar. Sosyal sermayenin bir bölgede veya ulusta birikmesi iyi

işleyen istikrarlı bir ekonominin ve yüksek politik entegrasyonun önkoşuludur (Siisiäinen, 2003, s. 184). Farklı bir ifadeyle bir bölgenin sivil toplumunun niteliği ve kalitesi o bölgenin ekonomik ve politik geleceğinin yönünü tayin etmektedir.

Modern toplumların üyelerinin etkileşim biçimi tanışıklığa dayanan toplumlarda olduğu gibi alışkanlık temelli olmadığından bireylerini karmaşık, riskli ve tesadüflerle dolu bir ilişkiler ağının içerisine bırakır. Burada esas olan bireyin ilişkilerini sürdürebilmesi için diğerlerine “güvenebilmesidir”. Çünkü güvenebilmek, etkileşimde bulunan bireylerin veya grupların tepkilerini öngörebilmeyi sağlar.

Putnam’a (1993) göre, iyi işleyen modern toplumlarda birbirlerini tanımayan kişilerin sosyal ağlarında “genelleşmiş güven” mevcuttur. Bu güven, karşılıklar için temel oluşturur ve gönüllü birlikler doğurur; karşılıklar ve gönüllü birlikler de güveni güçlendirir ve tekrar üretir. Bu sırada sosyal sermaye ne kadar kullanılırsa o kadar büyür. Dolayısıyla, sosyal sermaye kullanıldıkça birikir ve kendini güçlendirir (Siisiäinen, 2003, s. 186).

Putnam (2000), tarafından iki ayrı sosyal sermaye türü tasnif edilmiştir: bağlayıcı sosyal sermaye ve köprü oluşturan sosyal sermaye. Bağlayıcı sosyal sermaye; aile, akraba, aynı veya benzer etnik kökenden toplumsal gruplar, komşuluk gibi dayanışma ağlarını kapsar. Bu sosyal sermaye türü, sosyal kapalı gruplarda verili olan sosyal dayanışma ağlarını sürdürür, seçkin kimlikleri destekler ve grup içerisindeki homojenliğin devamlılığını sağlar (Field, 2006, s. 45). Ancak Portes’in (1998) görüşleri açısından bakıldığında, bağlı ve kapalı topluluklar, grup içerisinde oluşan beklentilerden ve yükümlülüklerden ötürü grup üyelerinin bireysel özgürlüğünü kısıtlayıcı, sosyal ve ekonomik kaynağa ulaşım ve entegrasyon için sınırlayıcı negatif bir rol oynar.

Köprü oluşturan sosyal sermaye ise bireyleri kendi sosyal çemberlerinin dışından bir kişiye bağlamaktadır (Chuatico ve Haan, 2022). Böylelikle farklı sosyal bölümlerden insanlar arasında köprü oluşturulmaktadır. Granovetter’in (1973) düşünceleriyle paralel olarak tıpkı “zayıf bağlar” kavramı gibi köprü oluşturan bağlar kavramı da bireyleri doğrudan kendi ağının dışından yeni, çeşitli ve daha az tanıdık ağlara bağladığı için

yararlıdır. O hâlde köprü oluşturan dayanışma ağlarının farklı yeni kaynaklara erişimi mümkün kılan, bilgi ağlarına ulaşmayı kolaylaştıran ve geniş kimliklerle karşılıklar oluşturmayı sağlayan bir niteliği vardır.

Putnam tarafından sosyal ilişki biçimlerinin mahiyetini birbirlerinden ayırması açısından yapılan bu ayırım, ilişkilerin kurulma ve sürdürülme tarzlarını göstermesi açısından kıymetlidir. Çünkü toplumsal ilişkiler hem benzer topluluklar içerisinde hem bu topluluklar arasında gerçekleşmektedir.

Yaptığı çalışmalar problematiği, bilgiyi toplama ve analiz şekli açısından değerli olan Putnam, Bourdieu ve Coleman'ın açtığı yoldan ilerleyerek sesini çok daha geniş kesimlere duyurmuştur. Haliyle sesini duyan çok olunca çalışmaları çeşitli sosyal bilim dallarınca incelenip eleştirilmiştir. Bu eleştiriler de tıpkı Putnam'ın çalışmaları gibi kulak verilmesi gereken eleştirilerdir.

Çok sayıda eleştiriden biriyle başlamak gerekirse, ilki Putnam'ın bilgiyi toplarken kullandığı göstergelerin “modası geçmiş” olmasıdır (Lemann, 1996'dan Akt. Field, 2006). Örneğin, İtalya'da yurttaşlık katılımının toplumun sosyal ve ekonomik refahını artırdığı yönündeki düşüncesini kanıtlamaya giriştiği çalışmasında yurttaşlık katılımını ölçen göstergeler olarak seçmen sayısı, oy kullanım kalıpları tercihleri, gazete okuyuculuğu ve örgütsel yaşam belirlenmiştir. Bowling Alone adlı çalışmasında farklı göstergeler ekleyerek eleştirilerin büyük oranda eleştirilerin önünü kapatabilse de “modası geçmiş”lik akıllarda kalmıştır.

Misztal, Putnam'ı sosyal ağların güveni sağlayıcı rolü kadar güvensizliğe de neden olduğu gerçeğini göz ardı ettiği gerekçesiyle “romantize edilmiş bir toplum imajı” çizdiği için eleştirilmiştir. Aynı zamanda bireyin failliğine çok az alan tanıdığı düşünülmektedir (Misztal, 2000, s. 120-121'den Akt. Field, 2006, s. 55-56). Çünkü Putnam'a göre, sosyal sermaye yalnızca uzun bir tarihsel süreç sonucunda oluşan sosyal ve ekonomik birikimler aracılığıyla meydana gelmektedir.

Çalışmalarında gönüllülüğe yaptığı sık vurgu Putnam'ın fazla toplum merkezli bir perspektifle düşündüğü yönünde eleştiriler almasına neden olmuştur. Bu durum, okuyucularını devletin rolünü azımsayarak ve onunla ilişkili siyasi faktörleri yok sayarak salt "aşağıdan yukarıya bir bakış açısıyla" düşüncelerini konumlandığı fikrine götürmüştür. (Field, 2006).

Bir diğer eleştiriye, Putnam'ın çıkarlar arası çatışma durumlarını açıklamıyor olmasıdır. "Güven", çalışmalarında başat bir role sahiptir. Ona göre gönüllü kuruluşlar güvene dayalı olarak örgütlenmektedir. Kaldı ki, "sivil toplum" kavramını belirli biçimdeki gönüllü kuruluşlara indirmesi de eleştirilesidir. Putnam'ın mevcut güven eksikliklerini teorisinde nasıl bir yerde konumlanacağına ve mevcut bulunan uzlaşmaya ters düşen diğer gönüllü kuruluşların nasıl anlamlandırılacağına ilişkin bir açıklaması yoktur (Siisiäinen, 2000, s. 186-187).

Diğer dikkate değer eleştirilerse bağlayıcı ve köprü oluşturan sosyal sermaye türlerini ayırma şekline gelmiştir. Cheong ve çalışma arkadaşları, bu ayrımı sermaye türleri içerisindeki sosyal bağlamın heterojen yapıda olduğu varsayımı sosyal ağlar içerisinde yer alan güç eşitsizliklerini maskeleydiğini ifade etmektedir (Cheong ve diğerleri, 2007, s. 28-29, 33). Bu sebeple, Putnam istihdama katılım, eğitime erişim olanağı, ekonomik eşitsizlik, toplumsal ve kültürel ayrımları gibi eşitsizliklerin sosyal ilişkilerin doğasını nasıl etkilediğini değerlendirmesine almamış görünmektedir.

Cheong'un sosyal ağlardaki çeşitlilik ve barındırdığı eşitsizlik üzerine yaptığı vurguyla ilintili olarak Cederberg'e (2012, s. 65), göre bağlayıcı sosyal sermayenin grup üyelerinin yalnızca "geçinmesine" yaradığı ve köprü oluşturan sosyal sermayeninse salt "ilerlemek" için gerekli olduğu düşüncesi oldukça basitleştirilmiş bir ayrım olarak değerlendirilmektedir.

Göç literatüründe, göç ağlarının analizinde etnik grup içerisindeki ağların yapısı bağlayıcı sosyal sermaye ile incelenirken etnik gruplar arasındaki sosyal ilişkiler köprü kuran sosyal sermaye kavramıyla analiz edilmektedir. Böylelikle ev sahibi toplumla karşılaşmanın, birbirine benzemeyen fenotipik ve kültürel özelliklere sahip olmanın

varılan toplumda yarattığı kültürel/sınıfsal zorluklar ele alınmaktadır. Fakat temkinli olunmalıdır. Çünkü Putnam'ın yaklaşımı işlevsel ve normatif olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. Akkaymak'a (2016, s. 2612-2613) göre, göçmenlerin ağ deneyimleri daha geniş bir bağlamda incelenerek sosyal sermayeye eşitsiz erişim ve sosyal sermayenin eşitsiz dağılımı göz önüne alınmalıdır ki gruplar arasındaki güç dinamikleri farklarının üstü örtülmesin.

2.2.2. Göç Hareketlerinde Sosyal Ağlar: Fırsat mı Tehdit mi?

Göç alanında çalışan araştırmacılar göç süreçlerinin “bir boşlukta” gerçekleşmediğini aksine bu süreçlerin sosyal ağlara gömülü olduklarını ifade etmişlerdir (Bilecen, Gamper ve Lubbers, 2018). Sosyal ağlar da göç ağındaki bireylerin eylemlerini ve eylemlerine yükledikleri anlamları biçimlendiren siyasi, ekonomik, sosyal, ulusal ve uluslararası yasal çerçevelerin içine gömülüdür. Bu sebeple, göçmenlerin eylemlerinin nedensel açıklaması yapılmak istendiğinde aktörlerin anlamları ve bu anlamların parçası olan sosyal yapılar birlikte değerlendirilmelidir (Pachucki ve Breiger, 2010, s. 208).

Göç ağları, göçmenlerin aile ve arkadaşlarıyla etkileşim içinde oldukları kişisel ağlarına referans vermektedir (Haug, 2008). Boyd'a (1989, s. 639) göre, bu kişisel sosyal ağlar göç etme kararından göç etmeme kararına, ev sahibi ülkeden menşei ülkeye geri dönüşten göç kararının devamlılığına çok sayıda süreci biçimlendirdiğinden ailelerin rolüne özel bir önem vermeyi gerektirir. Ancak aile ve arkadaşlık gibi topluluk bağlarının uluslararası göç süreçlerinin en önemli faktörlerinden olduğu kabulü eskiye dayanmaktadır.

Gurac ve Caces'a (1992, s. 152) göre, sosyal ağlar zaman içerisinde ağdaki bireylerin niteliğine, organizasyon biçimine ve ağın taşıdığı kaynaklara ve ihtiyaçlara bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Dolayısıyla sosyal ağları aile ve arkadaşlık ilişkilerine hapsetmek dinamik ilişkileri fark etmemeye yol açabilecek tek boyutlu bir kavramsallaştırma olacaktır.

Sosyal ağ araştırmacıları ağların kendisinin çeşitliliğinden kaynaklanan nedenlerden ötürü hem sosyal ilişki modellemelerinde hem metodolojik stratejilerinde nasıl tavır

alacakları konusunda uzlaşa sağlayamamıştır. Başlangıçta sadece metafor olarak kullanılan sosyal “ağ”ların empirik araştırmalarda nasıl operasyonelleştirileceği hususunda sorunlar yaşanmıştır. Çünkü araştırmacıların her biri ağın büyüklüğü, merkeziliği, mesafesi, yoğunluğu, bütünlüğü gibi araştırma sorularıyla ağların bambaşka uçlarından tutarak araştırmalara dahil olmaktadır. Bu sebeple, Burt (1980a) araştırmalarda belirli “şart”ların sağlanmasından öte “bakış açılarının gevşek birlikteliğinden” yararlanılacak senkretik bir düşünce önermektedir (Akt. Emirbayer ve Goodwin, 1994, s. 1414).

Emirbayer (1997), sosyal ağların kendi doğası gereği daima simetrik gelişmediğini belirtmektedir. Dolayısıyla ağlardaki görünmeyen ilişkilere de dikkat çekmektedir. Burt’ün (1992, s. 181), “*varlıkları sadece yokluklarıyla belli olan ilişkiler*” olarak ifade ettiği bu tür ilişkiler ağlarda simetri bozukluğunu yansıtarak bilgiye ve güce erişim noktasında fırsat eşitsizliklerini göstermektedir. Bu doğrultuda Emirbayer (1997, s. 281), ağ analizinde yanlısamalardan korunmak için ilişkilerdeki sınırlara, ağın dinamiklerine, nedenselliğe ve normatif uygunluğa odaklanma gerekliliğinin altını çizmiştir.

Göç süreci kapsamında sosyal ağların bir dizi işlevi olduğu bilinmektedir: İlk olarak, göçmenlerin göç rotalarının ve hedef ülkenin belirlenmesinde, hedef veya transit ülkede halihazırda bulunan olumsuz koşullardan sakınılmasında ve menşei ülkeyle iletişimin sürdürülmesinde pozitif etkileri vardır. Sosyal ağların bir diğer işlevi, göçmenleri göç etme kararı sonrası göç hareketlerindeki maliyeti azaltma ve göçün beklenmedik aksaklıklarına karşı korumaktır. Göç süreci öncesinde, sırasında ve sonrasında göçmenlerin ekonomik ve sosyal kaynaklara erişimini sağlamasının yanı sıra özellikle güvenilir bilgi kaynaklarına erişimini sağlamaktadır. Son olarak ise, göçmen sosyal ağları göçün boyutunu, hızını ve ivmesini de biçimlendiren bir işlevi vardır (Waldinger, 2009; Gurac ve Cases, 1992).

Sosyal ağların fonksiyonlarıyla ilişkili olarak, sosyal sermaye kavramı göç araştırmalarında göçmenler için kaynak olarak kullanılmaktadır. Haug’a (2008, s. 591) göre, kabul eden ülkede biriken sosyal sermaye her yeni gelen göçmenle beraber artacağı gibi gönderen ülkede sosyal sermaye eksikliğine neden olur. Hatta biriken sosyal sermaye

çekici hale gelerek zincirleme göçe neden olabilir ve bu kendini yenileyen dinamik bir dairesel göç davranışı halini alabilir.

Sosyal sermaye teorisinin göç veren ve göç alan ülkeler arasındaki kişisel göçmen ağlarına ve akrabalık ilişkilerine önem atfettiği bilinmektedir (Heering, Van Der Erf ve Van Wissen, 2004, s. 324). Çünkü bu türden güvenli ve karşılıklı bağlar göç sürecini etkilemekle beraber kullanışlıdır. Ancak sosyal ağ analizlerinde bağlayıcı ve köprü kuran sosyal sermaye türlerinin “keskin ve basit” dikotomisinin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu ayrım, aktörlerin arasındaki ilişki biçimlerini ve bağlar arasında akan kaynakları yeterince önemsememektedir. “*Kaynakların var olması, bu ağ içerisindeki herkesin kolayca onlara erişebileceği*” anlamına gelmediğinden, ağ paylaşanların sosyal konumları ve sahip oldukları gerçekleştirilebilir kaynakların durumu hakkında bilgi vermemektedir (Ryan, 2011, s. 707-708).

2.2.2.1. Ulusötecilik (Transnationalism)

“Sosyal ağlar” kavramının bir yönünü *ulusötecilik* temsil etmektedir. Bu temsil, göçmenlerin en az iki farklı ulus-devletin kurallarına tabii oldukları görüşünden gelmektedir.

Yabancı literatürde *transnatiolism* olarak yer alan ulusötecilik; bireylerin, grupların veya toplulukların tek bir ulusal sınırla çevrili olmadığını siyasi sınırları aşan mekânsal, ekonomik, siyasi, kültürel, sosyal, duygusal, dini, ailevi ve kurumsal eksende küresel ilişkiler geliştirdiğini ifade etmek için kullanılır.

“Göçmen” kelimesi çoğu zaman kökenden sökülüp koparılarak bir topluluğa kalıcı olarak girmeyi, eski yaşamsal örüntüleri terk edip yeni bir kültürün öğrenilmesini çağrıştırmaktadır (Schiller, Basch ve Blanch-Szanton, 1992). Küreselleşmenin ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle göçmenler doğdukları ve göç ettikleri ülkeyle aynı anda bağlarını koruyarak yeni sosyal alanlar oluşturmaya başlamıştır. Üstelik bu süreç yalnızca kendisini değil menşei ülkede kalanları da etkilediğinden yeni bir kavrama ihtiyaç doğmuştur.

Schiller ve çalışma arkadaşlarına göre (1992), *transnationalism* kavramı birden fazla ülkede finansal faaliyet gösteren ulusötesi şirketlerin veya organizasyonel kurumların sektörel varlığına atıfta bulunmaktadır. Göç literatüründe en az iki ülke arasındaki bağlantılarını sürdüren veya ülkeler arasında hareket eden göçmenleri tanımlamak için *transmigrants* kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram Türkçe literatürde “uluslararası göçmenler” olarak karşılığını bulmaktadır.

Menşei ülkeleriyle sosyal bağlarını sürdüren uluslararası göçmenlerin asimilasyon ve entegrasyon süreçlerinin nasıl ilerlediği sorusu göç araştırmacıları için yeni bir çalışma alanı açmıştır. Bu alanda, ulusötesi göçmenlerin oluşturduğu sosyal alanların yapısı, ağdaki diğer kişilerle ilişkilerinin niteliği ve kurulan bağlantıların sıklığı incelenmektedir. Göçmenin vardığı ülkede geçirdiği süre, iletişim sıklığında azalmaya neden olmasına rağmen sınır ötesi bağların beklenmedik bir dayanıklılığa sahip olduğu görülmüştür. Ancak, bu sosyal bağlar asimilasyon eğilimlerinin varlığını reddetmemekte ve ulusötesi göçmen bağlarının entegrasyon süreci için zararlı olmadığını göstermektedir (Verdery, Mouw, Edelblute ve Chavez, 2018).

2.2.2.2. Güney-Güney Göçlerinde “İstenmeyen Sosyal Ağlar”

Sosyal ağ literatüründe teorik ve empirik vurgu ağırlıklı olarak Güney-Kuzey göçleri üzerinedir. Bu nedenle ekonomik göçmenlerden alınan veriler çoğu kez mültecilere de uygulanmaktadır. Bu noktada, ekonomik ve siyasi sebeplerden kaynaklı göçler birbirinden ayrılmalıdır.

Koser (1997, s 591), ekonomik ve zorunlu göçleri kategorik olarak ikiye ayırmaktadır. Ancak tıpkı işçi göçmenlerin olduğu gibi mültecilerin de göç sürecinde karar alırken sosyal ağlarına güvendiklerini ifade etmektedir.

Sosyal ağların kullanıldıklarında insanları kaynaklara ulaştırdığına dair yaygın uzlaşya karşı çıkılmamakla birlikte göçün sebebi sosyal ağların kullanılabilirliğini etkileyebilmektedir. Arar (2016, s. 519), bölgesel jeopolitik konjonktürün ve yerinden

edilme nedeninin sosyal ağların kullanılma biçimini etkilediğini vurgulamaktadır. Günümüzde, yerinden edilme kaynaklı göç hareketlerinin çoğu Güney-Güney ülkeleri arasında gerçekleşmektedir. Gönderen ülke ile kabul eden ülke arasındaki siyasi istikrarsızlığın benzer olduğu durumlarda “zararlı” sosyal ağlardan korunma ihtiyacı doğmaktadır.

Sosyal ağlar içerisinde güvenle dolaşabilmek için bazı mülteciler *stratejik anonimlik*² uygulamasını seçer. Kimi mülteciler savaş ve milis grupları sebebiyle farklı nitelikte sorunlar tecrübe ettiğinden sığınma haklarının ihlâlinden ve mezhepsel şiddet³ tehdidinden korunmak için stratejik anonimlik yolunu tercih eder. Farklı bir ifadeyle, zarar görecekları sosyal bağlantılarını bertaraf ederler.

2003 yılından sonra Irak'ta ABD'nin işgaliyle meydana gelen mezhepsel çatışmalar sebebiyle ülkesinden Ürdün'e göç eden Iraklı mülteciler tam da bu türden bir stratejik anonimlik kullanmıştır. Böylelikle, çok sayıda Iraklı zorla geri gönderilme, cinayet, kaçırılma, sakat bırakılma gibi tehditlerden kaçmıştır (Arar, 2016, s. 520). Buradan hareketle, kabul eden ülkenin sosyo-kültürel bağlamı dikkate alınarak mültecilerin yerinden edilme sebeplerinin ulusötesi bağlarının deneyimlerine nasıl yansıdığı özenle değerlendirilmelidir (Wahlbeck, 2002, s. 222).

Bahse konu toplumsal ağlarda kaynaklara erişim süresince eşitsiz ilişkilerin gelişmesi öyle hayatın içindedir ki Ürdün'de bu durumdan sıyrılma yolunun özel bir ismi vardır: *wasta*⁴. Liyakati bir hayli uzaktan selamlayan bu sistem aile bağlarının yüksek güven ve karşılıklık ilkesine dayanmaktadır.

Wasta sayesinde toplumun farklı sosyal veya coğrafi bölgelerinden insanlar birbirlerine bağlanmaktadır. Klanlar, aşiretler veya belirli bir bölgenin üyeleri, bu gayri resmi

² Mültecilerin kişisel bilgilerini korumak amacıyla, proaktif olarak gerçekleştirdiği bir dizi eyleme atıfta bulunmaktadır (Arar, 2016, s. 520).

³ *Mezhepsel şiddet* teriminin bağlamdaki yerinin daha iyi kavranması açısından “savaşın kapsayıcı, mezhepsel şiddetin kişisel olduğu” ayrıca vurgulanmalıdır (Arar, 2016).

⁴ Türkçe'ye “gayri resmi bağlantılar” olarak çevrilen *wasta*, Arap toplumlarında halen kullanılan eski bir sosyal sermaye biçimidir. Güncel olarak “bağlantı” veya “nüfuz” anlamlarıyla kullanılmaktadır.

bağlantılar aracılığıyla anlaşmazlıklarını çözmekle kalmaz, aynı zamanda yeni sosyo-ekonomik ilişkiler kurma olanağı da sağlar. Bu yolla “resmi olmayan sosyal yardım sisteminin” yokluğu telafi edilerek bir nevi güvenlik ağı kurulur (Cunningham & Sarayrah, 1993’ten Akt. El-Said ve Harrigan, 2009, s. 1238). Fakat *wasta* her daim olumlu sonuçlanan bir sosyal sermaye formu olarak işlememektedir. İyi günlerde faydası dokunurken zor zamanlarda yıkıcı olabilen bir yapıdadır.

El-Said ve Harrigan (2009, s.1235,1238), hükümetlerin ekonomik ve siyasi politikalarının ülkenin sosyal sermaye doğasını etkilediğini savunur. Bu politikalar etkisiz veya verimsiz olduğu takdirde bu durum bilhassa yoksullar olmak üzere toplumun dezavantajlı kesimlerini sosyal ağların dışında kalmaya zorlar. Bu noktada, *wastanın* özü olan karşılılık ilkesi devreye girer: Eğer ağın üyeleri bir gün birine bir iyilikte bulunmuşsa karşılığını zor günde alabilecektir. Fakat bir kötülüğünün dokunması da hayatına mâl olabilir.

Son olarak, bu bölümün yazılmasının birkaç amacı vardır. Göç sürecinin neden ve nasıl olduğu hakkında tutarlı bir açıklama yapma amacı olan göçe ilişkin kuramsal yaklaşımlara değinmek, ekonomik göçmenlerle zorla göç ettirilen Iraklı göçmenlerin göç sürecinin ve sosyal ilişkilerindeki değişimin anlamlandırılmasına imkân sağlanmıştır.

Araştırmanın problem cümleleri arasında yer alan Iraklı göçmenlerin istihdama erişim sürecinde ve hane geçim stratejilerinin belirlenmesinde sahip oldukları sosyal sermayelerinin etkisinin olup olmadığı ve varsa nasıl bir etkisinin olduğu soruları sosyal sermaye kavramına yer verilmesini gerektirmiştir.

Zorunlu göç sürecinin gerçekleştirilebilmesini ve devamlılığını sağlayan, varış ülkesinde bir hayatı yeniden mümkün kılan sosyal ağlar, kimi zaman içinde bulunulması “istenmeyen” ağlar niteliği taşıdığından göç edilerek bertaraf edilmek istenmiştir. Bu sebeple, uluslararası göç hareketlerinde sosyal ağlar teorisi araştırmanın kuramsal arka planına dahil edilmiştir.

3. BÖLÜM

IRAK'IN TARİHİ VE SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

Iraklı katılımcıların kültürel ve toplumsal kodları sahadan alınan verilere yansıtacağından bulguların değerlendirilmesinde sağlıklı bir analizin ve okumanın gerçekleştirilmesi için Irak'ın tarihi ve sosyo-kültürel yapısı hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Bu bölüm üç ayrı başlık altında biçimlendirilecektir. İlk olarak, modern Irak devletinin kuruluşundan 1988 Sığınma Olayına kadar geçen sürecin kısa tarihi aktarılmıştır. Bu doğrultuda tarihte ilk kez Irak'tan Türkiye'ye gerçekleşen ve üç ciddi göç akımına neden olan tarihsel bağlam oluşturulmuştur. Sonrasında Iraklıların Türkiye'ye kitlesel göçlerine neden olan 1988 Sığınma Olayı, Körfez Savaşı (1990-1991) ve bu savaş sebebiyle Türkiye'ye olan göç hareketleri ele alınmıştır. Son olarak, ABD'nin Irak'ı işgali ve Irak'ta şiddetlenen terörize faaliyetlerin Irak toplumuna etkisi aktarılarak küresel göç hareketlerinde Iraklı göçmenler ile Türkiye'nin konumu değerlendirilmiştir.

3.1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN 1988 SİĞİNMA OLAYINA KADAR IRAK'IN KISA TARİHÇESİ

Günümüzde Irak olarak bilinen, Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan coğrafi bölgede yerleşik olarak ilk kez Obeytlilerin yaşadığı bilinmektedir. O zamanlardan itibaren Mezopotamya'da Sümerler, Akadlar gibi çeşitli tarihi uygarlıklar; Babiller, Asurlar, Mitaniler gibi çeşitli imparatorluklar doğmuştur ve yıkılmıştır. Milattan sonra beşinci yüzyıla kadar Keldaniler, Medler, Persler, Makedonyalılar ve Partlar'ın hakimiyetine geçen bu bölge, daha sonrasında Sasanilerin ve Romalıların savaş nedeni olmuştur. Dolayısıyla Mezopotamya bölgesi hem çeşitli savaflara hem farklı inançlara ev sahipliği yapmıştır. Yedinci yüzyılın ilk yarısında Arapların bölgeye gelmesiyle ilintili olarak bölge artık "Irak" olarak adlandırılmıştır.

Fakat bölgede siyasi istikrar sağlanamamıştır. Bölge 11. yy'da Selçuklular, 13. yy'da Moğollar, 16. yy'da İranlı Safeviler ve 18. yy'da Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşına kadar Irak'ı üç ayrı vilayet olarak yönetmiştir: Güneyde Basra, ortada Bağdat, kuzeyde Musul. Kuzeyde ağırlıkla Kürtçe konuşan Sünni ve Şii Müslüman Kürtler, orta bölgede çoğunlukla Arapça konuşan Sünni Müslüman Araplar ve güney kesimde ikisi de Arapça konuşan Sünni Müslüman Araplar ve Şii Müslüman Araplar yaşamaktaydı. Bu halkların İngilizlerin müdahalesine kadar ilişkileri istikrarlı ve uyumlu olmasa da birlikte yaşayabildikleri bilinmektedir. İngiliz müdahalesinin etkisiyle aralarındaki farklılıklar ön plana çıkarılmaya ve ortak amaçlar göz ardı edilmeye başlanmıştır (Kaynak ve diğerleri, 1992, s. 19-20).

Modern Irak devleti İngilizlerin aracılığıyla I. Dünya Savaşı'nın sonlarında -1921 yılında kurulmuştur. 1920-1932 yılları arasında Birleşik Krallık Irak'ı kontrol etmiştir. 1932 yılında Irak bağımsızlığını kazanan bir ülke olarak ilan edilse de İngilizler Irak'ta askeri üstlerini bulundurarak ve Irak'ın petrolünü kontrol ederek Irak'ın idaresini sağlamıştır. Ancak bunu alenen değil, Milletler Cemiyeti aracılığıyla belirlenen Iraklı yöneticilerle yaparak Irak üzerindeki otoritesini sürdürmüşlerdir. 1933'te İngilizlerin Irak'ta temasta olduğu lider Kral Faysal'ın ölmesiyle askeri gücün siyasette yıllarca etkin olacağı dönem başlamıştır (Polk, 2007). Farklı bir ifadeyle Irak'ın yıllarca süren darbeler dönemine girilmiştir. Hükümet yetkileri Iraklılar ile Britanyalıların belirlediği Iraklı bürokratlar arasında devamlı değiştiğinden Irak'ın siyasi ve kurumsal kültürü oluşmamıştır.

Yönetimde siyasi belirsizlik sürmektedir, fakat Irak'ın yer altı zenginlikleri halen Irak'ın denetimindedir. Irak'ın kuzeyinde bulunan Kerkük'te büyük bir sahada IPC⁵ (Irak Petrol Şirketi) adlı bir konsorsiyum⁶ kurulmuştur ve yatırım ortaklarınca işletilmektedir. Ancak İngiltere'nin sömürsüne rağmen 1950lerde Irak'ın petrol gelirlerinden eline kalan para artmaya başlayınca muhalefetin politik refah, özgürlük gibi vaatleri canlanmıştır (DeFronzo, 2018, s. 42).

⁵ IPC beş şirketin ortaklığından oluşmaktadır: British Petroleum (BP), Shell, Esso, Mobil ve Compagnie Francaise de Petroles.

⁶ "Konsorsiyum" sözcüğü burada bir ticaret terimi olarak kullanılmış olup şirketleri birbirine zorunlu olarak ilişkili ve ortak kılan uluslararası bir ticaret birliği anlamını içermektedir.

1955 yılında Irak, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bazı Arap olmayan devletlerle Bağdat Paktı'nı imzalamıştır. Bu anlaşma, Iraklı muhalefet partileri tarafından Soğuk Savaş döneminde Irak'ın Birleşik Krallığın yanında konumlanması olarak algılanarak 1958 Irak Devrimine zemin hazırlamıştır.

Dodge'a (2006, s. 197) göre, askeri müdahalelerin en belirgin ortak özellikleri, "çatışmaların oldukça kısa süreceğine" dair bir inanç ve "askeri müdahalelerin politik hedeflere kalıcı olarak ulaşmayı sağlayacağı" varsayımıdır.

Bununla bağlantılı olarak monarşiye karşı yapılan askeri devrim sonrası beklenen politik denge sağlanamayarak anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. O dönemde çizginin ucunda aile üyeleri hem Araplardan hem Kürtlerden oluştuğundan alacağı oyların bölünmeyeceği düşünülen Abdulkerim Kâsım vardı. Diğer ucunca farklı dini ve etnik gruplar arasında Irak vatanseverliğini geliştirmeyi amaçlayan, sosyal-ekonomik reformları hayata geçirme iddiası bulunan Abbüselam Arif bulunmaktaydı. Kâsım kendi grubunu memnun edemedi ve 1963 yılı darbesinde öldürüldü. Arif ise 1966 yılında bir helikopter kazasında hayatını kaybetti (DeFronzo, 2018, s. 66). Böylelikle, 1968 yılında yönetim görevine Baas Partisi geldi. Baas Partisi tek partili sistem inşa etti. Hem devlet başkanlığı hem başbakanlık yetkilerini alarak Irak'ın tüm kuruluşlarını denetler hâle geldi.

Şu noktada modern Irak devletinin kuruluşundan itibaren göç hareketleri ele alındığında zorunlu iç ve dış göçler yaşandığı görülmektedir. Ekonomik veya sosyal faktörleri barındıran bireysel göçler Irak toplumunda pek görülmemiştir. Çünkü Irak'ın savaşlarla ve darbelerle dolu tarihi Irak toplumunun ekonomik ve sosyal sınıfının gelişmesini engellemiştir (Ozaltın, Shakir ve Loizides, 2019, s. 594).

Iraklı yöneticilerin statükolarını muhafaza etmek amacıyla siyaset eksenli zorunlu yer değiştirme stratejisine başvurduğu görülmektedir. Örnekler verilecek olursa; 1930lu ve 1940lı yıllarda dönemin Irak hükümetiyle ters düşen Kürt gruplar ve liderleri hükümetin politik çıkarları gereği Güney Irak'a göç ettirilmiştir. 1974 yılında Kerkük'te Kürk gruplarla çıkan çatışmalar sonucu hükümet bölgedeki Türkmenlerin ve Kürtlerin oranını dengede tutabilmek için nüfusu Araplaştırma faaliyetleri düzenlemiştir. Arapların

bölgeye taşınmalarına yönelik yapılan teşviklerle birlikte iç göç hareketleri ortaya çıkmıştır (Ozaltın ve diğerleri, 2019). Dolayısıyla 1921 yılından beri Irak'ta iç göçlere neden olan etkenler çoğunlukla politik baskı, korku ve kısıtlı özgürlük alanı gibi siyaset temelli faktörlerden kaynaklanmaktadır.

3.1.1. Göç Akınlarına Giden Süreç: Irak-İran Savaşı (1980-1988)

1980 yılının eylülünde sekiz yıl sürecek Irak-İran Savaşı başlamıştır. Irak-İran Savaşının başlamasından sona eren tarihe kadar Irak'ı Saddam Hüseyin yönetmiştir.

Irak'ın İran ile savaşmasına bir dizi sebep gösterilmektedir. Komşu iki toplumun köklerinde uzak geçmişe dayanan anlaşmazlıkları bulunmaktadır. Yakın tarihe odaklanıldığında bu anlaşmazlık Irak-İran sınırında mutabakatın sağlanamamasından kaynaklanmaktadır. Savaşın hemen öncesinde -1979 yılında- İran Şahı'nın devrilmesi ve Humeyni yönetiminin başa geçmesiyle Irak-İran ilişkileri tekrar gerilmiştir. Irak'ın o dönem 17 milyon olan nüfusunun yaklaşık yarısı Şii mezhebindedir. İran başkanı Humeyni'nin İran dışındaki Şii'leri de kapsayan biçimde örgütlenme çağrısı yapması Irak'ın İran ile olan sınır anlaşmasının bir kez daha feshine neden olmuştur ve Irak 1980 yılının eylül ayında İran'a saldırmıştır (Kaynak ve diğerleri, 1992, s. 23).

Bazı analistler savaşa sebep olan nedeni daha geniş değerlendirerek farklı bakış açıları sunmaktadır. Gause'a (2022) göre, üçüncü dünya ülkeleri dış politikalarını kendi rejimlerini korumaları üzerine inşa eder. Saddam Hüseyin İran'ın örgütlenme çağrısını ve Kuveyt'in değişen petrol politikalarını kendi rejiminin devamlılığını tehdit eden yabancı kaynaklar olarak algılamıştır. Baas rejiminin iktidarını sürdürmesiyle bağlantılı olarak iç rejim güvenliği ile Irak'ın savaş kararı alması arasında bir ilişki olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple yönetiminin iç güvenliğinin sağlanması gerekçeleriyle savaşa giden yol açılmıştır.

Wright (1985), Saddam Hüseyin'in İran'a savaş açma kararını değerlendirirken dört temel ve büyük yanlış yaptığını belirtmektedir. İlki, Hüseyin'in İran donanmasının zayıf olduğunu düşünmesiydi. Bu durum Saddam Hüseyin'in savaşın olası süresini yanlış

öngörmesine neden olmuştu. Irak'ın savaşa başlarken IPC'in millileştirilmesi sebebiyle artan petrol gelirlerinden ötürü donanması ve hazinesi kuvvetlenmişti. Fakat İran'ın nüfusu Irak'ınkinden fazlaydı. Dolayısıyla ikinci hatası, Irak'ın kendini olduğundan fazla kuvvetli görmesiydi. Üçüncüsü, İran'ın etnik bağlarını yanlış analiz etmesiydi. Son olarak, yapacağı saldırıya ilişkin Sovyetlerin tepkisini doğru tahmin edememesiydi. Bu durum SSCB ekonomilerine fon ve kredi sağladığından kritik bir hata olarak değerlendirilmiştir.

Irak-İran Savaşı 1988 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi müdahalesiyle bir ateşkes anlaşması ile sona ermiştir. Sonuç olarak sekiz yıl süren savaşın galibi olmamıştır.

Irak üç ay içerisinde kazanacağını umduğu savaştan beklemediği ve kolaylıkla yerine koyamayacağı bir zaiyatla çıkmıştır. Tek gelir kaynağı olan petrol ihrac kapasiteleri bombalanmıştır veya kapatılmıştır. Ağır sanayisi ve düzeltmeye başladığı alt yapısı zarar görmüştür Tarım faaliyetlerinde ve iş gücüne erişimde sorunlar başlamıştır. Çünkü zaten insan gücünün büyük bir bölümü askeri kuvvetlerdeyken kırsaldaki iç gücü de savaşa dahil edilmiştir. Yıllar süren siyasi ve ekonomik istikrarsızlık sebebiyle borçlu bir ülke olan Irak bir de savaş yüzünden borçlandığından enflasyon sorunu doğmuştur. Bu koşullar karşılanamayan özelleştirme beklentilerine, durma noktasına gelen kalkınmaya ve artan ithalat oranlarına neden olmuştur (Alnasrawi, 2001, s. 206).

3.2. 1988 SİĞİNMA OLAYI, KÖRFEZ SAVAŞI (1990-1991) VE TÜRKİYE'YE SİĞİNMA HAREKETLERİNİN BAŞLAMASI

Tarihte Irak'tan Türkiye'ye ilk kez büyük ölçekte göç akınlarına neden olacak olaylar 1988 yılında başlamıştır. Söz konusu göç hareketleri Türkiye yönelen ilk Iraklı kitlesel akınlarıdır. Bu bağlamda ilk kitlesel sığınma olayının Irak-İran Savaşının son aylarına denk gelmesi tesadüfi değildir. Bu bölümde 1988 Sığınma Olayı ve sebep olduğu kitlesel akın, Körfez Savaşı ve Körfez Savaşı sonrası Türkiye'ye gerçekleşen Iraklı göç hareketleri değerlendirilmiştir.

3.2.1. 1988 Olayında Sığınma Hareketleri

1980 ile 1988 yılları arasında Irak-İran Savaşı sürerken Irak'ta bulunan Kürt silahlı gücü (peşmergeler), Irak'ın Kürtlere özerlik tanımamasını sürdürmesi sebebiyle İran'a dostça yaklaşmıştır. Bu yakınlaşma Saddam Hüseyin yönetimince hainlik olarak algılanmıştır ve Irak'taki Kürt nüfusun İran'la iş birliğinin gelişmesinden endişe duyulmuştur.

16 Mart 1988 tarihinde Irak hükümeti, Irak'ın kuzeyinde yer alan ve İran sınırına yakın olan Irak-Kürt köylerine ve yaklaşık 70.000 nüfusu bulunan Halepçe'ye Birinci Dünya Savaşından o güne kadarki en büyük kimyasal saldırıyı gerçekleştirmiştir. Irak kendi ilçesi olan Halepçe'ye beş saat boyunca hardal gazı, serin ve tabunla havadan saldırmıştır (Karim ve Baser, 2023, s. 60). İçerisinde ağırlıklı olarak kadınların, çocukların, yaşlıların, yerel isyancıların ve İranlı askerlerin bulunduğu 5.000 kişi ölmüştür. Çok sayıda kişi yaralanmıştır. Bu olay tarihe "Halepçe Katliamı" olarak geçmiştir. Çağdaş kimyasal silahların kullanımını saldırının "Kürt Hiroşima" veya "Kürt Auschwitz" olarak anılmasına sebep olmuştur (Palkki ve Rubin, 2021, s. 115-116). Bu saldırının Irak-İran savaşının Birleşmiş Milletler Konseyince sonlandırılmasında büyük etkisi olmuştur.

Halepçe Katliamı, "1988 Sığınma Olayı" olarak adlandırılan Türkiye'ye gerçekleşen ilk ciddi Iraklı sığınmacı akınına neden olmuştur. 1988 yılının ağustos ayından itibaren Türkiye sınırına gelen sığınmacıların sayısının 51.542 kişiyi bulduğu bilinmektedir (GİGM, 2024a).

Göç akınına dünya basınından gelen tepkiler üzerine Irak bir ay süreyle ile af çağrısında bulunup Iraklı Kürtleri tekrar ülkelerine çağırmıştır. Ancak sığınmacıların çoğu çağrıyı yanıtsız bırakmıştır. Irak'ın ilan ettiği af süresi Türk hükümetinin ısrarları üzerine uzatılmıştır ve zaman geçtikçe yurtlarına dönen sığınmacılar olmuştur. Türkiye'ye ilk etapta sığınan 51. 542 kişiden Ekim 1991 tarihi itibarıyla yaklaşık 20.000 kişinin kaldığı bilinmektedir. Diğer ülkelerin kabul ettiği sığınmacıların 1.018 kişi kadar olduğu kaydedilmiştir (Kaynak ve diğerleri, 1992, s. 25-26).

3.2.2. Körfez Savaşı Sırasında Sığınma Hareketleri

1990-1991 Körfez Savaşı olarak bilinen Kuveyt Savaşını tetikleyen iç içe geçmiş sebepler vardır. En belirgin sebebi, İran ile olan savaşımdan yakın zamanda çıkan Irak'ın savaş sırasında yaşanan maddi hasarları onarmaya ve düşük yaşam standartlarını yükseltmeye çalışması için mal arzına ihtiyaç duymasındır. Bu sebepten öncelikle petrol gelirlerini yükseltmek istemesidir.

O yıllarda OPEC ülkeleri petrol gelirlerini istikrarlı kılmak için varil başına 18 dolar olan bir meblağ belirledi. Fakat Arap Emirlikleri ve Kuveyt bu fiyata uymayıp petrol fiyatlarını aşağı çekince bu durum diğer OPEC ülkelerinin petrol gelirlerinin düşmesine sebep oldu (Alnasrawi, 2001, s. 207). Hâl böyle olunca Saddam Hüseyin yönetimi hem para hem petrol kaynağı olan Kuveyt'i işgal etmek istedi.

Polk'a göre (2007), Kuveyt'in işgalini Saddam Hüseyin'in gözünde meşru kılan yalnızca Kuveyt'te petrol ve para olması değildi. Kuveyt petrol sahaları açılana kadar temel ihtiyaç maddeleri dahil olmak üzere eğitim, lüks eşyalar ve eğlence ihtiyaçlarını Irak'tan karşılıyordu. Farklı bir ifadeyle, Saddam Hüseyin'e göre zaten Kuveyt kendilerininindi. 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak ordusu Kuveyt'e girdi. Girdiği gün içerisinde Kuveyt'i işgal etti ve birkaç gün sonra Kuveyt'i Irak'ın 19. vilayeti olarak dünya kamuoyuna duyurdu.

Kuveyt'in savunmasını Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin hızlı kararıyla ABD üstlendi. 88.000 ton kadar bomba ile hava saldırısına uğrayan Irak'ın Amerikan ordusu ile savaşacak gücü olmadığından savaş Irak'ın aleyhine sonuçlandı. Irak Kuveyt'ten 1991 yılı şubatında geri çekildi. Tahmin edildiği kadarıyla 10 bin sivil ve 30 bin asker öldü. Kuveyt'in 700 adet petrol kuyusu yakıldı. Irak, Kuveyt merkez bankasından yalnızca 2 milyar dolar alabildi. Petrolse Basra Körfezine boşaltılmış oldu (Polk, 2007, s. 170-171).

Körfez Savaşı Irak'tan Türkiye'ye ikinci büyük sığınma akınının meydana gelmesine sebep olmuştur. Çeşitli ülkelerin arabuluculuklarına, ambargolarına rağmen Irak Kuveyt'te kalmaya devam edince Türkiye sınırlarına 1990 yılının ağustos ayından 1991 yılının nisan ayına kadar devam eden göç hareketleri başlamıştır.

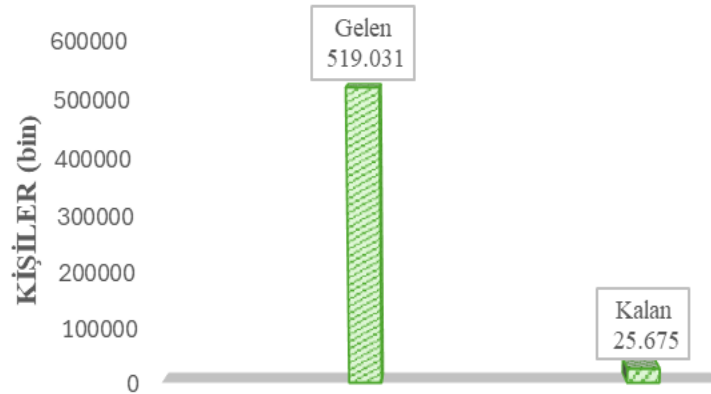
Kuveyt'in işgali sebebiyle Türkiye'ye giriş yapan sığınmacıların profili iki ayrı grupta ele alınmaktadır: İlki, Kuveyt Savaşı sırasında Irak'ta ve Kuveyt'te çalışan Asya kökenli (Hintli, Pakistanlı, Sri Lankalı ve Bangladeşli) işçi veya teknisyenler ve ailelerdir. Savaş nedeniyle çalıştıkları iş yerleri ya kısa süreli tatile girmiştir ya tamamen kapanmıştır. Bu sığınmacıların sayısı yaklaşık 60 bin kişi olup aralarından 5 bin kişi kadarı Türk'tür. Söz konusu sığınmacı grubunun çoğunluğunu Pakistanlılar ve Bangladeşliler oluşturmaktadır. Bu ilk sığınmacı profili Türkiye ve Ürdün üzerinden kendi ülkelerine dönmeyi hedefleyen kişilerdir. İkinci gruptaki sığınmacılar Iraklı asker ve sivillerdir. Sığınmacılar bir süre Irak-Türkiye sınırında geçici barınaklarda, kamplarda ve tesislerde korunmuştur. Sağlık ve gıda ihtiyaçları giderildikten sonra Türkiye'den ayrılmışlardır (IOM, 2003, s. 21).

3.2.3. Körfez Savaşı Sonrasında Sığınma Hareketleri

Kuveyt ve Irak arasındaki ateşkes sürerken Irak'ın Basra bölgesinde ve kuzeyinde olmak üzere iki ayrı isyan çıktı. Irak kuzeydeki isyanı bastırmak için tekrar kuzeye müdahale etti. Yaklaşık yarım milyon Iraklı Türkiye sınırına 1991 yılının nisan ayında akın etti. Böylece, Türkiye'ye göçe neden olan üçüncü büyük Iraklı sığınmacı akını başladı. Fakat bu dönemde Türkiye, 1989 yılında Bulgaristan'dan göçe zorlanmış Türklerin yoğun göç akışının yol açtığı problemlerle ilgilenmekteydi.

Bu sebeple, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin desteğiyle Türkiye sınırında bulunan yaklaşık 500 bin Iraklı sığınmacının Türkiye-Irak arasında uluslararası güvence altına alınan bir bölgede toplanması ve yardım ulaşması sağlandı. Ancak Türkiye'nin sınır kapıları hukuken kapalı olsa da insani duygular nedeniyle fiilen açıldı (Kaynak ve diğerleri, 1992, s. 30).

Türkiye sınırına yoğun düzeyde gerçekleşen üçüncü Iraklı sığınmacı akını kapsamında Türkiye'ye gelen ve Türkiye'de kalmaya devam eden Iraklı sığınmacı sayılarına ilişkin veriler şöyledir:

Grafik 2. Körfez Savaşı Sonrasında Türkiye'ye Gelen ve Türkiye'de Kalan Iraklı Sığınmacı Sayısı

(Kaynak: Kaynak ve diğerleri, 1992, s. 88)

Uluslararası organizasyonların müdahalesi ve Irak hükümeti ile yapılan görüşmeler neticesinde Türkiye, Irak-Türkiye sınırındaki dağlara ve alana sığınan yarım milyon Iraklı sığınmacının güvenli bir geri dönüş programıyla evlerine, köyelerine, Kuzey Irak'ın Zaho şehrine ve Silopi sınırındaki kamplara dönüşünü sağlamıştır. Araplardan, Türkmenlerden, Asuri-Keldani Hıristiyanlardan oluşan yaklaşık 8.000 Iraklı sığınmacının Türkiye'yi transit olarak kullanıp Batı ülkelere yöneldiği ve bazılarının ise oturma izni ile Türkiye'de kaldığı bilinmektedir. Bu olay sebebiyle o dönemde Türkiye'de sayıları 10 bini bulan Iraklı düzensiz göçmenin bulunduğu tahmin edilmektedir (IOM, 2003).

Irak'ta gerçekleşen siyasi ve askeri olaylar nedeniyle göç etmek zorunda kalan Iraklılar yalnızca Türkiye'ye sığınmamıştır. Iraklı sığınmacı kabul eden diğer ülkeler ve kabul ettikleri sığınmacı sayıları şöyledir:

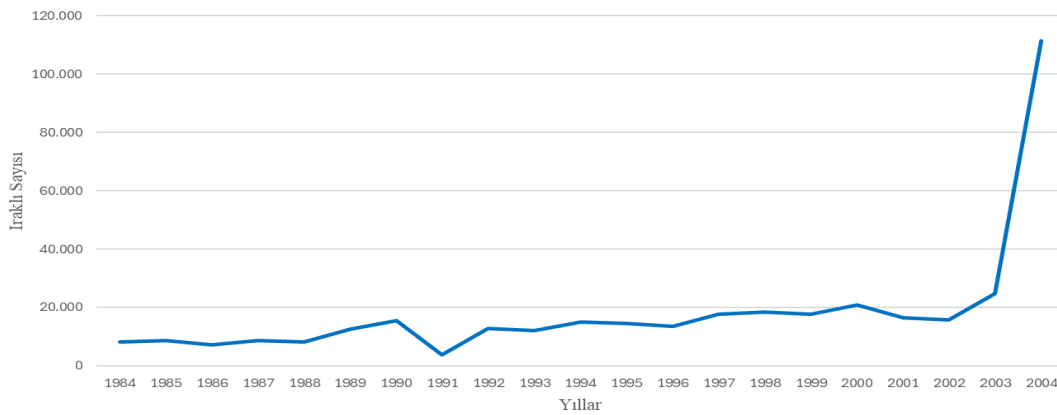
Grafik 3. En Çok Iraklı Sığınmacı Kabul Eden İlk 5 Ülke (1980-2002)

Varış Ülkesi	1980-1990	Varış Ülkesi	1991-1995	Varış Ülkesi	1996-2002
İsveç	9,799	Türkiye	22,370	Almanya	80,230
Yunanistan	6,762	Almanya	13,121	Birleşik Krallık	34,255
Almanya	4,646	İsveç	11,126	Hollanda	31,144
Türkiye	4,561	Hollanda	9,972	İsveç	27,184
Birleşik Krallık	3,111	Danimarka	5,236	Türkiye	16,563
Toplam	37,606		82,977		298,135

Kaynak: MPI. (2003); UNHCR, (2003)'den Akt. Sirkeci, İ. (2005).

Söz konusu tabloya bakıldığında, varış ülkesi olarak Türkiye'yi tercih eden Iraklıların öne çıkan iki nedeni vardır: coğrafi yakınlık ve uzun sınır geçirgenliği. 1991 yılından sonra kitlesel olmasa da Irak'tan Türkiye'ye kötüleşen yaşam koşulları sebebiyle sürekli olarak göçler devam etmiştir.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'ye 1984 yılından 2004 yılına kadar yasal olarak giren Iraklıların sayıları verilmiştir:

Grafik 4. Türkiye'ye yasal yollarla giriş yapan Iraklıların Sayısı (1984-2004)

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın İnternet Sayfası Verilerinden Akt. Danış, A. (2010).

Verilere bakıldığında bilhassa 2003 yılından itibaren Irak'tan Türkiye'ye gerçekleşen bir göç dalgası görülmektedir. Veri girişi 2004 yılında son bulsa da Irak'tan Türkiye'ye yönelen göç hareketleri devam etmiştir.

3.3. ABD’NİN IRAK’I İŞGALİNİN VE TERÖRİZE FAALİYETLERİN IRAK’IN TOPLUMSAL YAPISINDAKİ İZİ

Önceki bölümde Irak’ın Kuveyt’i işgalinin öncesinde ve sonrasında yaşananlar ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Irak’tan Türkiye’ye gerçekleşen ciddi boyuttaki göç akınları ele alınıp değerlendirilmiştir. Bu bölümde Irak’tan Türkiye’ye göçlerin sürmesine neden olan iki büyük olay üzerinde durulmuştur: ABD’nin Irak’ı işgali ve 2014 yılından itibaren şiddetini artıran terörike eylemler. Söz konusu olayların aktarımı göç sosyolojisi bağlamında yapılarak toplumsal yapıda bıraktığı izin peşine düşülmüştür.

3.3.1. ABD’nin Küresel ve Ulusal Çıkarları Açısından Irak

Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) Irak’a neden savaş açtığıyla ilgili olarak tek ve apaçık bir yanıtta bahsedilememektedir. ABD’nin 2003 yılında Irak’ı işgal etmesinin üç temel bileşeni olduğu üzerinde durulmaktadır: George W. Bush yönetiminin büyük küresel stratejisi, Bush’un yönetim koalisyonunun çıkarları ve Orta Doğu’da ABD’nin değişen stratejik konumu (Hinnebusch, 2007).

ABD Irak’ı işgal etmek için yeterli sebepleri olduğunu düşündüğünden ve bu sebeplerin ulusal ve uluslararası alanda kabul görmesi gerektiğinden savaşı meşrulaştırmak için bir dizi gerekçe sıralamıştır. İlk olarak, ABD’ye yönelik gerçekleştirilen 9/11 terör saldırıları sebep olarak belirtilmiştir. Oysaki, araştırmalar terör saldırısıyla Irak’ın bir ilişkisinin bulunmadığını göstermektedir. İkinci olarak, Saddam Hüseyin ile El-Kaide terör örgütünün bağlantıları olduğu, Saddam Hüseyin’in elinde kimyasal silahlar bulunduğu ve bunları bağlantıda olduğu terör örgütlerine devredeceği ifade edilmiştir. Ancak o sırada Saddam Hüseyin yönetiminin kimyasal silahlara da sahip olmadığı öğrenilmiştir. Bush yönetimi elinde kimyasal silahlar olmasa dahi Saddam Hüseyin’in ve yönetiminin kendi halkına ve komşu ülkelere tehdit olduğunu ve onu yıkmak gerektiğini belirtmiştir (Hinnebusch, 2007).

Zizek (2009), bu ifadelerin doğru olduğunu ancak “neden kötü rejimleri dönüştürme işine İran veya Kuzey Kore’den başlamak yerine Irak’tan başlandığı” sorusunu sorarak düşünme alanı açmıştır.

Zbigniew Brzezinski’nin ABD’nin Irak’ı işgaline farklı bir pencereden bakan sözleri Chomsky ve Achcar tarafından şöyle aktarılmıştır:

“... Irak’ın işgali konusunda coşku duymuyordu, ancak Irak’ı denetim altında tutmanın ABD’ye diğer sanayileşmiş ülkeler üzerinde “önemli bir baskı gücü sağlayacağını söyledi; çünkü bu toplumların ayakta kalmak için muhtaç oldukları petrolü denetim altında tutarsanız, bu toplumlar bütün diğer konularda sizin kararlarınıza bağımlı olurlar, ki bu jeopolitik denetimdir.” (Chomsky ve Achcar, 2007, s. 101).

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere ABD’nin petrolün kendisine ihtiyacı yoktu. Petrol aracılığıyla edineceği güce ihtiyacı vardı. ABD’li bu yazarların “*Dünyanın bütün petrol kaynakları Güney Afrika’da olsaydı ve Irak sadece hurma üretiyor olsaydı bile bu ülkeyi işgal edeceğimize inanmamız bekleniyor (2007, s. 102).*” ifadelerini kullanarak kendi ülkelerinin siyasi ve askeri politikalarına eleştirel yaklaştığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, dönemin ABD yönetiminin bölgeyi şekillendirme arzusu ve askeri güce dayalı hegemonya gösterisi isteği, işgali daha gerçekçi kılan nedenlerdir.

Halihazırda toplum içerisinde hem etnik hem dini-mezhep alt kimliklerin çatışması varken ABD’nin Irak’ı işgaliyle zaten zayıf olan merkezi devlet yapısı daha da zayıflayarak yerleşme ve hizipleşme artmıştır. Devlet-toplum ortak bağına olan inanç iyiden iyiye sarsılmıştır (Duman, 2020, s. 58).

Bu durumsa 2004 yılında kendini iç savaş olarak göstermiştir. Sünni isyancı grupları hem ABD’yi ülkelerinden çıkarmak hem sahip oldukları güce geri kavuşabilmek için dönemin Şii hükümetine karşı kent bazlı gerilla mücadelesine girmiştir (Fearon, 2007, s. 5).

Irak’ın işgalinden sonra giderek yükselen söz konusu mezhepçi hareketleri açıklamaya çabalayan bazı sosyal bilimciler Bourdieu’nün çalışma metodunda yer alan habitus, alan, sermaye çeşitleri, sembolik güç ve sembolik şiddet kavramlarından faylanmışır.

2003 işgali sonrasında Irak toplumuna bakıldığında, bireylerin dünyayı algılama biçiminde bir değişiklik olduğuna dikkat çekilmektedir. İşgal sonrası yükselen etnik-mezhepçi retorik derin bir biçimde Irak toplumunu ayırtmıştır. Toplumdaki bir öznenin habitusu yani kendini ve toplum içerisindeki yerini algılama biçimi rekabetçi farklı alanlar içerisinde gerçekleşmektedir. İdeolojik açıdan baskın olma arzusu ve ekonomik kaynak edinme mücadelesinde sembolik şiddet daha da yayılmaktadır. Çünkü öznelere uğruna mücadele ettikleri asıl şey Irak'ın iyi bir yönetime sahip olmasından öte kendi yaşam tarzlarının politik alana taşınması halini alan sosyal hiyerarşik bir mücadeledir (Dodge, 2020, s. 111-119).

Buradan hareketle; Kaufmann (2006), Irak'ta topluluklar arasında güven düzeyinin fazlasıyla azaldığını ifade etmektedir. Ona göre, aynı toplumsal grubun üyesi olan elitler arasında dahi güven yok denecek kadar azdır. Hatta şiddetin yaygınlığı öyle bir düzeye ulaşmıştır ki Irak'ta herhangi bir kurum herhangi birine herhangi bir şeyin garantisini verecek konumda değildir. Tüm bu yaşananlar Irak'ın toplumsal yapısına sirayet ederek içselleştirilmiştir.

Kimi Iraklılar söz konusu iç çatışmalar yüzünden yakın geçmişlerinde olduğu gibi mutad ikâmetlerinden⁷ ayrılmak durumunda kalmıştır. Türkçe literatürde “zorla iç yerinden edilen kişiler” olarak adlandırılan *internally displaced persons (IDPs)* terimi,

“silahlı çatışmalardan, genelleşmiş şiddet durumlarından, insan hakları ihlallerinden veya doğal veya insan kaynaklı felaketlerden kaçınmak amacıyla ayrılmak zorunda bırakılmış veya ayrılmaya zorlanmış kişiler veya grupları kapsayan ve uluslar arası olarak tanımlanmış bir devlet sınırını geçmemiş olan kişilerdir.”⁸

olarak tanımlanmaktadır. “Zorla yerinden edilme” durumunu ifade eden *displaced* terimi hem mültecileri hem ülkesinde yerinden edilen kişileri (IDPs) kapsamaktadır.

⁷ IOM tarafından yayımlanan Göç Terimleri Sözlüğü'nde, “Bir ülke içinde kişinin yaşadığı ve normalde dinlenmek üzere gününü geçirdiği yer.” olarak tanımlanmaktadır.

⁸ UN, Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (1999). *Guiding Principles on Internal Displacement*.

Bu bağlamda, ABD'nin Irak'ı işgalinden önce Irak'ta yaklaşık bir milyon IDPs bulunurken 400,000 kişininse komşu ülkeler olan Suriye ve Ürdün'de yaşadığı bilinmekteydi (Ferris, 2008). ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra Iraklılar mezhepsel şiddet, kaçırılma, koalisyon güçlerinin zulmü gibi korkuların yanı sıra güvensizlik ortamı, ekonominin gerilemesi, temel alt yapı hizmetlerine ve gıdaya erişmeme gibi önemli problemlerle karşı karşıyaydı. Bu sebeplerle 2008 yılına gelindiğinde yaklaşık 2,7 milyon Iraklının ülke sınırları içerisinde yerinden edildiği ve yaklaşık 2 milyon Iraklı göçmenin Suriye ve Ürdün'de yaşadığı bildirilmiştir (IOM, 2008).

3.3.2. Terörize Faaliyetlerin Irak Toplumuna Etkisi

Yabancı literatürde ISIS veya ISIL isimleriyle bilinen DAEŞ, Irak ve Suriye merkezli olup katı İslam kurallarını küresel düzeyde yaymayı amaçlayan, el-Kaide'nin içerisinde doğmuş ve 2013 yılında ondan ayrılmış bir terör örgütüdür. Irak'ın bölgedeki güvenlik algısının şekillenmesinde ve Irak nüfusunun göç hareketlerinde büyük payı olduğu görülmektedir.

DAEŞ'in aktif faaliyete geçtiği yıllar tesadüfi gelişmemiştir. Ortadoğu'daki güvenlik atmosferinin iki önemli olaydan sonra yeniden şekillenmiştir. İlki, el-Kaide terör örgütünün üstlendiği 9 Eylül 2001 İkiz Kuleler (Dünya Ticaret Merkezi) ve Pentagon saldırılarıdır. Diğeriyse, Sünni isyanların artmasına ve uluslararası mezhepçiliğin kuvvetlenmesine neden olan 2010 yılında Tunus'ta meydana gelen ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan Arap isyanlarıdır (Byman, 2014'ten Akt. Özşahin, 2019).

Etkisini ilk olarak Suriye'de gösteren bu örgüt Doğu Suriye'nin neredeyse tamamını ele geçirerek 2014 yılına gelindiğinde aktif faaliyetlerini Irak'ta da göstermeye başlamıştır. 2015 yılında Suriye'nin Rakka ve Irak'ın Musul kenti gibi büyük nüfuslu illeri ele geçirerek ortalama 8 ila 12 milyon nüfusa sahip bir alanı kontrol altına almıştır. 2017 yılında Rakka ve Musul dahil çok sayıda kontrol alanını ABD ve müttefik devletlere karşı kaybetse de bu yıllarda Irak'ta iç ve dış zorunlu yer değiştirmelere neden olmuştur. Bu terör örgütü faaliyetlerine halen devam etmektedir. Ancak biçimini değiştirmiştir.

Irak'taki ve Suriye'deki genel nüfusun içerisinde gerilla savaşları şeklinde daha geleneksel terör taktikleriyle varlığını sürdürmektedir (CIA, 2024).

Bu noktada, Irak toplumunun sosyo-kültürel yapısına bakıldığında Irak köklü tarihi boyunca dış istilalar, yıkımlar, savaşlar, darbeler gördüğünden kültürel gelişimi sekteye uğrayan bir toplum olarak görünmektedir. Uzun süren kaos ve savaş hali, askeri güç ve sivil yaşam arasında dengesizlik yaratmıştır. Irak halkının yaşamlarını sivil yaşam deneyiminden yoksun olarak geçirmelerine neden olmuştur. Farklı bir ifadeyle, yasalarla belirlenmiş karşılıklı saygıyla ve dayanışmayla işleyen siyasal kurumların yokluğu ve dolayısıyla siyasal kurumlara katılımın da yokluğu Irak toplumunun istenmeyen sonuçlarla yüzleşmesine neden olmuştur (Polk, 2007). Bunun sebebi temel toplumsal kurumların (aile, ekonomi, hukuk gibi) işlevini yerine getiremez duruma gelmesidir. Beklenen davranış ile sapan davranış birbirinden ayıran toplumsal ve ahlaki normlar silikleşmiştir.

Al-Qarawee (2014, s. 18), yüksek düzeydeki çatışma atmosferini, siyasal İslam'ın etkilerini, jeopolitik konumunu ve zayıf devlet kurumlarını Irak'taki mezhepçiliğin artmasına neden olan etkenler olarak sıralamıştır. Irak yönetiminin ulus-devlet inşasını sağlayamaması ve ülkenin dışlayıcı siyasetinin hâlen sürmesi DAES'e Irak'ta hareket alanı tanımıştır.

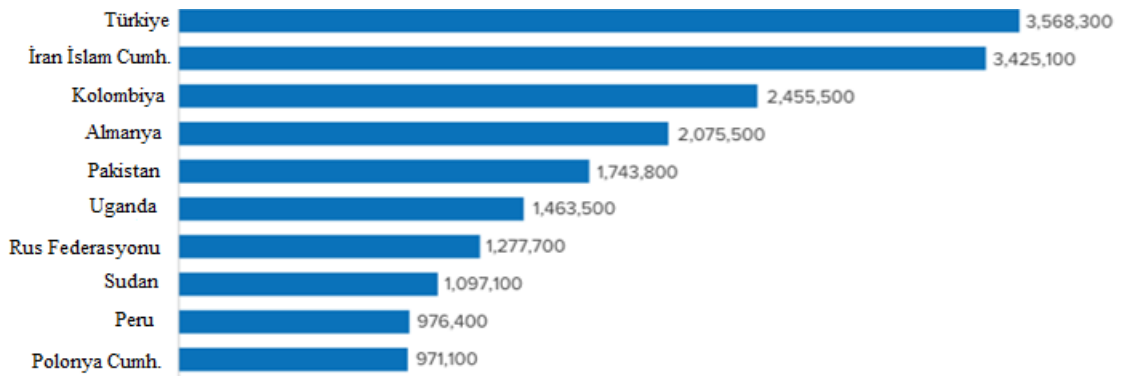
Buradan hareketle DAES, mevcut siyasi ve toplumsal iklim nedeniyle kendisini ötekileşmiş hisseden Sünni nüfustan faydalanarak örgütüne insan kaynağı oluşturmuştur. O halde, DAES'in eylem sahasının Irak'taki Şii nüfusun olduğu bölgelerdir (Duman ve Çalışkan, 2021, s. 148). Ancak 2014 yılının haziran ayında Irak'ın ikinci büyük kenti olan Musul'u ele geçince (Sünnilerin yoğunlukta yaşadığı bir kent) olayın ciddiyeti hem ulusal hem uluslararası arenada kavranmıştır.

İçinde Musul'un yer aldığı Ninova bölgesi ve Anbar olmak üzere yalnızca 2014 yılı içerisinde 1,8 milyon Iraklının ülke içerisinde yer değiştirdiği bilinmektedir (Gökler, 2014, s. 2).

3.3.3. Küresel Göç Hareketlerinde Iraklı Mülteciler ve Türkiye

Küresel düzeyde 108,4 milyon zorla yerinden edilmiş kişi bulunmaktadır. Bu sayı, tüm yılların en yüksek verisidir. 35,3 milyon kişi mülteci statüsündeyken, 5,4 milyon kişi sığınmacı statüsündedir. 62,5 milyon kişi kendi ülkesinin sınırları içerisinde zorla yerinden edilmiştir ve 5,2 milyon kişininse uluslararası korumaya ihtiyacı vardır. Mültecilerin ve uluslararası korumaya ihtiyaç duyan kişilerin %76'sına düşük ve orta gelirli ülkeler ev sahipliği yapmıştır. Bu kişilerin %70'i ise menşei ülkesine komşu ülkelerde yaşamaktadır (UNHRC, 2023a).

Grafik 5. Mülteciler, mülteci benzeri durumdaki insanlar ve diğer uluslararası korumaya ihtiyaç duyan insanların ev sahibi ülkelere göre dağılımı (2022 yılı sonu)

Kaynak: UNHRC. (2023a). *Global Trends: Forced Displacement in 2022*, s. 21.

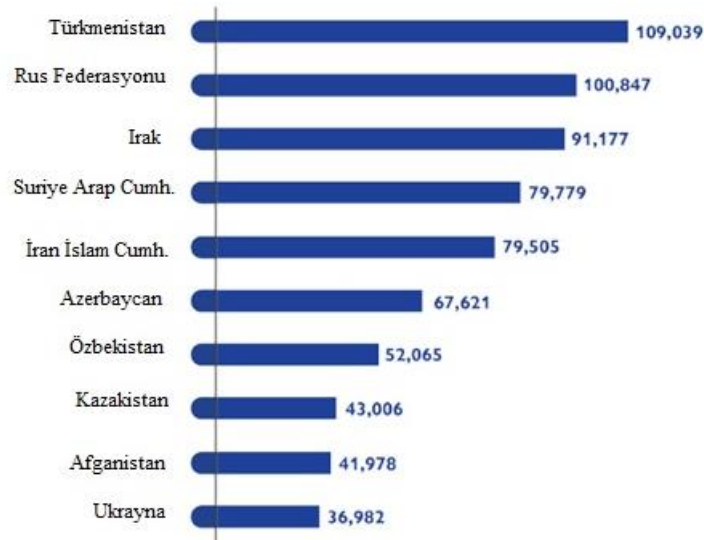
2022 yılı verilerine göre dünya çapında zorla yerinden edilmiş kişilere ev sahipliği yapan ilk beş ülkenin sırasıyla Türkiye, İran İslam Cumhuriyeti, Kolombiya, Almanya ve Pakistan olduğu görülmektedir.

2023 yılına gelindiğinde Türkiye, 3 milyon 600 binden fazla kişinin geçici koruma ve uluslararası koruma ihtiyacını yine en yüksek oranla karşılayan ev sahibi ülke konumundadır (UNHRC, 2023b).

Türkiye’de yaşamlarını sürdüren göçmenlerin hukuki statülerinin dağılımı ele alındığında geçici koruma hakkına sahip 3.214.780 Suriyeli göçmen bulunmaktadır. Türkiye’de kısa dönemli oturum izni, aile birleşimi oturum izni, öğrenci oturum izni, uzun dönemli

oturum izni, insani oturum izni ve insan ticareti mağdurları için oturum izni gibi çeşitli kategorilere mensup farklı menşei ülkelerden 1.107.302 kişi oturum izni hakkında faydalanmaktadır (IOM DTM, 2024a). Türkiye’de bulunan oturum iznine sahip kişilerin vatandaşı oldukları ülkelere göre dağılımı şöyledir:

Grafik 6. Türkiye’de Oturum İznine Sahip Kişilerin Milliyetlerine Göre Dağılımı (İlk 10 Ülke)

Kaynak: IOM DTM. (2024a). *MPM Türkiye Quarterly Report: Q4- October, November, December 2023*.

2023 yıl sonu verilerine bakıldığında Iraklı mülteciler, Türkiye’de en fazla oturum hakkına sahip üçüncü milliyet konumundadır. 2024 yılının mayıs ayına gelindiğinde Iraklı göçmenlerin sıralamadaki yeri değişmese de sayılarında gerileme olduğu kaydedilmiştir. 86.266 Iraklı Türkiye’de oturum iznine sahipken dahil oldukları oturum izni kategorisine bakıldığında, 74.175 Iraklı Türkiye’de en fazla kısa dönem oturum izniyle bulunan milliyet konumundadır (GİGM, 2024b).

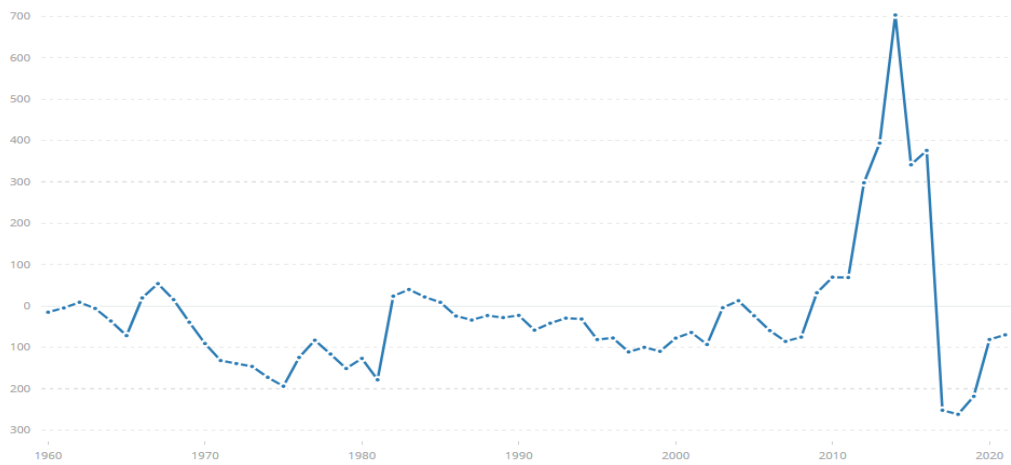
Aynı zamanda Irak vatandaşları Türkiye’ye en çok uluslararası koruma başvurusunda bulunan milletler arasında ikinci sırada yer almaktadır. İlk sırada Afganistan vatandaşları yer alırken üçüncü sırada İranlılar yer almaktadır. Türkiye’de kayda geçen düzensiz göçmen oranlarına bakıldığında listede Irak vatandaşları yer alsa da üst sıralarda yer almamaktadır (IOM DTM, 2024a)

2024 yılı itibariyle ülkesi içerisinde yerinden edilmiş toplam 1,14 milyon, ülke içerisinde yerinden edilip tekrar olağan ikametine dönen 4,84 milyon Iraklı vardır (UNHRC, 2024).

UNHRC'nin (2016, s.42) yayımladığı verilere göre menşei ülkesi Irak olup sığınma talebinde bulunan Iraklıların sayısı 2013 yılında yaklaşık 50 bin kişiyken 2015 yılının sonuna varıldığında 200 bin kişiyi aşan sığınma talebi başvurusu olduğu kaydedilmiştir. Bu veriler Irak'ta 2014 yılından itibaren silahlı faaliyetlerini şiddetlendiren uluslararası ve yerel terör örgütlerinin Iraklıların zorunlu göç hareketlerine etkisini göstermektedir.

Türkiye'nin 1960 ila 2021 yılları arasındaki net göç⁹ çizgisi, DAEŞ'in Irak'taki ve Suriye'deki etkinliğinin iki ülkeye de komşu olan Türkiye'ye gerçekleşen göç akışını gözler önüne koymaktadır.

Grafik 7. Türkiye'nin Yıllara Göre Net Göç (bin) Toplam Çizgisi (1960-2021)

Kaynak: The World Bank. (2022). *Net Migration -Türkiye*.

DAEŞ'in Suriye'de silahlı çatışmalarına başladığı tarih olan 2013 yılından itibaren grafik çizgisi sürekli bir artış gösterirken 2014 yılında Irak'ı da eylem bölgesine katmasıyla

⁹ Göç Terimleri Sözlüğü, net göçü "aynı dönem içinde bir Devlet topraklarına giren kişilerin sayısı ile topraklardan ayrılan kişi sayısı arasındaki fark" olarak tanımlamaktadır. Net göç, "göç dengesi" ve "toplam göç" olarak da bilinmektedir.

Türkiye'nin net göç toplamı en üst seviyeyi görmüştür. 2016 yılından COVID-19 pandemisinin sonuna kadar devamlı olarak düşüş kaydedilmiştir.

Irak'ın ülke profiline bakıldığında DAEŞ'in Irak'ta eylemlerine başladığı yıl olan 2014 ve 2015 yıllarında ayrı ayrı 3,3 milyon kişi ve 2016 yılında 3 milyon Iraklı ülke içerisinde yer değiştirmek zorunda kalırken 2022 yılı sonuna gelindiğinde Irak'taki IDPs sayısı 1,2 milyon kişiye gerilediği kaydedilmiştir (IDMC, 2023).

2017 yılında Irak'taki aktif varlığı sona eren DAEŞ'in ardından olağan ikamet adreslerine geri dönüşler başlamıştır. Bu geri dönüşler mülteciler ve IDPs olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Uluslararası Göç Örgütü'nün verilerine göre (IOM DTM, 2024b), 2018 yılı itibarıyla Irak sınırları içerisinde yerinden edilmiş kişi sayısında düzenli olarak azalma olduğu kaydedilmiştir. 2024 yılının nisan sonuna gelindiğinde Irak özelinde 1,098,913 IDPs ve 4,871,916 geri dönüş rapor edilmektedir. Ancak veriler IDPs sayısı ile mutlak ikamet adresine geri dönen IDPs sayısı ile aynı oranda artmadığını göstermektedir. Dolayısıyla verilere ülkelerinin sınırları dışında yaşayan Iraklı mültecilerin geri dönüşünün de eklenmiş olabileceği düşünülmektedir.

2018 yılı mayıs ayından 2023 yılı nisan ayına kadar yurt dışından Irak'a dönen 48.536 Iraklı mülteci olduğu bilinmektedir. Geri dönen Iraklı mültecilerin büyük bir çoğunluğunun (%48) Türkiye'den (%30) ve Suriye'den (%18) döndüğü kaydedilmiştir (IOM DTM, 2023).

Olağan ikametlerine geri dönenler, IDPs sayısını fazlaca aşsa dahi geri dönüş yapan Iraklıların çoğu sorunlar yaşamaktadır. Maddi kaynak eksikliği ve sınırlı geçim kaynakları, sivil belge eksikliği, güvenlik ve koruma riskleri, yerel entegrasyon olanaklarının yetersizliği ve kamu, eğitim, sağlık gibi temel haklara erişim yoksunluğu geri dönenleri yepyeni problemlerle karşı karşıya bırakmaktadır (UNHRC, 2024).

Ülke bazı bölgelerinde silahlı şiddet azalmıştır ancak silahlı grupların çatışmaları ve büyük çapta olmasa da çatışmalar sürmektedir. Dolayısıyla, geri dönenler için silahlı grupların varlığını sürdürmesi bir başka sorun olmakla birlikte yeni yerinden etmelere de neden olmaktadır. 3 milyon Iraklı insani yardım ve korumaya ihtiyaç duyarken içerisinde yer alan 1 milyon kişi acil olarak yardıma ihtiyaç duymaktadır. Geri dönen yaklaşık 5 milyon Iraklı'nın yaşam standartlarının kabul edilebilir seviyeye çıkarılmasının desteklenmesi gerekmektedir (UNHRC, 2023c).

Tüm bunlara rağmen 2023 yıl sonu verilerine göre, Irak'ın kendisi 301.606 mülteciye ve sığınmacıya ev sahipliği yapmaktadır. Bu grubun %90'ını Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürt kökenli Suriyeliler oluşturmaktadır (UNHRC ODP, 2023). Geri kalan mültecilerin ve sığınmacıların dağılımı 2022 yılı ortası verilerine göre Filistin (7,864), 2023 yılı verilerine göre İran (8,575) ve diğer ülkeler şeklindedir (CIA, 2024).

4. BÖLÜM

IRAKLI GÖÇMENLERİN GÖÇ SÜREÇLERİ VE HUKUKİ STATÜLERİNDEKİ DEĞİŞİM

2024 yıl mayıs ayı verilerine göre Türkiye’de 86.266 Iraklının ikamet izni statüsüyle bulunduğu bilinirken Iraklı göçmenler 74.175 kişi ile en fazla kısa dönem ikamet izniyle Türkiye’de bulunan göçmen grubunu oluşturmaktadır (GİGM, 2024). İkamet iznine ek olarak, uluslararası koruma başvurusu sahipliği ve uluslararası koruma statüsü ise Türkiye’de bulunan diğer Iraklıların yasal bir çerçevede yaşamlarını sürdürmesini sağlamaktadır. 2023 yılı sonu GİGM verilerine göre, Afganistan vatandaşlarından sonra 2.776 kişi ile Türkiye’ye en fazla uluslararası koruma başvurusunda bulunan ülkenin vatandaşları Iraklıdır (GİGM, 2023).

Irak’ta 2014 yılının haziran ayı itibariyle etnik ve mezhepsel çatışmalardan güç kazanan teröriste olayların bölgesel etkinliğini artması; güvensizlik, öldürülme, insanların ve kız/erkek çocukların terör örgütlerine katılması veya istismar etme amacıyla kaçırılması, tutuklanma gibi sebeplerle Iraklıların güvenli bir bölgeye sığınma ihtiyacını doğurmuştur. Iraklıların bu korkuları ve endişeleri Irak’a sınır komşusu olan diğer ülkeler gibi Türkiye’yi de etkilemiştir. Türkiye, Iraklı göçmenlerin göç rotalarından biri olarak belirlenmiştir.

Küresel politikalar çerçevesinde özellikle ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri sınırlarını sıkı bir biçimde kitlesel göçmen akınlarına karşı koruduğundan Iraklı göçmenlerin varış ülkesi olarak Türkiye’yi belirlemelerinde zaten pek de fazla seçeneklerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer dünya ülkelerinin ülke hudutları hususunda Türkiye gibi ılımlı bir politika izledikleri varsayılsa dahi zorunlu göç süreci doğası itibariyle durmaksızın uzak mesafe yolculuğu kaldırarak bir yapıda değildir. Üstelik ülke içerisindeki teröriste eylemler nedeniyle örgütler tarafından yollar tutulduğundan arzulanan diğer yakın bölgelere ulaşmak çoğu halde mümkün olmamaktadır.

Iraklı göçmenlerin Türkiye’de kalmaya devam etmelerinin çok sayıda nedeni vardır. İslam dinini yaşama pratiklerinin Türkiye’de rahatlıkla sürdürülebilmesi ve bilhassa Türkiye’nin Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinin sosyo-kültürel yapısının Iraklı göçmenler tarafından kendi kültürleriyle özdeşleştirilmesi öne çıkan ilk nedenler olarak belirlenmektedir. Ardından menşei ülke olan Irak’a coğrafi yakınlık ve Iraklı Türkmenler açısından farklı ülkeye göç ettiklerinde karşılaştıkları dil sorununun onlar açısından problem olmaması kendileri için uyum kolaylığı sağlamıştır.

Araştırmanın bu bölümünde Iraklı göçmenlerin hane geçim stratejilerinin nasıl konumlandığının, ekonomik kaynağa ulaşma yollarının ve istihdam çeşitlerinin ne olduğunun anlaşılması için göçmenlere dair temel bilgilere yer verilmiştir.

Bu kapsamda ilk olarak, Iraklı göçmenlerin sosyal ağlarının göç sürecinin yönetimindeki önemine değinilmiştir. Ardından güncel hukuki statüleri, yıllar içerisindeki hukuki statü değişimi ve farklı hukuki statülerin göçmenlik deneyimlerine etkisi saha uygulamasından edinilen veriler doğrultusunda sosyolojik bir perspektifle irdelenmiştir.

4.1. IRAK’TAN ANKARA’YA VARAN ZORUNLU GÖÇ SÜRECİ

Tez kapsamında Irak’tan Ankara’ya 2014 ila 2021 yılları arasında zorunlu göç eden Iraklıların göç etmeden önce Irak’ta sahip oldukları ekonomik kaynakların ve ekonomik birikimlerin kaybı ve mevcut sosyal ağların tahribatı göç etme deneyimini ağırlaştırmaktadır. Bu kayıplar saha araştırmasında mevcut olduğu biçimiyle katılımcıların ifadeleriyle aktarılmıştır.

Zorunlu göç gereklilikleri itibarıyla gönüllü göçten ayrılmaktadır. Gönüllü göç etme kararı kendi içerisinde geleceği planlama olanağını zamansal, mekânsal ve ekonomik açıdan sağlarken zorunlu göç için çoğunlukla yeterli vakit olmamaktadır. Gönüllü göç eden kişi geleceğe dair olası belirsizlikleri önlemeye çalışmaktadır. Köken ülkesinden ayrılırken gerekli evrakları toplayarak hukuki işlemleri başlatmak, çalışma veya öğrenim hayatının devamlılığını organize etmek, gerekirse taşınmaz mal varlıklarını satmak veya dönüştürmek ve hatta sosyal bağlantılarını yeniden kurgulamak bunlardan bazılarıdır.

Ancak göç etmeye zorlanmak bağlamı ve dayattığı şartlar nedeniyle bunları sağlayamamaktadır. Zorunlu göçün kendine içkin yapısı katılımcıların ifadeleriyle daha iyi anlaşılmaktadır:

“Valla sadece 1 liram vardı. Altınları sattık, paraları hep kaçakçıya verdik. Sadece kıyafetlerimiz vardı. Çanta bile kaldıramadık. Hani kaçak yollardan yürüyerek geliyoruz ya eşya taşımaya güç kalmaz. Susuzluk oluyor. Sadece canını taşıyorsun.” (K14, Kadın, 26)

“İlk geldiğimizde tüm para yola gitmişti. Çocuklarımın kıyafetleri yolda kayboldu. Çamura boyandı. Bulamadık. Zaten yürüyoruz. Herkes acele ettiriyor. Polisler ileride duruyor. Aceleyle kayboldu.” (K15, Kadın, 49)

“Hiçbir şey yoktu yanımızda. Kıyafetlerimiz vardı. Onları da hep yollarda attık. Kaldıramadık. Ağır geldi. Çok yürüdük. Hatta çocuklar hep ayakkabısız, terliksiz, çorapsızdı.” (K17, Kadın, 47)

“Hiçbir şey getiremedik. Çocukların sütlerini, elbiselerini getirebildik. Ama yol uzadı, hiçbir şey kaldıramadık.” (K18, Erkek, 44)

Söz konusu göç eyleminin gerçekleştirilebilmesi ve varış ülkesinde yaşamın tekrar kurulması için göçmenlerin yanına alabildikleri gayrimenkuller ve nakit para çoğunlukla az miktarda olmaktadır. Irak'ta yıllardır süren darbeler, ABD işgali, etnik ve mezhebi bölgesel silahlı çatışmalar Irak halkının güvenli ve planlı gelir elde etme ve birikim yapma olanağını zaten kısıtlamıştır. Ülkede hâkim olan ekonomik ve siyasi istikrarsızlık tarımcılıktan sanayiye, kamusal hizmetlerden özel sektöre kadar işsizliği yaymıştır. Tüm bu faktörlerin üzerine, 2014 yılında Irak'ta artan terör eylemleri, ülkenin yapısal koşullarının vatandaşlarına gelir sağlama kapasitesini büyük ölçüde azaltmıştır. Iraklı göçmenlerin yola çıkarken yanına alabildikleri bazı Iraklı vatandaşların halihazırda refahtan uzak olduğunu göstermektedir.

“Bir çanta elbise, 200 dolar (getirdim) ve bizi getirene para verdik. Bu paraların hepsi borç bu arada. IŞİD'den (DAEŞ'ten) sonra maaşlar yatmamaya başladı. Sonra ödedik.” (K1, Erkek, 25)

“Sadece 5 liram vardı. Daha bir de borç yol parası aldık. Kardeşlerimden ve başkalarından çok borç aldım. Sonra çalışıp onları ödedim. Kendi memleketimizde de durumumuz bu savaştan dolayı iyi değildi.” (K6, Kadın, 34)

“Altın tabii ki oluyor (getirdim). Ama para yoktu ki o zamanlar. Anneler Türkiye’den gönderdiler, yol parası. Sonra o parayı aileme ödedim.” (K7, Erkek, 41)

Katılımcıların ifadelerinden anlaşılacağı üzere, uluslararası göç hareketleri başladıktan sonra yasal yollarsa olsun veya olmasın ülkesini terk etmek zorunda kalan göçmenlerin içinde buldukları zor ve çaresiz durumdan faydalanarak sömüren ve bu sömürüyü durdurmaya çalışan kurumlar ortaya çıkmaktadır. Özel veya kâr amacı gütmeyen gönüllü kurumlar bu sömürüyü önlemeye çalışırken karaborsalar göçmenlerden yüksek kazanç sağlamaya çalışmaktadır (Abadan-Unat, 2006, s. 36-37). Eksik hukuki düzenlemeler ve sosyal hizmetler, ülkesinden belirsizlik içerisinde ayrılmak zorunda kalan Iraklı göçmenlerin yol masraflarının karşılanması noktasında yeraltı piyasasıyla karşılaşmasına neden olmuştur.

“Valla sana doğrusunu söyleyeyim. Geldik de yani sadece kıyafetle geldik. Oradaki tüm eşyaları mesela sandalyeleri falan sattık. Hep yol parasına verdik. Orada farklı farklı adamlar vardı. Biri diyor ki ben seni 50 dolara götürürüm, diğeri diyor ki ben seni 350 dolara götürürüm. Ama seni yarı yolda bırakıp kaçıyor. Çok dolandıran Suriyeli, Iraklı var. Aralarında (göç edecek) aileleri paylaşıyorlar, parayı alıyorlar. Yolun yarısında bırakıyorlar.” (K11, Erkek, 30)

“Bir gör, sınırda Suriyeli dolandırıcılar var. Ben kişi başına 250 dolar verdim. Bizden sonrakiler kişi başı 1000 (dolar verdiler). İlk önce 50 dolardan başladı. Ben 6 kişiydim.” (K9, Erkek, 58)

Bu ifadeleri kullanan K9, Irak’ta terörize olayların başladığı 2014 yılı içerisinde ve olayların başladığı tarihten görece kısa bir zaman sonra (6 ay) ülkesinden göç etmek zorunda kalan göçmenlerdendir. Olayların başlamasından iki yıl sonra ülkesini terk etmek zorunda kalan K7, *“Biz kişi başına 1700 dolara geldik. 5400 dolar verdim.”* diyerek karaborsa piyasasının denetlenemez özelliğini ortaya koymaktadır.

Araştırmaya dahil olan Iraklı göçmenlerin büyük bir çoğunluğu göç sürecinin tümünde veya bir kısmında kaçakçılarla iletişim içinde bulunmuştur. Düzensiz göçmenlerin kaçakçılar ile ilişkisi karmaşık seyretmektedir. Kaçakçılar sıklıkla seyahat esnası hakkında yanlış vaatlerde bulunmaktadır ve seyahat koşulları hakkında yalan söylemektedir. Buna rağmen düzensiz göçmenler açısından kaçakçılar kargaşa içerisinde

lojistik destek, taşıma, en güvenli göç rotasının belirlenmesi gibi yoğun bilgi arzına sahiptir. Bunu talep edenlerin sınırlı pazarlık olanağı olduğundan kaçakçılarının hizmet fiyatları yüksek, değişken ve keyfidir. Bu durum ise düzensiz göçmenleri sömürüye açık hâle getirmektedir (Mallett ve Hagen-Zanker, 2018, 347). Göçmen kaçakçıları uluslararası göçün durmasını engelleyebilme kabiliyetleri nedeniyle göç ağında varlığı yadsınamaz bir düğümü olma konumundadır.

Göçmenlerin gayrimenkul birikimlerinin özellikle kaçakçılara verilen yol masrafları özelinde yitirilmesinin yanı sıra ev, araba gibi maddi birikimlerini de arkalarında bırakmak Türkiye’de yeniden bir yaşam kurmayı zorlaştırmıştır. Bazı göçmenlerse ekonomik sermaye olarak adlandırabileceğimiz dükkân, tarla, arsa, fabrika gibi mülklerini geride bırakmak zorunda kalmıştır. Bazı Iraklılarınsa ekonomik sermayeleri savaş sebebiyle hasar almıştır veya yok olmuştur. Halkın çoğunluğu refahtan uzak yaşamına rağmen, sosyal ve beşerî sermayelerinin katkısıyla iyi koşullarda yaşayan Iraklıların deneyimlediği dönüşüm, daha çarpıcı bir hâl almaktadır:

“Irak’ta kirada oturuyordum. Yeni ev almıştım. Oturmaya hazırlanıyordum. Evimi uçak bombaladı. Sıfır çıktım Irak’tan. Çok şey oldu. Hayata sıfırdan başladım bak. 2014 yılında 12. ayın 25’inden itibaren sıfırdan başladım. Hiçbir şeyimiz kalmadı, hiç. Arabam da vardı. Arabam Musul’da kaldı.” (K9, Erkek, 58)

“Irak’ta ben çok zengindim abla. Irak’ta ben Türkmen Cephesi başkanıydım. Bu bir dernek. Telafer’de 500 bin tane Türkmen yaşar. İşte ben onların başkanıydım. Bir de aşiretimin ağasıydım. Köyüm vardı. Arpa, buğday satardık. Maaş da alırdık. Ben ve kardeşlerim ayda 3 bin dolar kazanırdık. Hepsi gitti.” (K18, Erkek, 44)

Siyasi karışıklıklar nedeniyle göç sürecini yönetebilecek bir Irak hükümetinin olmaması, diğer dünya ülkelerinin kitlesel göç akınlarına karşı kayıtsız tutumları, göç aşamalarına müdahale edebilecek hukuki ve organizasyonel gereklerin tahsis edilmesine yönelik isteksizlik, geciken uluslararası yardımlar gibi eksiklikler göç sürecinin kontrolünü sağlamayı engellemiştir. Göç sürecine hakimiyet eksikliği Iraklı göçmenlerin hem göç sırasında hem Türkiye’ye ilk varış aşamasında yaşadıkları dramatik deneyimleri derinleştirmiştir.

4.1.1. Göç Sürecinde Sosyal Ağlar

Göç süreci; göç öncesi aşama (göç kararı alma ve göç etmeye hazırlanma), göç aşaması (göç sırasında transit geçiş dahil olmak üzere sınır geçişinde yaşananlar) ve yeni topluma uyum sağlamayı içeren göç sonrası aşama olmak üzere üçe ayrılabilir. Ancak son aşama en uzun olanıdır (Bilecen ve Lubbers, 2021).

Göçmenlerin aile, akrabalık ve arkadaşlık gibi birincil sosyal ilişkileri başta olmak üzere kurdukları sosyal ağlar göç niyetlerini, hedef ülkeyi ve hedef ülkedeki ilk yerleşim yerini belirlemede çoğu kere etkin rol oynar. Çünkü hedef ülkeye önceden göç etmiş ve o ülkede göçmen olmayı deneyimlemiş birilerini tanımak, göçün maliyetini en aza indirger. Ekonomik, sosyal ve duygusal yıpranmayı nispeten giderirken güvenilir bilgiye daha hızlı ulaşmayı sağlar. Farklı bir ifadeyle göç edilen ülkeye uyum sürecini kolaylaştırır.

Sahadan elde edilen veriler doğrultusunda hedef ülke olarak Türkiye'nin belirlenmesinde ve özellikle varış yeri olarak Ankara'nın seçilmesinde çoğu göçmen gibi Iraklı göçmenlerin de sosyal ağlarını kullandıkları belirlenmiştir. Bazı göçmenlerin sosyal ağları paranteze alındığında, iç karışıklar öncesinde Türkiye'yi ve Ankara'yı hastane işleri, turistik geziler gibi sebeplerle ziyaret etmeleri dolayısıyla Türkiye hakkında ön bilgiye sahip oldukları görülmüştür.

“2006'da Ankara'ya hastaneye gelmiştik, büyük kızım kan kanseriydi. O yüzden zaten buraları tanıyorduk.” (K15, Kadın, 49)

“Akrabalarımız vardı. Onlar savaş çıkmadan önce Ankara'ya tedaviye gelip 1-2 ay Ankara'da kalmışlardı. Buraya alışmış oldular. Sonra Irak'a geri gelmişlerdi. Savaş çıkınca da onlar tekrar “Ankara'ya geldi. Alışmış oldular ya hani. Bizden önce Türkiye'ye geldiler. Bize de öyle denk geldi.” (K11, Erkek, 30)

“Benim annem buradaydı (Ankara'daydı). Annem burada tedavi oluyordu. Onlar savaştan dolayı Irak'a dönmediler, ben de onların yanına geldim.” (K6, Kadın, 34)

“2012 yılında Bursa'da Ölüdağ'da kamp yaptık. Baya pasaportla turist olarak geldik. (Türkiye'yi) Çok sevmiştim zaten. Okulumu bitirip Irak'tan kendimi geliştirmek için çıkmak istiyordum. Ancak olmadı. 2014'te girdiler (DAEŞ'in Irak'taki eylemlerinin başlaması).” (K1, Erkek, 25)

Bu ifadelerin sahipleri dahil olmak üzere, araştırmaya katılan Iraklı göçmenlerin tamamının Türkiye'ye ve Ankara'ya sosyal bağlantılarını kullanarak geldiği görülmüştür.

MacDonald ve MacDonald (1964), göç niyetinde olan göçmenlerin hedef ülkeye ulaşımın nasıl sağlanacağı, hedef ülkedeki fırsatların, istidama dair düzenlemelerin ve ilk yerleşim yeri hakkında bilgilerin önceki göçmenlerle kurdukları sosyal ilişkiler aracılığıyla öğrenildiğini “zincirleme göç” kavramı ile açıklamıştır. Zincirleme göç, işçi göçmenlerin sosyal ağlarını işlevsel kullandıklarına yönelik bir açıklama sunmaktadır. Fakat işçi göçmenler, hedef ülkeye alınırken bir dizi taramaya tabii tutulmaktadır. Bu bakımdan “zincirleme göç” kavramı tanım olarak Türkiye sınırını yasal olmayan yollarla aşan göçmenleri kapsamamasına rağmen Iraklı mültecilerin de bir nevi zincir oluşturarak benzer mahiyet taşıdığı anlaşılmaktadır.

“Annemler, abilerim hepsi buradaydı. Onlar da savaştan dolayı geldiler. Abimler 2014'ün sonunda, annemler 2015'te geldiler. 2016'da da ben geldim.” (K7, Erkek, 41)

“Babamlar bizden 3 ay önce Ankara'ya geldi. Babamlardan önce de akrabalar ve arkadaşlar geldi. Ankara'ya yerleştiler. Onlardan bilgi aldık, geldik.” (K14, Kadın, 26)

“Annem ve abimler buradaydı. Onlar da dayım Ankara'da diye buraya geldiler. Dayım da 2009'da fılan geldi.” (K7, Erkek, 41)

“İstanbul'da arkadaşlarımız vardı, ondan onun yanına gittik. Ama orada ev bulamadık, kış ayıydı. Sonra Ankara'da birilerini tanıyorduk, buraya (Ankara'ya) geldik. İzmit'te de arkadaşlarımız vardı. Hepsiyle Irak'tan arkadaşız.” (K8, Erkek, 35)

Öncü göçmenler konut ve iş bulma, resmî belgelerin edinilmesi gibi konularda zorluk yaşarken sonrasında gelen göçmenler ağ kaynaklarını aktive ederek göçün maliyetlerini ve risklerini önleyebilmektedir. Türkiye'ye iç karışıklığın başladığı 2014 yılında ulaşan K18, öncü göçmen olmanın zorluklarını bizatihi deneyimlemiştir.

“Irak'tan Suriye'ye Suriye'den Türkiye sınırına geldik. Kilis ile Suriye sınırında 2 yıl kaldık. 9 bin kişiydik, 2700 kişiye düştük. Önce çadırda kaldık, sonra bize karavan yaptılar. Türkiye'den Allah razı olsun. Elektrik, su, yemek-içme, kıyafet... Türkiye her şeyi bize teslim etti. Kusur bırakmadılar. 2 sene sonra oradan alındık, Ankara'ya geldik.” (K18, Erkek, 44)

Bu doğrultuda bilhassa akrabalık olmak üzere geniş aile ve arkadaşlık bağlarının yeni göç edenlere hareket alanı açtığı, kolaylık sağladığı ve uluslararası göçü yeniden ürettiği bilinmektedir.

“Kaçak geldik. Bizi polisler bir yere topladı. Sonra işlemler yapıldı. Önce Gaziantep’e gittik. Sonra Eskişehir’e gittik. Buna onlar (GİGM) karar verdi. Sonra Ankara’ya geldik. Ankara’da sadece arkadaşımız vardı. Başka kimse yoktu. O yardımcı oldu.” (K10, Kadın, 30)

“Kaçak girdik. Otobüslerle bizi Van’a aldılar. Sonra Kırşehir mi, Eskişehir mi, Çankırı mı diye sordular. Biz Ankara’yı istedik. Babam oradaydı.” (K17, Kadın, 47)

“Önce Akçakale’ye yerleştik. Oradakilerden (GİGM görevlilerinden) Allah razı olsun, Türkmen olunca savaştan kaçanlara “Nereye gitmek istiyorsunuz?” dediler. Ankara’ya dedik. “Neden?” dediler. Akrabalarımız, tanıdık dostlarımız buradaydı.” (K9, Erkek, 58)

Iraklı göçmenlerin ifadelerine yansıdığı üzere, zorunlu göç eylemi gerekliliklerinden ötürü hedef ülkeye yasal olmayan yollarla girişe neden olmaktadır. Hâl böyle olunca varılan ülkenin uyguladığı prosedürler göçmenlerin sınırdan geçtikleri anda ailelerinin, akrabalarının veya arkadaşlarının yanına kolaylıkla ulaşmasını desteklememektedir.

Uluslararası koruma başvuruları direkt olarak bulunulan ilin valiliğine yapılır. Ancak başvuruların sınır kapısında, devletin kolluk birimlerince veya diğer kamu kurum veya kuruluşlarında yapılması gerekebilir. Her iki durumda da İl Göç İdaresi Müdürlüğüne kayıt bilgileri aktarılmaktadır.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliği¹⁰ gereğince, başvuru sahipleri başvurularını uydu illerin dışından yaptığı takdirde, Genel müdürlüğün veya yetki verilmesi dahilinde il müdürlüğünün kararına kadar başvuru sahibinin müracaat yaptığı ilde uygun gördüğü bir adreste ikamet etmesine izin verilmektedir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2016, Madde-66). Ancak yapılan mülakat dışı görüşmelerden elde edilen veriler neticesinde, GİGM’nin göçmenlerin ev sahibi topluma

¹⁰ Sözü geçen yönetmelik, 29656 sayılı Resmî Gazetede 17 Mart 2016 tarihinde yayınlanmış olup 4/4/2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 121. maddesine dayanarak hazırlanmıştır. Tez kapsamında bu yönetmeliğe yapılacak göndermeler atf kuralları gereğince, yönetmeliğin yazarı olan İçişleri Bakanlığının adıyla metinde yer alacaktır.

uyumlarının kolaylaşması amacıyla göçmenlerin sosyal bağlantılarının bulunduğu (bilhassa birincil sosyal ilişkiler ağı) illeri değerlendirmeye aldığı anlaşılmaktadır.

Sahadan alınan bu veriler, toplumsal örgütlenme biçimi olarak geleneksel/modern toplum dikotomisinde devletin akrabalık ilişkilerini dışladığı ve onu ev sınırlarına hapsediği görüşüne ters düşmektedir (Andrikopoulos ve Duyvendak, 2020, s. 307). GİGM'in Türkiye'ye olan yoğun göç akışı sebebiyle meydana gelen devlet kaynaklı düzensizlikleri göçmenlerin kendi sosyal ağlarına güvenerek aşması için olanak sağladığı fark edilmektedir.

Göç kararı alma sürecinde ve göç aşamasında sosyal ağların olumlu rolüne kuramsal çerçevede ve uygulamalarda sıklıkla yer verilmektedir. Ancak sosyal ağların olumsuz yönleri de olduğu unutulmamalıdır. Sosyal ağlar; göçmenlerin seçeneklerini sınırlayan, yanlış bilgi dolaşımına neden olan, kişilerin birbirlerine ekonomik bağımlılığını artıran, pratik konularda göçmenleri önceki göçmenlere mecbur bırakan bir biçime bürünüp ters kümülatif nedenselliğe yol açabilir (Bilecen ve Lubbers, 2021, s. 841).

Yapılan görüşmeler neticesinde, sosyal ağların sık rastlanmayan olumsuz bir yönü ortaya çıkmıştır. Kişiler, istemedikleri sosyal ağlar içinde bulunmalarının sonucunda kaçırılma, hareketlerinin kısıtlanması (fiziksel sıkıştırılma), fidye talepleri, keyfi gözaltına alınma ve bir koz olarak rehin tutulma gibi nedenlerden dolayı korku yaşayabilir. Ekseriyetle Orta Doğu toplumlarında mevcut olan arzulanmayan sosyal ağlar, kişileri proaktif eyleme geçirerek göç alma kararı aldırabilir.

K5, tam olarak istenmeyen sosyal ağlarından kaçmak için Irak'tan Ürdün'e göç ettiğini ifade etmektedir. 2011 yılında Ürdün'e ailesiyle birlikte göç eden K5, 2018 yılına geldiğinde tekrar ailesiyle göç etmiştir. Bu kez nedeni istenmeyen sosyal ağlar değildir, eksilen sosyal ağlardır. Türkiye'ye yapılan göç zorunlu nitelikte değildir.

“Ürdün'e göç etmemizin nedeni, eşim Sünni olduğu için onu öldürmek istemeleriydi. Irak'ta fidye için eşimi ve çocuklarımı kaçırmak istediler. 2011 yılında Ürdün'e göç ettik. Son zamanlarda eşimin ortakları Ürdün'den ayrılınca biz tek kaldık. Biz de gidelim dedik. 2018

yılında kendi arabamızla Ürdün'den Türkiye'ye göç ettik. Eşimin arkadaşları bize Ankara'yı önerdi.” (K5, Kadın, 43)

Siyasi çatışmaların ve istikrarsızlığın süregeldiği, sosyal ve çevresel yaşam koşullarının güçlü olmadığı, kaynakların dengeli dağıtılmadığı az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler arasında yapılan göçleri açıklayan “güney-güney göçleri”, bireyleri olası bir sorunla karşılaşmayı beklemeden önlem almaya itebilmektedir. Bu önlem, çoğu kez istenmeyen sosyal ağları savuşturmak amacıyla göç etmektedir veya yeniden göç etmektir.

4.2. IRAKLI GÖÇMENLERİN HUKUKİ STATÜLERİ VE YILLAR İÇERİSİNDEKİ DEĞİŞİMİ

Türkiye, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesini “coğrafi kısıtlama” hakkını kullanarak imzalamıştır. Türkiye'nin söz konusu coğrafi çekincesi, sadece Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar sebebiyle Türkiye'ye sığınanları mülteci statüsüne kabul edeceği anlamına gelmektedir. Bu sebeple, Avrupa ülkeleri dışında/dünyanın diğer bölgelerinde gerçekleşen olaylar nedeniyle Türkiye'ye sığınanların, çeşitli korkular nedeniyle ülkelerine dön(e)meyenlerin Türkiye'ye sosyo-ekonomik uyumları söz konusu olduğunda yeni bir göç politikası ihtiyacı doğmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin sağladığı üç uluslararası koruma rejimi vardır: mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma. 2013 yılının Nisan ayında Resmî Gazetede yayınlanan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK), Türkiye ile Avrupa dışından Türkiye'ye sığınanlar da dahil olmak üzere yabancıların ilişkilerini düzenlemektedir. Türkiye sınırında meydana gelen toplu sığınma olaylarına (Suriyeli sığınmacılar gibi) yanıt vermek için sığınmacılara “geçici koruma” hukuki statüsü verilmektedir. Ancak Irak, Afganistan ve Afrika gibi farklı ülkelere zorunda kalarak göç ettiğini ispatlayan bireysel sığınanların “uluslararası koruma” talebinin karşılanması için oluşturulan hukuki statüler şartlı mülteci veya ikincil koruma statüsüdür.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu dahilinde şartlı mülteci,

“Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında şartlı mülteci statüsü verilir. Üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar, şartlı mültecinin Türkiye’de kalmasına izin verilir.”¹¹

olarak tanımlanmaktadır. Fakat tez çalışması kapsamında görüşülen hiçbir katılımcının şartlı mülteci veya ikincil koruma hukuki statüsüne sahip olduğuna rastlanmamıştır. Peki, bu nasıl olmaktadır?

Araştırmaya katılan Iraklı göçmenlerin Türkiye sınırını geçiş yöntemi ve sahip oldukları hukuki statü çeşitleri aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir.

Tablo 2. Iraklı Göçmenlerin Sınır Geçiş Biçimleri ve Hukuki Statüleri

Katılımcı (Kod Adı)	Yaş	Cinsiyet	Sınır Geçiş Biçimi	Güncel Hukuki Statü
K1	25	Erkek	Yasal Olmayan Giriş	İkamet İzni
K2	22	Kadın	Yasal Giriş	Düzensiz Göçmen
K3	43	Kadın	Yasal Olmayan Giriş	İkamet İzni
K4	49	Kadın	Yasal Olmayan Giriş	Uluslararası Koruma
K5	43	Kadın	Yasal Giriş	İkamet İzni
K6	34	Kadın	Yasal Olmayan Giriş	Uluslararası Koruma
K7	41	Erkek	Yasal Olmayan Giriş	İkamet İzni
K8	35	Kadın	Yasal Giriş	Uluslararası Koruma
K9	58	Erkek	Yasal Olmayan Giriş	İkamet İzni
K10	30	Kadın	Yasal Olmayan Giriş	Uluslararası Koruma
K11	30	Erkek	Yasal Olmayan Giriş	İkamet İzni
K12	18	Kadın	Yasal Olmayan Giriş	Uluslararası Koruma
K13	45	Kadın	Yasal Olmayan Giriş	Uluslararası Koruma
K14	26	Kadın	Yasal Olmayan Giriş	Uluslararası Koruma
K15	49	Kadın	Yasal Olmayan Giriş	Düzensiz Göçmen
K16	51	Kadın	Yasal Olmayan Giriş	Düzensiz Göçmen
K17	47	Kadın	Yasal Olmayan Giriş	Uluslararası Koruma
K18	44	Erkek	Yasal Olmayan Giriş	Uluslararası Koruma

¹¹ 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, R.G. 11.04.2013/28615 adlı kanuna T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı’nın <https://www.goc.gov.tr/gigm-mevzuati> adresinden erişilmiştir.

Tez kapsamında hane geçim stratejileri araştırılan Iraklı göçmenlerin yarısı kadarının hukuki statüsünü “uluslararası koruma başvuru sahipliği” oluşturmaktadır. Bu kişiler, Irak’ta meydana gelen olaylar nedeniyle Türkiye’ye sığınmıştır. Üçüncü ülkelere geçişi sağlanmak üzere Türkiye’den uluslararası koruma talebinde bulunmuştur ve “uluslararası koruma statüsü” sahibi olmayı beklemektedir.

Iraklı mülteciler, Türkiye Cumhuriyeti’ne uluslararası koruma başvurusunda bulunduktan ve kayıt işlemleri tamamlandıktan sonra başvuran kişiye ve varsa yanındaki aile üyelerine verilen, yabancı kimlik numarası içeren ve 1 yıl süreyle geçerli olan “uluslararası koruma başvuru kimlik belgesi”ne sahip olur. Uluslararası koruma başvuru kimlik belgesi sahibi olan Iraklılar talepleri uygun görüldüğü takdirde şartlı mülteci veya ikincil koruma statüsü alır (GİGM, 2024c). Tez kapsamında, araştırmaya dahil olan katılımcıların uluslararası koruma başvuru talepleri henüz sonuçlanmamıştır. Dolayısıyla, kendilerine verilen kimlik belgesi 1 yıl arayla yinelenmeye devam etmektedir.

Katılımcıların çalışmanın yürütüldüğü sırada sahip oldukları güncel hukuki statülerden olan ikamet izni, “uluslararası koruma” talebi kapsamında verilen bir statü değildir. Fakat yine YUKK çerçevesinde, yabancıların Türkiye’de kalışlarını yasal bir zemine oturtarak yaşama haklarını düzenleyen bir izin belgesidir. Çizelgede hukuki statü biçimi olarak tayin edilen “düzensiz göçmen olma hali”, aslında hukuki statüsüzlüğe karşılık gelmektedir. Düzensiz göçmen, hedef ülke olan Türkiye açısından ülke sınırını yasa dışı yollarla geçen veya yasal giriş yapıp yasal olarak belirlenen çıkış süresi içinde çıkmayan kişidir. Halk arasında bilinen “kaçak göçmen” tabiri, düzensiz göçmenliğe karşılık gelmektedir.

Tez kapsamında yasal olmayan yollarla Türkiye’ye giren göçmenler, makul bir süre içerisinde buldukları ilin valiliklerine uluslararası koruma başvuru yaptıkları ve Türkiye’ye yasa dışı girişlerinin ve kalışlarının devamlılığının nedenini kanıtlayabildikleri için kendilerine cezai işlem uygulanmaksızın kimlik bilgilerinin tespiti ve kayıt işlemleri yapılmıştır.

2014 ila 2016 yılları arasında Türkiye'ye giriş yapan katılımcılar, kendilerine Türkiye Cumhuriyeti'nde kayıt altında alındıklarını gösteren bir müracaat belgesi olarak "beyaz kâğıt" verildiğini, "kırmızı kart" teslim edilene kadar bu belgeyi kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu ifadeleri doğrudur. Bahsedilen kırmızı kartlar, insani ikamet izni hukuki statü sahiplerine verilmektedir.

Kayıt belgesi niteliğindeki müracaat belgesinden insani ikamet statüsüne geçilen süreç içerisinde katılımcıların sınırlı haklara sahip olması gündelik yaşam deneyimlerine sağlık ve eğitime erişim sorunu olarak yansımıştır.

"Çocuklar (eğitimlerinde) bir yıl kaybettiler. İnsani ikamet izni alana kadar arada boşluk (süre) kaldı. Bu çocukların kimliği yoktu. Çocuklar kimlik numarası olmadan okula kaydolamadılar. İnsani ikamet iznine geçince hastaneler, okullar açıldı bize. Sonra da uluslararası korumaya geçtik. İkinin arası o kadar uzun sürmedi." (K9, Erkek, 58)

"Kimliğimiz ilk bir sene çıkmadı. Kocam o sırada Türkiye'de beyin kanaması geçirdi. Hastaneye de götüremedik. Paramız yok. Şu an hasta, yatakta." (K16, Kadın, 51)

İnsani ikamet izninin verilmesini takip eden hukuki süreçte, 2016 tarihli Yabancılar ve Uluslararası Kanunu'nun Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliğin ve söz konusu yönetmelikle ilişkili olarak 2019 ve 2022 tarihlerinde Resmî Gazetede yayınlanan yönetmelikte değişiklik yapan yönetmeliklerin Iraklı göçmenlerin hukuki statülerinin değişimlerine yansıdığı fark edilmektedir.

Mercan Sarı'nın 2018 yılında Iraklı Türkmenlerle gerçekleştirdiği saha çalışmasıyla hazırlandığı *Irak'tan Türkiye'ye Göç Etmek Zorunda Kalan Türkmenler Üzerine Bir Araştırma: Ankara Örneği* yüksek lisans tezi çerçevesinde, Iraklı Türkmenlerin üçte ikisinin insani ikamet hukuki statüsündeyken diğer katılımcıların çifte vatandaş ve uluslararası koruma başvuru sahipliğinde olduğu görülmektedir (Mercan Sarı, 2018, EK-1, EK-2). Aradan geçen altı yıl içerisinde Iraklı göçmenlerin hukuki statülerinde değişiklik olduğu tespit edilmiştir. Ulusal yeni düzenlemeler sebebiyle insani ikamet izninin yerini uluslararası koruma başvuru sahibi kimlik belgesi almıştır. Farklı bir

ifadeyle, Iraklı mültecilerin artık kırmızı kartı değil, UN kimliği¹² vardır. İnsani ikamet izni sahibi olan göçmenler insani ikamet izin süreleri bittiğinde UN kimliğine geçirilmiştir. Sonrasında Türkiye'ye giren Iraklı mültecilereyse direkt UN kimlik üzerinden işlem yapılmıştır.¹³

Tez kapsamında katılımcıların hukuki statü biçimlerinden olan UN kimliğine sahip göçmenler herhangi bir sağlık güvenceleri ve ödeme gücünün bulunmaması durumunda Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu hükümlerine tabii olmaktadır (T.C. İç işleri Bakanlığı, 2016, Madde-107).

Araştırmaya katılan Iraklı göçmenlerden ikamet izniyle Türkiye'de bulunanların tümü, UN kimliği sahibiyken belirli sebeplerden ötürü UN kimlik hakkından vazgeçip ikamet izni almış kişilerdir. Araştırma kapsamında, kısa dönem ve öğrenci ikamet iznine rastlanan katılımcıların ikamet izinlerinin devamlılığı; Türkiye'deki aile bağları, menşei ülkelerinin durumu gibi etkenler değerlendirilerek uzatılmaktadır veya reddedilmektedir (İçişleri Bakanlığı, 2016, Madde-22). İkamet iznine sahip katılımcılar ikamet izni alarak UN kimlik haklarından vazgeçme nedenlerini şöyle anlatmaktadır:

“Ben ikamet iznine sahibim. Eşim ve çocuklarım uluslararası koruma. Çünkü ben Irak'a geri döndüm. 2 sene orada memurluk yaptım. Geri geldim. 2019'da Irak'tan Türkiye'de okumak için izin aldım, buraya geldim. 5 sene izinliyim. İşte bu yılın dördüncü ayda iznim bitiyor, ben geri döneceğim.” (K7, Erkek, 41)

“Ben ikamet iznine sahibim. Ama hanımım ve çocuklar uluslararası koruma. Ben de eskiden uluslararası korumaydım. Irak'tan eğitimle ilgili beni istediler, hani öğretmenim ya. Mecburen gittim. Giderken kimliğimi kapattım. Göç İdaresi, UN kimliği olunca gidip gelmeye bazen izin vermiyor. Geçen sene hanıma izin vermedi. Hanım daha önce Irak'a gidip gelmişti. Normalde izin veriyorlar aslında ama hanıma geçen izin vermediler mesela.” (K9, Erkek, 58)

¹² Nations Identity Card (Birleşmiş Milletler Kimlik Kartı) anlamına gelen UN kimliği, göçmenlere uluslararası başvuru sahipliği gösteren nitelikte verilmektedir. Tez kapsamında Iraklı göçmenlerin etnik kökenleri fark etmeksizin katılımcılar Uluslararası koruma başvuru sahibi kimlik belgesini kısaca “UN kimlik” veya “uluslararası koruma” olarak kullandıklarından bu ifadelere tarafıma yer verilecektir.

¹³ Göçmenlerin başvuru ve işlemleri BMMYK ile Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından çift uygulama sistemiyle alınırken 2018 yılının Eylül ayı itibarıyla BMMYK sorumluluğunu Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne devretmiştir.

UN kimliğinden vazgeçerek ikamet izni alan Iraklı göçmenler olduğu gibi düzensiz göçmen olup Türkiye'den ikamet izni almaya çabalayan göçmenler de vardır. Bu göçmenlerden birisi K2'dir. K2, Irak'tan Türkiye'ye turist vizesiyle havayoluyla giriş yapmıştır. Babasının ve eski eşinin fiziksel ve duygusal şiddetinden kaçmak için Türkiye'ye göçen K2, Türkiye'de kaçak olarak hayatını sürdürmenin gündelik hayatını nasıl etkilediğini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Benim hukuki statüm yok. Oturma iznim de yok. Kaçak göçmenim. Ben turist vizesiyle Türkiye'ye girdim. İkamet izni başvurum reddedildi. Mahkemeye dilekçe yazdım. Bir yıldan az bir sürede ülkeyi terk etmem için gün verdi. İkamet iznim çıkmadığı için sorun yaşıyorum. Hastaneye falan zaten gidemiyorum. Polislerden korkuyorum, bir yerde denk gelirsek beni alır götürürler. Bu yüzden dışarı çıkamıyorum. Evden buraya işe geliyorum, buradan eve dönüyorum. Başka yere gidemiyorum.” (K2, Kadın, 22)

Anahtar kişi aracılığıyla ulaşılan bu ifadelerin sahibi K2'den çok uzun süredir haber alınamamaktır. Katılımcının sınır dışı edildiği düşünülmektedir.

Alan araştırmasından elde edilen verilerden hareketle; hukuki statü sahipliğinin, hukuki statü türünün ve hukuki statü eksikliğinin Iraklı göçmenlerin Ankara ilindeki göçmenlik deneyimini ve gündelik yaşam pratiklerini biçimlendirdiği anlaşılmaktadır. Hukuki statünün türüne göre ailede varsa okul çağındaki çocukların eğitim kaynaklarına erişim süresi uzamaktadır ve sağlık hizmetlerine erişim zorlaşmaktadır. Fakat hukuki statülerin sağladıkları veya götürdükleri yalnızca sağlık ve eğitim alanlarıyla sınırlı değildir. Dolayısıyla araştırmanın ilerleyen bölümlerinde paylaşılacak bilgilerin tümü Iraklı göçmenlerin hukuki statü türleriyle ilişkili olup diğer bulgularla iç içe seyredecektir.

5. BÖLÜM

SOSYAL SERMAYENİN İSTİHDAMA ERİŞİM YOLLARINA ETKİSİ

Tezin bu bölümünde Iraklı göçmenlerin sosyal sermayelerinin/sosyal sermaye eksikliklerinin istihdama erişim sürecine etkisi ele alınmıştır. Ardından Iraklı göçmenlerin sosyal medyayı farklı ve işlevsel bir istihdama erişim yolu olarak nasıl değerlendirdikleri açıklanmıştır. Son olarak, istihdama erişim yolları kapsamında; Iraklı göçmenlerin sosyal sermayelerinin yanı sıra zorunlu göç sebebiyle beşerî ve kültürel sermayelerinin geçirdiği mahiyet değişimi saha verilerinden hareketle irdelenmiştir.

5.1. IRAKLI GÖÇMENLERİN SOSYAL SERMAYELERİNİN İSTİHDAM SÜRECİNİ ŞEKİLLENDİRMESİ

Sosyal bilimciler sosyal sermayeyi farklı yönleriyle ele alırlar. Örneğin, Lin (1999) ve Burt (1992) sosyal sermayeyi bireylerin sosyal ağlara yatırım yaparak ekonomik ve siyasi avantajlar sağladıkları kişisel bir kaynak olarak görürken Putnam (1993), Coleman (1998), Portes (1998) ve Woolcock (1998) sosyal sermayenin bireylerin kişisel yararına katkı sağladığını reddetmemekle beraber kolektif faydası üzerine odaklanır (Bokyong, 2021, s. 329). İster bireysel yönüyle ister kolektif yönüyle ele alınsın uzlaşılan bir şey vardır ki Burt'ın (1992'den Akt. Burt, 2001) deyiimiyle *“daha iyi bağlantıları olan insanların daha yüksek getirilerden faydalandıkları”* dır.

Tezin konusu kapsamında değerlendirildiğinde, yerinden edilmeye bağlı zorunlu göç süreci bir kriz türü olarak ele alınabilir. Bourdieu sermayeyi “birikmesi zaman alan birikmiş emek ürünü” olarak tanımlamaktadır (Field, 2006, s. 21). Bu bağlamda, zorunda kalarak Ankara'ya göç eden Iraklı göçmenler, zamanla biriktirdikleri ekonomik, beşerî ve sosyal sermayelerinde büyük kayıplar yaşamıştır. Ev, araba, mülk, dükkân gibi maddi birikimleri ve ekonomik kaynakları yok olmuştur, tahrip edilmiştir veya Irak'ta kalmıştır. Ancak aktörler sosyal durumlarını yalnızca iktisadi tezinin belirttiği biçimiyle ekonomik sermayeleriyle değil sermayenin tüm biçimleriyle belirlemektedir.

Bu noktada ilk olarak aile, akraba, arkadaşlık ve etnik kökene dayalı sosyal sermayenin önemi büyüktür. Ankara'ya göç eden Iraklı göçmenlerin Irak'tan sahip oldukları ağ bağları göç süreci kararının alınmasında, göç sürecinin planlanmasında, ilk varış yerinde kalış yerinin belirlenmesi gibi güçlüklerin üstesinden gelinmesinde bireylere fayda sağlamıştır.

Ortak değerlerle sürdürülen geniş bir iletişim ağı içerisinde karşılıklı güvene ve beklentilere dayanan, bireyleri aşan bir kaynağı temsil eden sosyal sermaye (Field, 2006, s. 28), yalnızca göç sürecinin planlanmasında değil, aynı zamanda istihdama erişim yollarının ve erişim sürecinin şekillenmesinde de işlevsel olmuştur. Iraklı göçmenlerin çalıştıkları işlerden sosyal sermayelerini kullanarak haberdar oldukları ve bu sayede istihdama dahil oldukları anlaşılmaktadır.

“İlk geldiğimizde iş ve ev bulma meselesi zor oldu. Eşim çelik kapı fabrikasında çalışıyor. Bir arkadaşımız var o da Iraklı, Ankara'da (yaşıyor). Çelik kapı işini eşime o haber verdi. İşlerden hep arkadaşlar aracılığıyla haberimiz oldu. İlk (Ankara'ya) geldiğimizde buraya bizden önce gelen akrabamızda 5-6 gün kaldık. Sonra ev kiraladık. Arkadaşımız evi bulmaya da yardım etti. Şimdi hepsi düzene girdi.” (K13, Kadın, 45)

“Evi ve işi ilk geldiğimizde bizden önce kaçanlar (Türkiye'ye) aracılığıyla bulduk. Arkadaştan arkadaşta, dosttan dostta, akrabadan akrabaya haber gitti, öyle bulduk. Bizimkiler cin gibidir. Adam adama haber verir. Bizde aşiret usulü var biraz. Herkes tanıdığını, akrabasını arar. “Gel, beraber gidelim.” diye anlaşılır. (K9, Erkek, 58)

Bu ifadeleri kullanan Iraklı göçmenlerin sosyal grupları içerisinde var olan karşılıklı güven ve dayanışmanın kendilerine sosyal destek sağladığı anlaşılmaktadır. Farklı bir ifadeyle; istihdama erişim sürecinde aile, akraba, arkadaşlık ve etnik kökene dayalı sosyal sermayelerini kullanan bazı Iraklı göçmenler, *bağlayıcı sosyal sermaye* türünden istifade etmiştir.

Bourdieu'ye göre, bireylerin sahip oldukları sosyal sermayenin değeri (bireyin sosyal bağlarının değeri), etkin bir biçimde harekete geçirebileceği bağlantı ağının büyüklüğüyle ve diğer bağlantı sahiplerinin ekonomik, kültürel, sosyal sermayelerinin hacimleriyle doğrudan ilişkilidir (Lin, 1999; Bourdieu, 1986; Field, 2006). O hâlde sosyal sermaye madalyonunun iki yüzü olduğuna dikkat çekilmelidir: sosyal sermayeleri aracılığıyla

istihdam sürecine daha hızlı ve tanıdıkları sayesinde daha güvenli dahil olanlar ve ağ bağlarında kayıplar yaşadığından istihdama katılım sürecinde zorlananlar. Bu bağlamda, iş piyasasına erişimde güçlük yaşayan bazı göçmenlerin, sosyal sermaye eksikliğinden muzdarip olduğu ifadelerinden anlaşılmaktadır.

“Çok zordu. Kimsemiz yoktu. Her şeyi kendi kendimize yaptık. Kiralık ev bulmak zordu. Evi de işi de kardeşim kendi kendine buldu.” (K10, Kadın, 30)

“Bir işim yok. Aslında her işte çalışırım. Ticaretle uğraşmayı istiyorum ancak Türkiye’de yapamıyorum. Burada çevrem yok, ticaret için çevre lazım. Güvenmezler. Kime satacağım? Tanıdıklarım yok.” (K1, Erkek, 25)

K10 ve K1’in ifadeleri Coleman’ın ve Putnam’ın göç hareketlerinin toplumsal bağları bozduğundan sosyal sermayeyi zayıflatan ve sosyal sermayenin değerini azaltan bir yönü olduğuna ilişkin görüşlerini (Field, 2006) desteklemektedir.

Kimi Iraklı katılımcılarsa sosyal sermayelerinin yeterli gelmediği durumlarda yoksullukla başa çıkabilmek amacıyla kültürel alışkanlıklarının dışına çıkarak köprü oluşturan sosyal sermaye türüne yönelmiştir. Örneğin, eşini trafik kazasında kaybeden ve haneni geçimini sağlamak zorunda olduğundan çalışmaya başlayan beş çocuk annesi 34 yaşındaki katılımcı K6, şu sözleri kullanmıştır.

“Bana evi ayarlayan emlakçıya iş aradığının haberini verdim. Terzi aranıyormuş, o bana haber verdi. Öyle işe girdim.” (K6, Kadın, 34)

K6, böylelikle kendi sosyal çemberi dışındaki daha az tanıdık ağlarla bağlantı kurarak sosyal sermayesine katkı sağlamıştır. Ev sahibi toplumla oluşturduğu yeni ağ bağları katılımcıyı istihdama dahil etmiştir.

5.2. BİR İSTİHDAMA ERİŞİM YÖNTEMİ: SOSYAL MEDYA

Zorunlu göçün doğası gereği ekonomik, sosyal ve beşerî sermaye kaybı yaşayan Iraklı göçmenler arasında sosyal medyanın sınır geçme yolları, gayri resmi işler, vatandaşlık,

konaklama, eğitim, istihdam ve sosyal haklar gibi belirsiz sosyal koşulların aşılmasında etkin olduğu görülmüştür.

Araştırmaya katılan Iraklı göçmen kadınlardan biri olan K2, ailesinin ve eski eşinin uyguladığı fiziksel ve psikolojik şiddetten kaçarak yasal yollarla Ankara'ya göç etmiştir. Göç kararı alırken hedef ülkenin belirlenmesinde sosyal medyanın aracı olduğunu belirtmiştir.

“Bir kız arkadaşımın Instagram'dan Ankara'da yaşadığını gördüm. Onunla iletişime geçtim. Başka gidecek ve kalacak yerim yoktu.” (K2, Kadın, 22)

Bu bağlamda, K2 birincil sosyal ilişkilerinden gelen baskıyı aşmak için sosyal medyayı kullanarak geleneksel göçmen ağlarına olan muhtaçlığını ortadan kaldırmıştır. Böylelikle, potansiyel göçmenin göç etme isteği kuvvetlenmiştir ve göç etme kabiliyeti güçlenmiştir.

Sosyal medya, yapısı itibarıyla coğrafi olarak dağılmış insanlar arasında iletişimi kolaylaştıran bir sosyal alan olmakla sınırlı kalmayıp internete erişimi olan herkesin kullanımına açık olduğundan bilginin paylaşılabilirliği bir kamusal alan oluşturur. Bundan dolayı sosyal medya göçmenlerin köprü kuran ve bağlantılı sosyal sermaye rezervlerinin beslenmesine olanak tanır (Dekker ve Engbersen, 2014, s. 403-405).

Tez kapsamında, bazı Iraklı göçmenlerin iş bulmaya çalışırken aile, akrabalık, arkadaşlık ve etnik sosyal destek ağlarının dışına çıkıp hem sosyal sermaye eksikliğini telafi etmek hem daha çeşitli ekonomik kaynaklara ulaşmak için sosyal medyayı ve çevrimiçi iletişim uygulamalarını aktif olarak kullandığı saptanmıştır.

“Facebook'ta (iş aramak için) sayfalar var, Araplar için. Mesela, “Ankara'da Olup İş İhtiyacı Olanlar” gibi grup isimleri var. Örneğin, ben patronum diyelim, pastanem var (diyelim). Facebook'a “Şu kadar saat çalışacak, şu kadar maaş verilecek, işyerim şurada.” diye yazıp paylaşıyorum. Bu Facebook grubu kurma durumu eskiden beri var. Hem iş hem ev ihtiyacı için (var). Şimdi Telegram'da gruplar açıyorlar. Geçen Telegram'dan da iş buldum.” (K4, Kadın, 49)

“Bizim bir WhatsApp erkek grubumuz var. Birisi boşta olduğu zaman oraya yazar, herkes ona iş arar.” (K11, Erkek, 30)

Böylelikle, Iraklı göçmenler daha önce hiç tanışmadığı kişilerle bağlantı kurma olanağını sosyal medya üzerinden sağlamaktadır. Haythornthwaite'in (2002, s. 385) ifadesiyle, sosyal medya aslında gizil (latent) olarak var olan ancak henüz etkinleştirilmemiş bağların zeminini oluşturur. Göçmenler, seyrek ve uzak ağlarını aktive ederek zayıf bağlantılarını güçlendirebilir. Bu da bilhassa köprüleme sosyal sermaye birikimini artırır.

Facebook ve Instagram gibi sosyal medya uygulamalarının ve WhatsApp ve Telegram gibi çevrimiçi iletişim uygulamalarının Ankara'da yaşamlarını sürdüren bazı Iraklı göçmenler tarafından aktif bir istihdam arama yöntemi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu yöntem iki açıdan makuldür: İlki, bu türden uygulamaların bilgiyi resmi olmayan kaynaklardan ve düşük profilli kanallardan ulaştırması iş fırsatlarına dair gerçekçiliği artırır. İkincisi, bu uygulamaları kullanan bazı kişiler iş fırsatları veya yaşam koşullarını içeren pratik *streetwise*¹⁴ bilgi sahibidir ve bu bilgileri uygulamalarda paylaşır. Resmi olmayan bu bilgiler, göçmenlerin planlarını şekillendirir (Dekker, Engbersen ve Faber, 2016, s. 541).

Sosyal medya her ne kadar bir istihdama erişim yöntemi olarak işlevsel olsa da kimi zaman göçmenlerin sömürülmesinin veya istismar edilmesinin yolunu açabilir. Çünkü erişilen bilgiler çoğu halde bağlayıcı sosyal sermaye ağlarının ürettiği bilgiler kadar güvenilir ve sürdürülebilir değildir.

5.3. BİR DURUM OLARAK HAYAT PAHALILIĞI

Iraklı göçmenlerin sosyal sermayenin istihdama erişim sürecine etkisi ve istihdama erişim yolları değerlendirilirken iş piyasalarının durumuna ve sunabildiği çeşitliliğe parantez açılmalıdır. Böylelikle, Türkiye'de bulunma süreleri 3 ila 9 yıl arasında çeşitlilik gösteren Iraklı göçmenlerin yıllar içerisinde meydana gelen göçmenlik deneyimindeki değişimin ekonomik yapıyla olan ilintisi kurulabilecektir.

¹⁴ Streetwise, sözlük anlamıyla bilhassa şehir yaşamında "zor zamanlarda ayakta kalmayı becerebilen kişi" anlamına gelmektedir. Ancak söz konusu paragrafta sokaklarda yaşayan, çalışan kişilere ait olan bilgiler, deneyimler ve meziyetler kastedilmektedir.

Iraklı göçmenlerin Türkiye'ye bireysel sığınmalarının başladığı 2014 yılının son aylarından 2024 yılına gelindiğinde, Türkiye çok sayıda öngöremediği felaketle karşı karşıya kalmıştır. Küresel düzeyde ekonomik resesyona ve küçülmeye neden olan COVID-19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna Savaşı, Türkiye'nin makroekonomik göstergelerine olumsuz yönde etkide bulunmuştur.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde; resmi kayıtlara göre 50 bin 783 yurttaşın hayatını kaybettiği 6 Şubat 2023 depremleri ve ülke genelinde farklı tarihlerde çeşitli illerde meydana gelen depremler, seller, orman yangınları yıllık ekonomik büyüme oranlarında aşağı yönde bir baskı oluşturmuştur.

Fakat mücbir olaylardan bağımsız olarak Türkiye son yıllarda hem küresel hem ulusal düzeyde kabul görmüş ekonomik politikaların dışına çıkıldığı, enflasyon oranının ve risk göstergelerinin devamlı olarak rekorunu tazelediği, hane halkının satın alım gücünün azaldığı, yoksulluğun derinleştiği ve gelir adaletsizliğinin arttığı bir dönemi yaşamaktaydı (Özüdoğru, 2023, s. 3).

Tez kapsamında Iraklı göçmenlerin ülkelerinde yaşanan siyasi karışıklar ve iç savaş dolayısıyla zorunlu olarak Türkiye'ye gelmeye başladıkları tarih en erken olarak 2014 yılının aralık ayı olarak belirlenmiştir. 2014 yılının son ayında Türkiye'deki Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) yıllık değişim oranı %8,17 iken 2024 yılının güncel TÜFE enflasyon yıllık değişim oranı %69,80 olarak açıklanmıştır (TCMB, 2024).

On yıl içerisinde gerçekleşen bu enflasyon artışı Türk vatandaşları gibi Iraklı göçmenlerin de yaşam standartlarının düşmesine neden olmuştur. Iraklı göçmenler, geçim sıkıntısının son yıllarda göçmenlik deneyimine nasıl yansıdığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Tüm fiyatlar yükseldi, önceden günlük 40 liraya çalışıyordum, şimdi 250 liraya çalışıyorum yine yetmiyor. Bir kutu küçük süt 1,5 liraydı şimdi kaç oldu? Pazara 40 lirayla giderdin eline kalırdı şimdi 450 lirayla da gitsen kalmıyor. Faturalar da çok çok arttı. Hele doğalgaz...”
(K6, Kadın, 34)

“2016'dan 2019-20'ye kadar Türkiye çok iyiydi. Ama şimdi para yetişmiyor. Benim arabam dizel çok yakıyor, malum benzin fiyatları... Ben çalışıyorum ama maaşımın (Irak'taki

memuriyetinden gelen maaşını kastediyor) en çok arabaya gidiyor. Bir de ev kiralari ve gıda çok pahalandı. Bir litre yağ eskiden 15-20 liraydı şimdi çok.” (K7, Erkek, 41)

“Burası (Türkiye) çok pahalı. Önceden pahalı değildi. Şimdi çok pahalı. Irak daha iyi şu an.” (K10, Kadın, 30)

K10’un sözlerinde yer alan “*Irak daha iyi şu an.*” ifadesi merceğe alındığında, 2023 yılının aralık ayı verilerine göre Irak’taki enflasyon oranının %3,96 olduğu görülmektedir (Trading Economics, 2024). Ancak bu enflasyon oranı Irak’ın özellikle hukuki, sosyal ve psikolojik açıdan yaşanabilirliği hakkında pek bir şey söylememektedir.

Katılımcıların ifadeleri, Türk vatandaşlarından farklı olan yeni veya özgün ifadeler değildir. “Türkiye’de yaşıyor olmak” çatı bir deneyim olarak varsayıldığında tıpkı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları gibi Iraklı göçmenlerin de bu deneyimlerinde yıllar içerisinde negatif yönde değişiklikler olmuştur.

Sonuç itibarıyla istihdama erişim mümkün olduğu sürece sosyal sermayenin istihdama erişim yollarına etkisinden söz edilebilmektedir. Sosyo-politik kısıtlar çerçevesinde iş piyasasına eklenmeye çabalayan göçmenler yıllar içerisinde artan ekonomik baskıları daha yoğun bir şekilde hissetmeye başlamıştır.

5.4. ZORUNLU GÖÇ SÜRECİNDE BEŞERİ SERMAYENİN DEĞERİNİ YİTİRMESİ: MESLEKİ NİTELİKSİZLEŞME

Ankara’da ekonomik kaynağa erişme yolları ve bu süreçte sosyal sermayelerinin yeri değerlendirilirken Iraklı mültecilerin Irak’ta zaten belirli bir meslekleri veya uğraşları olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Zorunlu göç yapısı itibarıyla nasıl ki göçmenlerin ekonomik birikimlerinin ve sosyal bağlantılarının kaybına yol açıyorsa beşerî sermayelerinin de değersizleşmesine neden olmuştur.

Kişilerin kendilerine veya toplumların bireylerine bilgi, beceri, eğitim, sağlık gibi alanlarda yaptığı yatırım beşerî sermayeyi oluşturmaktadır. Farklı bir ifadeyle, bilgi ve beceriyle donanmış nitelikli insan kaynağına atıf yapılmaktadır. Örneğin kişinin ana dili

dahil bildiği diller, eğitimi, mesleki eğitimi, kişisel gelişimi gibi unsurlar beşerî sermaye kapsamına girmektedir.

Beşerî sermayenin değerı bağlama bağımlıdır. Başka bir ifadeyle, beşerî sermayenin sabit bir değerı yoktur, kullanımı bağlama ve bağlamdaki öznelerin anlam-değer örüntülerine göre değişebilir (Nowicka, 2012, s. 23). Tez kapsamında, farklı sebeplerden ötürü Iraklı göçmenlerin beşerî sermayelerinin değerinin azaldığı saptanmıştır.

Araştırmaya katılan Iraklı göçmenlerin emek tablosu aşağıda gösterilmiştir. Söz konusu çizelge, Ankara'ya göç etmek zorunda kalan Iraklıların ve varsa eşlerinin, eşleri yoksa araştırma yapıldığı sırada haneye gelir getiren aile üyesinin Irak'ta ve Ankara'da ne işle meşgul olduklarını karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Iraklı kadınların emek sürecindeki değerimine sahadan alınan farklı sosyolojik veriler eşlik ettiğinden 6. bölümde etraflıca odaklanılacaktır.

Tablo 3. Iraklı Göçmenlerin Emek Tablosu

Katılımcı (Kod Adı)	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durumu	Göç etmeden önce mesleği	Ankara'da yaptığı iş	Eşinin Göç etmeden önce mesleği	Eşinin Ankara'da yaptığı iş
K1	25	Erkek	Bekar	Öğrenci	Günlük işler (Garsonluk, tercümanlık, yabancılara ev bulma, hastane işleri gibi)	-	-
K2	22	Kadın	Bekar (Boşanmış)	Sekreter	Garson	-	-
K3	43	Kadın	Evli	Pazarlama uzmanı	Kitap kafe işleticisi, fal bakmak	-	-
K4	49	Kadın	Evli	Öğretmen	Çeşitli kayıt dışı işlerde parça başı üretimi	Asker emeklisi	Günlük elektrik işleri
K5	43	Kadın	Evli	Muhasebeci	Ev dışı çalışmıyor	Halı yıkama dükkânı sahibi	Araba ticareti
K6	34	Kadın	Bekar (Eşi vefat etmiş)	Ev dışı çalışmamış	Terzi kalfası	İnşaat işçisi	-
K7	41	Erkek	Evli	Memur	Günlük işler (Tercümanlık, yabancılara ev bulma, hastane işleri gibi) Yüksek lisans öğrencisi	Ev dışı çalışmamış	Ev dışı çalışmıyor
K8	35	Kadın	Bekar (Boşanmış)	Ev dışı çalışmamış	Bir vakıfta temizlik ve yemek yapıyor	Öğrenci (oğlu)	Markette çalışan (oğlu)
K9	58	Erkek	Evli	Beden Eğitimi Öğretmeni	Bir vakıfta çalışan	İngilizce Öğretmeni	Ev dışı çalışmıyor
K10	30	Kadın	Bekar (Dul)	Ev dışı çalışmamış	Ev dışı çalışmıyor	Radyoloji hekimi (babası)	Çalışmıyor (babası)
K11	30	Erkek	Bekar (Boşanmış)	Öğrenci	Çeşitli kayıt dışı işlerde paketleme	-	-
K12	18	Kadın	Bekar	Öğrenci	Öğrenci	Otomobil tamircisi (babası)	Otomobil tamircisi (babası)
K13	45	Kadın	Evli	Ev dışı çalışmamış	Çeşitli kayıt dışı işlerde parça başı üretimi	Televizyon tamircisi	Çelik kapı mağazasında çalışan
K14	26	Kadın	Bekar (Eşi vefat etmiş)	Ev dışı çalışmamış	Ev dışı çalışmıyor	Öğrenci (kardeşi)	Ayakkabı mağazasında çalışan (kardeşi)
K15	49	Kadın	Evli	Ev dışı çalışmamış	Ev dışı çalışmıyor	Müteahhit (Irak'ta)	Müteahhit (Irak'ta)
K16	51	Kadın	Evli	Ev dışı çalışmamış	Ev dışı çalışmıyor	Sokak satıcısı	Çalışmıyor
K17	47	Kadın	Bekar (Eşi vefat etmiş)	Ev dışı çalışmamış	Bir dönercide bulaşık yıkıyor	Hekim (abisi)	Müezzin (abisi)
K18	44	Erkek	Evli	Bir deremekte başkan, köy ağası	Günlük işler (Boya işi ve paketleme)	Ev dışı çalışmamış	Ev dışı çalışmıyor

*: Bu bilgi, katılımcı tarafından paylaşılmak istenmedi.

Tabloda fark edildiği üzere, çok sayıda katılımcının kendisinin ve eşlerinin veya hane içerisinde geliri sağlayan kişinin Irak'tan Türkiye'ye geldiğinde beceri kaybı yaşadığı görülmektedir. Beşerî sermayenin kullanımında meydana gelen bu değer kaybı tek başına Türkiye Cumhuriyeti'nin talep ettiği gerekliliklerden kaynaklanmamaktadır. Buna neden olan hukuki, yapısal ve kültürel kısıtlar vardır.

Söz konusu değersizleşme, yabancı literatürde *deskilling* olarak adlandırılan ve Türkçe'ye mesleki niteliksizleşme veya beceri kaybı olarak çevrilebilen bir kavramla açıklanabilir. Deskilling, yüksek eğitilmiş göçmenlerin sahip oldukları nitelikleri kullanmasına gereksinim olmayan işlerde çalıştıkları durumu anlatmak için kullanılır (Korzeniewska ve Erdal, 2021, s. 3).

Bilinmelidir ki yabancı literatür, deskilling kavramını yaşam kalitesini yükseltmek niyetiyle menşei ülkesinden göç eden ekonomik göçmenlerin hedef ülkedeki istihdam sürecini açıklamak için kullanır. Ancak zorunda kalarak göç eden mültecilerde de benzer bir durum söz konusudur. Göçün çeşidinin ne olduğu mesleki değersizleştirilmenin kendisine kesin olarak farklı açılardan etki eder. Ancak bunun bir beceri kaybı olduğu gerçeğini değiştirmediklerinden araştırmacı tarafından kavramın kullanılmasında sorun görülmemiştir.

Araştırmanın katılımcılarının eğitim durumu okur-yazar olmamaktan yüksek öğrenim öğrencisi olmaya geniş bir dağılım göstermektedir. Mesleki değersizleşmenin en çarpıcı örneklerini Irak'ta üniversite mezunu çalışanlar olup Türkiye'de beceri kaybı yaşayan göçmenler oluşturmaktadır.

“Abim Irak'ta üniversitede doktordu. Irak'a geri dönmek istedi. Ama abimi öldürürler falan diye korktuk. Babam bizim başımızda durmasını istedi. Bize bakmaya kaldı. Şu an burada camide müezzin. Hocanın yanında durur. Sabahları camiye açar, kapar. Halbuki doktor.” (K17, Kadın, 47)

“Irak'ta 24 sene beden eğitimi öğretmenliği yaptım. Burada beden eğitimi öğretmenliği yapmam mümkün değil. Nasıl yapacağım? Türkiye sistemli bir yer. Irak'a döndüm diyelim. Yapma hakkım var.” (K9, Erkek, 58)

“Babam radyoloji doktoru. (Irak’ta) Özel hastanede çalışıyordu. Burada çalışmasını kabul etmiyorlar.” (K10, Kadın, 30)

Farklı bir ulusal sistemde büyüyen ve eğitim alan göçmenlerin göç ettikleri ülkede mesleklerinin niteliksizleşmesi diploma denkliğinin sağlanmamasından kaynaklanmaktadır (Nowicka, 2012, s. 22). Ev sahibi toplumun yüksek nitelikli bir işte çalışma hususundaki şartları başlangıçta tarafsız olarak görünmektedir. Ancak göçmenlerin sahip olduğu teorik bilgiden şüphe edilmeği bir senaryoda bile pratik bilgi eksikliği kaygısıyla göçmenlerin mesleki becerileri geçersiz kılınmaktadır. Bu durumda, iş için gereken beceriler (iş spesifikasyonu) ulusal sermayeye dönüşür, ulusun bir parçası olarak görülen bireylerin nitelikli işlere erişim ayrıcalığı artar (Erel, 2010, s. 648).

Diploma gerektirmeyen işlerle geçimini sağlayan zanaatkarların veya serbest meslek sahibi Iraklı göçmenlerin Irak’taki ve Türkiye’deki mesleki uğraşlarının ya birebir aynı olduğu ya benzer iş sektörlerinden geçimini sağladığı tespit edilmiştir. Bu açıdan Irak’ta hekimlik veya öğretmenlik gibi diploma gerektiren nitelikli işleri yapan göçmenlere kıyasla zanaat sahiplerinin veya serbest meslek erbaplarının Türkiye’de istihdama nispeten kolay eklenildiği görülmektedir. Fakat bu kez de düzensiz gelir, uzun çalışma saatleri ve zor çalışma koşulları bunu avantaj olmaktan uzaklaştırmaktadır.

Iraklı katılımcılar arasında Arapça, Kürtçe ve Türkmençe konuşan katılımcılar vardır. Türkmençe konuşan katılımcıların belirgin şive farkı olsa da İstanbul Türkçesine rahatlıkla uyumlandıklarından işe girme aşamasında dil kaynaklı engel neredeyse hiç yaşamadıkları gözlemlenmiştir. Türkçe bilmeyen Iraklı göçmenler için anadilin işlevini yitirmesi beceri kaybına neden olurken diğer bir faktör ise tümü için potansiyel sosyal dışlayıcı mekanizmalardır.

Şu noktada göçmenlerin beşerî sermayelerinin değersizleşmesine bir diğer sebep olarak kültürel sermayelerinin doğrusal üretiminin zarar görmesi eklenebilir. Bourdieu, göç eylemi yüzünden habitusun nasıl üretildiğiyle habitusun nasıl işlev gördüğü arasındaki paralelliğin bozulduğunu belirtir (Bourdieu ve Wacquant, 2007’den Akt. Erel, 2010). Fakat habitus da tıpkı beşerî sermaye gibi statik olmadığından mülteciler vardıkları ülkenin istihdam düzenindeki edilgen alıcılar olarak konumlandırılmamalıdır.

O halde, göçmenler göç esnasını veya ilk varışı planlamanın yanı sıra vardıkları ülkenin göç politikaları, istihdam düzeni, sosyal güvenlik ve sosyal haklar gibi konularla da başa çıkmak zorunda kalmaktadır (Thondhlana, Madziva ve McGrath, 2016). Başa çıkma çabaları mültecileri aktif özneler konumuna taşısa da belli sınırlar içerisinde mücadele edildiği göz ardı edilmemelidir.

Tez kapsamında; yüksek öğretim mezunlarının, daha önce ev içi çalışmak dışında istihdama katılmayan kadınların veya toplumsal saygınlığı olan uğraşılara sahip olan katılımcıların kafe işletmek, gündelik işler, bulaşıkçılık, garsonluk gibi niteliksiz işlerde çalışmaya başladığı fark edilmektedir.

Bourdieu'nün bakış açısıyla (Erel, 2010, 649), göçmenlerin bir sırt çantasına kültürel sermayelerini koydukları sonra vardıkları ülkede açıp göç ettikleri ülkenin kültürel sisteminin deliğine kültürel sermaye anahtarları uyuyor mu uymuyor mu diye baktıkları tezahürüne saha verileri uymamaktadır. Bourdieu'nün değerlendirmesi ekonomik göçmenler üzerinden yapılmıştır. Ancak zorunlu göçmenlerin daha zor koşullarda olsa dahi sırt çantalarından çıkanlarla “uyum aramak” yerine hedef ülkenin kurumlarıyla pazarlık yaptığı görülmektedir.

“TBMM’ye dilekçe yazdık zamanında. Bizim (Iraklı Türkmen) 19 doktorumuz var dedik. Onları çalıştırın dedik. Uzman, cerrah var dedik. Elinize bedava doktor geldi, faydalanın dedik. Faydalanmadılar.” (K9, Erkek, 58)

K9’un ifadeleri, pazarlık sürecinde belirli değerlerin altında kaldıklarını, oyunun kuralları üzerinde sınırlı haklara sahip olduklarını göstermektedir. Çünkü mülteci olmak ekonomik göçmen olmaktan farklıdır. Devlet, bir kişiyi “mülteci” olarak tanımladığında o kişinin hedefleri, becerileri, iş deneyimi, kariyeri gibi diğer yönlerini başarıyla ortadan kaldırır (Jang, Kim ve Chang, 2021, s. 286). Dolayısıyla sahip olunan becerilerin ve bilgilerin resmi olarak tanınmaması mesleki niteliksizleşmeye yol açar. O halde, mesleki niteliksizleşme birkaç koldan ilerleyen süreçlerin istenmeyen harmonisinin bir sonucudur.

Tez kapsamında, Iraklı mültecilerin beceri ağını canlandırması veya genişletmesi (*reskilling*) adına bir girişimde bulduklarına rastlanmamıştır. Fakat bireysel çabalar yok değildir, araştırma kapsamında yalnızca bir Iraklı kadın göçmenin beceri kazanmaya çalıştığı fark edilmiştir. Ancak o da mesleki niteliksizleşme sonucu yitirdiği becerinin yerine bir beceri koymamaktadır, hiç becerisi yokken beceri edinmeye uğraşmaktadır.

“Belediyenin Halk Eğitim Merkezi var. Orada pastacılık kursuna gittim. Pastacılık öğrendim. Biz sizi ihtiyacımız olursa ararız dediler. Bir sene oldu bitireli, aramadılar. Hiç çalışmadım daha.” (K14, Kadın, 26)

Mültecilerin beceri kazanımı veya yeniden becerilendirilmesi konusunda ev sahibi ülkelerin politikalarının oldukça etkili olduğu bilinmektedir. (Webb, 2015’den Akt. Jang vd. 2021). Bu bağlamda, Ankara’da ilçe belediyelerin Halk Eğitim Merkezlerinin sadece mültecilere yönelik bir meslek edindirme veya beceri geliştirme kurs programları olduğuna rastlanmamıştır. Fakat üniversitelerin ve farklı özel kuruluşların yalnızca mültecilere yönelik Türkçe dil eğitimi veren programları olduğu katılımcılardan öğrenilmiştir.

6. BÖLÜM

IRAKLI GÖÇMENLERİN HANE GEÇİM STRATEJİLERİ

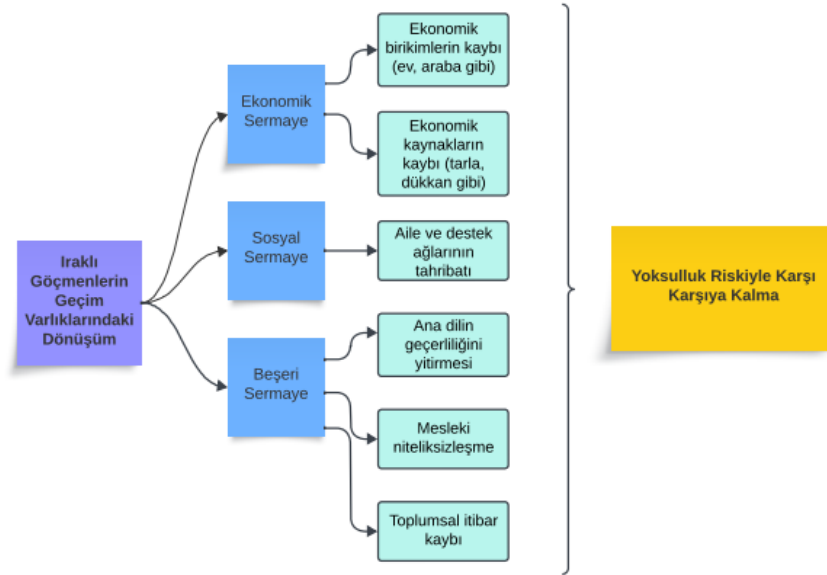
Zorunlu göç süreci, yerinden edilen göçmenlerin sahip oldukları varlık birikimi bağlamında kayıplar yaşamalarına neden olur. Olağan ikametlerini terk etmek zorunda kalan göçmenler, ücretli işlerinin ve konutlarının kaybı, şahsi arazinin kamusallaştırılması gibi sebeplerle ekonomik sermayelerini yitirir. Kişisel sosyal bağların, sosyal kurumların ve sivil örgütlenmelerin bozulmasıysa sosyal dokuya zarar vererek sosyal sermaye kaybına yol açar (Cernea, 1997, s. 1572-1575). Bununla birlikte, zorunlu göç sürecinin tetiklemesiyle bedensel ve zihinsel sağlıkta bozulmalar meydana gelebilir. Beceri ve bilgi birikimini içine alan beşerî sermayenin niteliksizleşmesi de farklı bir kayıp pozisyonunu oluşturur.

Yerinden edilen göçmenlerin geçim varlıklarında meydana gelen söz konusu kayıplar, varılan ülkenin sosyo-politik bağlamında (politikalar, yasal zemin, potansiyel sosyal dışlanma mekanizmaları gibi) yeniden kurulmaya çalışıldığında hane geçim stratejilerinden söz edilir hale gelinir. Daha açık ifade edilecek olursa; ev sahibi toplum halihazırda kendi güç ilişkilerini barındıran, üyelerinin birikmiş sosyal sermayeyle donandığı bir toplumsal yaşam sürdürmektedir. Dolayısıyla nasıl ki ev sahibi toplumun geçim varlıkları onlara hareket etme gücü veriyorsa geçim varlıklarını kaybeden mülteciler de en az o kadar güçsüzleşir. Bu aşamada mülteciler yaşamlarını sürdürebilmek için yeniden geçim varlığı edinmek durumunda kalır. Becerilerini, bilgilerini, faaliyetlerini bağlam içerisinde sistematik olarak yeniden konumlandırır. Zaman içerisinde tahribata uğrayan geçim varlıklarının yerine yenileri konmadıkça mültecilerin yoksulluğu derinleşir, telafisi zorlaşır.

Hane geçim stratejileri, sosyolojik açıdan var olan bir toplumsal değişme sürecine atıfta bulunur. Bu kavramı bileşenlerine ayırarak değerlendirmek kavramın tümünün tez kapsamında neye işaret ettiğinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Geçim yaklaşımı, yoksullukla baş etmek ve yoksulluğu azaltmak için hanelerin sahip olduğu kapasiteye ve varlıklara dikkat çeker (Güneş, 2010). Haneler, zorunlu göçün sebep olduğu stresin ve şokların üstesinden gelebildiği, kapasitelerini ve varlıklarını geliştirip sürdürebildiği ölçüde geçimini sağlar (UNDP, 2022). Dolayısıyla geçinmek (livelihood), yaşamı devam ettirebilmek için gereken beceri, birikim, gelir ve aktivitelerin tümünü kapsar (Tekten Aksürmeli, 2019, s. 124-125). Bu bağlamda, tez kapsamında Iraklı hanelerin geçim analizinde kullanılan varlıklar (assets) şöyle sınıflandırılmaktadır:

Şekil 1. Iraklı Göçmenlerin Geçim Varlıklarındaki Dönüşüm

Çizelgede belirtilen sermaye dönüşümlerinin yanı sıra, mültecilerin bedensel ve zihinsel sağlıklarında da dönüşüm olduğu gözlemlenmiştir. Zorunlu göçün tetiklemesiyle engellilik durumunun ortaya çıkması, araştırma sırasında tespit edilen bedensel sağlık kaybına örnektir. Terör olayları nedeniyle aile üyelerinin (baba, eş, çocuk) ölümü ve göç öncesinde, göç sırasında ve ilk varış sürecinde yaşanan travmatik olaylar, mültecilerin psikolojik sağlıklarını olumsuz etkileyen deneyimler arasındadır.

Hane, içerisinde toplanan kaynakların yönetildiği, kaynakların üretimi ve tüketimi konusunda sorumlulukların paylaşıldığı, aralarında iş bölümü olan bir sosyal ağı temsil etmektedir (Thornton ve Ficke, 1987; Guyer, 1981).

Geçim stratejilerinde kullanılan “hane” biriminin neye işaret ettiği konusunda çok sayıda tartışma vardır. Ancak zorla yerinden edilmenin söz konusu olduğu bu tez kapsamında, geçim stratejilerinin ilişkiler ağı içerisinde nasıl konumlandığını anlamlandırabilmek için Silbaugh (2016) ve Bender (1967)’in hane halkı kavramsallaştırılması takip edilmiştir.

Hane; birlikte yaşayanların her daim aile olmak zorunda olmadığı, hane halkının ortak bir amaca yönelerek hareket ettiği (geçinmek gibi) ancak aynı adreste ikamet etmek koşulunun bulunmadığı, aralarında akrabalık bağı olan veya olmayan bir ilişkiler ağına gönderme yapmaktadır (Bender, 1967,’den Akt. Tekten Aksürmeli ve Sağlam, 2021, 328; Silbaugh, 2016). Bu tez çalışmasında hane zorunlu göç sebebiyle geçim varlıklarını kaybederek yoksullaşma riskiyle karşı karşıya kalanların başa çıkma mekanizması geliştirdiği ve uyguladığı bir analiz birimi olarak ele alınmıştır.

Hanenin analiz birimi olarak belirlenmesine yönelik öne çıkan eleştiriler mevcuttur. Hanenin özellikle yaş ve toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerini gizlediği, her bir hane üyesinin hanenin ihtiyaçlarını karşılamak için aynı oranda çabalamadığı ve dolayısıyla homojen bir analiz birimi olmadığı (Wolf, 1990) öne çıkan bir eleştiridir.

Hane birimi, eşitsiz kaynak paylaşımına ve yönetimine rağmen bireylerin hane dışarısında kaldığında hayatının idame ettirmesinin güçleşmesi ile sonuçlanabileceğinden hanenin her bir ferdinin bu koalisyondan kişisel çıkarlarının olduğu (Cornell, 1987) düşünülmektedir. Hem bireysel çıkarın hem kolektif iyiliğin uyumunun bireyi hanede tutabildiği (Forbre, 1987), çatışmaların mevcudiyetine rağmen maddi devamlılığın sağlanması için hane birliğinin sürdürüldüğü görülmektedir.

Yaş ve toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerinin gizlenmesine yönelik farkındalıkla yürütülen bu çalışmada hane içindeki güç eşitsizliklerinin bir “rekabet” unsuru olarak algılanmaktan öte hane üyelerinin mevcut durum içerisinde “dayanımcı çatışma” (Sen, 1984’ten Akt. Wilson, 1991, s. 31) durumunda kalıp birlikteliklerini devam ettirdiğini göstermektedir. Farklı bir ifadeyle, iş birliğine ve çatışmaya yönelik unsurlar bir arada bulunmaktadır. Bu doğrultuda, bir göç araştırması olan bu tez çalışması kapsamında

analiz birimi olarak hane halkının seçilmesi yoksullukla başa çıkma yollarının anlaşılması açısından daha sağlıklı sonuç vermektedir.

Strateji, Bourdieu'nün bakış açısıyla habitusun bir ürünüdür. Bourdieu, bireylerin özgürlüklerinin yapısal olarak kısıtlandığını açıklarken yine de seçimler yapma imkanlarının olduğunu habitus kavramını kullanarak açıklar. Bu açıdan strateji birey ve yapı ikiliğini aşmaya çalışırken, bireye “oyunda hamle” ve manevra yapma olanağı tanıyan bir özelliğe atıfta bulunur (Lingard ve Christie, 2003'ten Akt. Tekten Aksürmeli, 2019, s. 127).

Stratejiler, habitustan parça taşıdığından faillerin içselleştirdiği kurallarla, pratiklerle, kültürel değerlerle hareket edeceğinden tamamen ekonomik rasyonaliteye dayanmaz. Her durumda istemli değildir; bilinçli planlamayabilir. Çoğu halde duruma uygun ve deneyimlerle oluşan bilgiye dayanarak geliştirilir. Ancak stratejiler bir amaç (geçinmek gibi) taşır (Tekten Aksürmeli ve Sağlam, 2021, s. 341).

O halde, *hane geçim stratejileri* geçim varlıklarını kaybederek yoksulluk riskiyle karşı karşıya kalan mültecilerin yoksullukla başa çıkabilmek için geliştirdikleri kısa dönemli ve duruma göre değişebilen tepkilerdir. Bu bağlamda, hane geçim stratejilerine dair gelen eleştiriler bilhassa “strateji” kelimesi ve bununla ilişkili olarak “yoksulluk” literatürü üzerinden gelmektedir.

İlk olarak, hane geçim stratejilerinde aktörün seçimlerinde tamamen özgür olmadığı, bağımsız karar verebilmesinin yapısal koşullarca engellendiği görüşü eleştiri olarak sunulur (Engelen, 2002, 456). Fakat, kavramın kendisi zaten yapısalcılığın bireyin failliğine ve rasyonalitesine yer açmayan yönüne bir tepki niteliğindedir. Bu kavramsallaştırma kullanılırken araştırmadaki yapısal koşullar göz ardı edilmemiştir. Aktör olarak mültecilerin yapısal baskıların altında ezilen pasif alıcılar olmadığı ortaya konulmuştur.

Bir diğeri eleştirir, zaman kavramının nasıl ele alınacağıdır. Stratejiler uzun veya kısa dönemli olarak belirlenebilir. Ancak uzun dönemli stratejiler daha çok beşerî sermayenin gelişimine (çocukların eğitimi, kariyer planlaması gibi) odaklanmaktadır. Bu araştırmada beklenilmeyen bir sorun olarak yerinden edilerek göç etme karşısında alınan stratejiler ele alınmaktadır. Bu tür stratejiler çoğu halde kısa dönemli alınır ya da kısa dönemli alınan kararlar uzun döneme yayılan nitelikte taşır.

Bir diğeri eleştirir, daha önce ele alındığı üzere hane geçim stratejileri üzerine eğilirken yaş, toplumsal cinsiyet ve ataerki güç ilişkilerini barındıran eşitsizliklerin ve çatışmaların göz ardı edilme potansiyelidir.

Tüm bu eleştirilerin yanı sıra hane geçim stratejileri üzerine çalışmaları olan Gonzalez de la Rocha'nın bu kavrama yönelik iki dikkate değer eleştirisi ön plana çıkmaktadır. İlki, Gonzalez de la Rocha'nın (2001), *kaynakların yoksunluğuna* yaptığı vurgudur. Maddi veya maddi olmayan kaynakların varlığı hane geçim stratejilerinden bahsedebilmek için en başat koşuldur. Ancak son 40 yılda giderek derinleşen ve kronikleşen ekonomik krizler, işsizlik, yüksek enflasyon, düşük ücretler özellikle kentte yaşayan hanelerin yoksullukla baş edebilme kapasitelerini aşındırmıştır. Geçinmek için başvurulan kaynakların yoksunluğu belirlenebilecek stratejilerin sayısını azaltmaktadır. Buradan hareketle, hane geçim stratejilerinin araştırılması hane birimi içerisinde "olmayanın idaresi"nin nasıl yapıldığını anlamak için alan açmaktadır (Bora, 2007, s. 97). Çünkü hane geçim stratejileri yalnızca ücretli gelirin yönetilmesiyle sınırlı değildir.

Altı çizilmesi gereken diğeri eleştiriyse, hane geçim stratejileri kavramının neoliberalizme hizmet eden ideolojik söylemlerden biri olduğudur. Bu kavram aracılığıyla neoliberal ekonomik politikaların yol açtığı artan yoksulluk ve işsizlik, azalan kaynak çeşitliliği maskelenerek yoksulların kendi kendilerine hayat kalma yolları bulabildiğine dikkat çekilmektedir. Böylelikle akademinin, uluslararası kuruluşların, kalkınma ajanlarının, devletlerin ve diğeri kurumsal aktörlerin suçluluğunu hafifletilip yoksul hanelerin kaynaklarının mevcudiyeti fikrine sığınarak pekiştirildiği düşünülmektedir (Gonzalez de la Rocha, 2007, s. 45-46).

“Hane geçim stratejileri”ni kavramsal sınırlılığı ve yapısal kısıtlılığına yönelik eleştirileri göz ardı etmeden “hane”yi analiz birimi olarak kullanmaya devam etmek mümkündür. Kavramsal kargaşaya odaklanmak yerine aktörler tarafından kullanılan stratejilerin oluşma sürecine odaklanmak ekonomik davranışın sosyal temellerinin anlaşılmasını sağlar. Böylelikle farklı toplumların ve sosyal grupların karşılaştırılmalı analizine imkân tanınır (Wallace, 2002, s. 276). Tez kapsamında, hane geçim stratejilerinin kullanılması sosyal değişim sürecine odaklanarak Iraklı göçmenlerin içinde buldukları yapısal koşulları ve kendi durumlarını nasıl gördüklerini anlamak için bir araçtır.

Literatüre bakıldığında kentli yoksul veya yoksullaşan hane halklarının neoliberalizmin ekonomik ve sosyal olumsuz koşullarıyla baş etmek için iki ayrı yol izlediği görülmüştür. İlki, sosyal içerikli sokak protestoları düzenleyerek ekonomik yeniden yapılanmaya karşı örgütlenmektedir. Ancak az sayıda ülkede kısa dönemli örgütlenmeler olduğundan uzun soluklu bir mücadeleden söz edilememektedir. Bir diğeri ise, yoksulların kendi içerisinde (hane halkı veya topluluk düzeyinde) geçim stratejileri geliştirmeleridir. Bu mücadelenin başlangıç noktası hane halkı olarak kabul edilmektedir (Şenses, 2017, s. 246).

Hane halklarının yoksulluğunu hafifletmek için ilk başvurduğu yol formel ekonomiye dahil olmaktır. Fakat bu mümkün olmadığında kadınlar ve çocuklar dahil olmak üzere kayıt dışı iş piyasasına eklemlenmek en yaygın hane geçim stratejisi olarak görülmektedir.

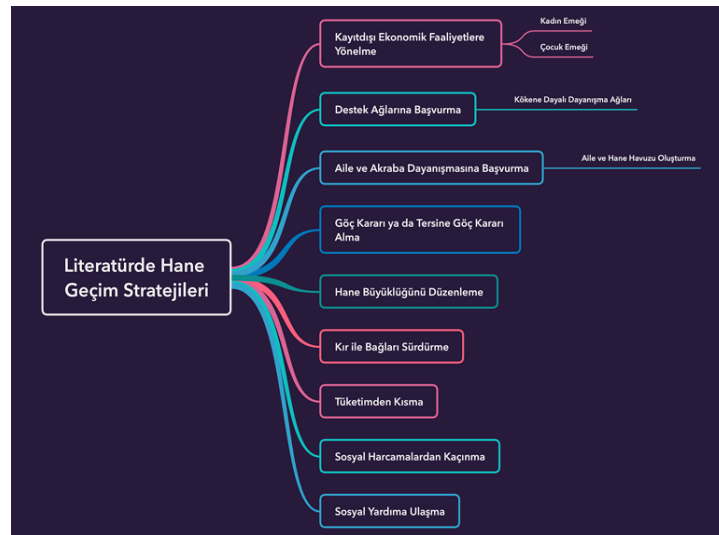
Hane geçim stratejileri yalnızca enformel ekonomiye katılımı sınırlı kalmamaktadır. Hane halkının demografik özellikleri ve kültürel değerleri çerçevesinde, zamana ve mekâna bağlı olarak çeşitli geçim stratejileri belirlenmektedir.

Gonzales de la Rocha (2007, s. 49-51), hane halklarının geliştirdiği hane geçim stratejilerini 4 ana maddeyle sıralamaktadır: Gelir kazanma olanaklarının değerlendirilmesi, küçük meta üretimine ve ucuz mal ticaretine emek yatırımının yapılması, hane halkının kendisinin tükettiği mal ve hizmetlere emek yatırımının yapılması, güçlü sosyal destek ağlara sahip olunması.

Fikret Şenses'in "yoksulluk karşısında verilen tepkiler" veya "hane halklarının geçim stratejileri" olarak adlandırdığı 4 ana madde vardır: İlki gıda üretmek ve yakacak toplamak gibi geçimlik faaliyetlere yönelmek ve bunu gerçekleştirmek amacıyla hane halkı arasındaki dayanışmanın artırılmasıdır. İkincisi, hane halkının tüketim harcamalarından kısılmasıdır. Bu bağlamda; öğün sayısının azaltılması, çocukların eğitimden çekilmesi, sağlık ve giyim ihtiyaçlarının ertelenmesi, mal ve hizmet tüketimlerinde ucuz olanların tercih edilmesi gibi yollarla hane halkının yoksulluk etkilerinin hafifletilmesi amaçlanmaktadır. Diğerleriylese, hane halkının bileşiminin değiştirilmesi ve hane halkında mümkün olduğunca fazla kişinin istihdama katılımının sağlanmasıdır (Şenses, 2017, s. 247-249).

Her ne kadar zamana ve ülkelere göre hane geçim stratejilerinde farklılıklar oluşsa da özellikle küresel resesyon dönemlerinde gelişmiş ülkelerde ve az gelişmiş ülkelerde stratejiler benzerlik göstermektedir. Bu sebeple, literatürdeki hane geçim stratejileri derli toplu biçimde özetlenebilmektedir.

Grafik 8. Literatürdeki Hane Geçim Stratejileri

Kaynak: Tekten Aksürmeli, Z. (2019). *Suriye'den Gerçekleşen Göç Sonrası Gaziantep'te Yerli ve Göçmen Yoksulluğu*, s. 40.

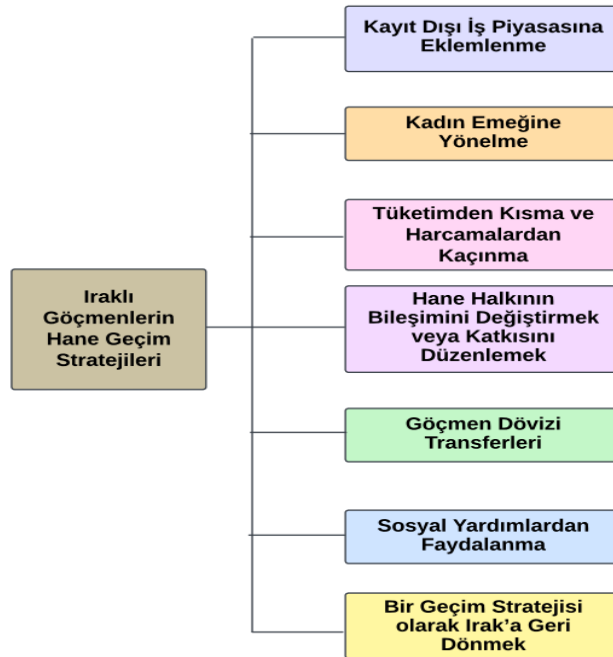
Tekten Aksürmeli, 2019 yılında Suriyeli sığınmacılarla ve yerli halkla Gaziantep ilinde gerçekleştirdiği saha çalışmasıyla hazırladığı *Suriye'den Gerçekleşen Göç Sonrası*

Gaziantep'te Yerli ve Göçmen Yoksulluğu adlı doktora tezi çerçevesinde, Suriyeli göçmenlerin 7 temel hane geçim stratejisi geliştirdiği belirlenmiştir: kayıt dışı iş piyasasına eklemlenme, kadın emeğine yönelme, çocuk emeğine yönelme, tüketimden kısma ve harcamalardan kaçınma, aile yardımı ve destek ağlarına başvurma, sosyal yardım arama, bir geçim stratejisi olarak göç etme.

Tez çalışmasına gelir düzeyi bakımından en alt kademedede bulunan Iraklı mültecilerle birlikte insani gelişim endeksleri ve yaşam kalitesi açısından “görece yoksul” olarak değerlendirilebilecek Iraklı göçmenler de araştırmaya dahil edilmiştir.

Araştırma bulgularından hareketle, geçim varlıklarında büyük kayıplar yaşayan Iraklı göçmenlerin Ankara’da geliştirdikleri hane geçim stratejilerinde literatürle ortaklaşan ve ayrışan yönler saptanmıştır.

Şekil 2. Ankara’da Yaşayan Iraklı Göçmenlerin Hane Geçim Stratejileri

Bulgulara göre, buldukları dezavantajlı konum gereği Iraklı göçmenler ekonomik dalgalanmalardan ve olumsuz koşullardan daha hızlı ve derin etkilenme riski altındadır. Göçmenlerin yaşamlarını idare edebilmek için geliştirdikleri kayıt dışı iş gücüne dahil olması, kadın emeğine yönelmesi, tüketimden kısma ve harcamalardan kaçınma, sosyal

yardım aramak ve yeniden göç etmek stratejileri literatürle benzerlik göstermektedir. Ancak bunların hane geçim stratejisi olarak belirlenmesini ve sürdürülmesini sağlayan motivasyonlar değişmektedir. Buradan hareketle, faillerin içinde bulunduğu yapısal koşullar ile göçmenlerin sosyal ve ekonomik davranışlarının ilişkisi anlaşılmaktadır.

Iraklı göçmenlerin hane geçim stratejileri belirledikleri diğer stratejilerden olan hane halkının bileşimini değiştirilmesi veya katkısını düzenlemesi süreci, göçmen döviz transferlerinin katkısı, Irak'a tekrar göç etme sebepleri ve gönüllü geri dönüş fikrinin önündeki engeller araştırmanın literatürden ayrılan yönlerini taşımaktadır. Iraklı hanelerin sosyo-demografik özellikleri, kültürel özellikleri, Irak'ın tarihi, siyasi ve toplumsal yapısı ve mevcut Irak hükümetinin politikaları göçmenlerin geçim stratejilerinin tayin edilmesinde etkili olmuştur. Böylelikle, hane geçim stratejilerinin salt ekonomik ve rasyoneliteye dayanan eylemler olmadığı ve stratejilerin kültürel değerlerle yüklü olduğu bu araştırmayla tekrar doğrulanmıştır. Araştırma kapsamında hanenin devamlılığını sağlayabilmek için çocuk emeğine yönelen Iraklı göçmen haneye rastlanmamıştır.

6.1. KAYIT DIŞI İŞ PİYASASINA EKLEMLENME

Iraklı göçmenlerin hane geçimlerine yönelik belirledikleri başat strateji kayıt dışı iş piyasasına dahil olmaktadır. Kayıt dışı işlerde çalışmanın göçmenlerin hane geçimlerine desteği büyük olmasına rağmen uzun çalışma saatleri, sağlıksız ve kötü çalışma şartlarını getirdiğinden göçmenlerin fiziksel ve psikolojik sıkıntılarını perçinlemektedir.

Tez kapsamında görüşülen Iraklı göçmenlerden ve göçmenlerin hane üyelerinden hiçbirinin kayıtlı olarak çalıştığına rastlanmamıştır. Fakat Iraklı göçmenler kayıt dışı çalışmalarının sebeplerini çeşitli biçimlerde açıklayarak kendi içinde makul sebeplerle temellendirmektedir.

İlk olarak bilinmesi gereken Iraklı göçmenlerin hukuki statülerinin kayıt dışı istihdam sürecine etkileri olduğudur. Uluslararası koruma başvuru sahibi veya ikamet izni olan göçmenler çalışma iznine sahip değildir. Bu kişilerin çalışmaya başlamadan önce çalışma

izni alması gerekmektedir. Başvuruları uygun görülen göçmenlere gerekli çalışma izni Bakanlık tarafından verilmektedir (ÇSGB, 2016, Madde-5). Çalışma izni, ikamet izni sayılmaktadır (YUKK, 2014, Madde-27). Dolayısıyla ikamet izni, çalışma izni yerine geçmediğinden tez kapsamında araştırmaya dahil olan tüm katılımcıların kayıtlı olarak iş gücü piyasasına katılabilmesi için çalışma izni alması gerekmektedir. 2024 yılı çalışma izni harç ücretleri, talep edilen süreye göre 7.345,00 TL ile 73.480,00 TL arasında değişmektedir (ÇSGB, 2024a).

Uluslararası iş gücü piyasasının düzenlenmesinin bir diğer ucunda işverenler vardır. İşverenler açısından bakıldığında, yabancı çalıştırma talebinde olan işyerlerinin karşılaması gereken kriterler bulunmaktadır. Örneğin, çalışma izni talep eden işyerlerinde her bir çalışan yabancı için ayrı ayrı 5 T.C. vatandaşı çalıştırma zorunluluğu vardır (ÇSGB, 2024b). İşverenlerin çalıştırdıkları yabancı kişiye (uluslararası koruma başvuru sahibi veya şartlı mülteci) asgari ücretin altında ücret ödemesi yasaktır (ÇSGB, 2016, Madde-17). Yabancı çalıştıran işveren ve çalışan yabancı kişi sosyal güvenlik mevzuatından kaynaklanan yükümlülükleri yerine getirmek zorundadır, aksi takdirde yaptırım uygulanır (ÇSGB, 2016, Madde-23). Katılımcıların neredeyse tümü hukuki statülerinin sebep olduğu çalışma kısıtlarının farkındadır. Bu yapısal kısıtlar hane geçim stratejilerinin belirlenmesine yansımaktadır.

“Zamla beraber (asgari ücret) 17 bin TL oldu. Ama eşim sigortasız çalışıyor. 5 Türk olunca 1 yabancı kabul ediyorlar. Eşimin çalıştığı yerde 2 Türk var. O yüzden eşime sigorta yapmayı kabul etmiyorlar.” (K13, Kadın, 45)

“Sigorta işimizi biraz zorlaştırdılar. Yabancıların sigortası biraz fazla karşılanıyor. Mesela Türk vatandaşına 3 bin (TL) sigorta yatırıyor diyelim, yabancıya 6-7 bin daha fazla yatırması gerekiyor. O yüzden oğlum sigortalı çalışmıyor.” (K8, Kadın, 35)

“Bizi sigortasız çalıştırıyorlar. Sonra da “Neden sigortasız çalışıyorsun?”, diyorlar. Bana değil beni sigortasız çalıştırsan Türk’e soracaksın. Gerçi ben göçmen olarak Türk vatandaşını da anlıyorum (gülüyor). Daha az masraflı, tabii öyle yapacak. Vergisi çok. Ben kafelerde, fabrikalarda çalıştım. İki tarafa da yazık. (Devlet) Bir görse ikimize de ceza yazacak. O tarafı (Türk işverenleri) da konuşalım.” (K1, Erkek, 25)

Bu noktada, K8 ve K1’in ifadelerinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Her iki katılımcı da iş gücü piyasasında kayıtlı çalışmanın Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile

yabancı uyruklu çalışanlar arasında eşit olmayan şartlara tabi olduğunu doğru bir şekilde anlamaktadır. Bu bilgiler eksik olmasına rağmen göçmenler söz konusu şartlar ile kendilerinin iş piyasasındaki kırılganlıklarını doğru ilişkilendirmektedirler.

K8, “*Yabancıların sigortası biraz daha fazla karşılanıyor.*” derken işverenlerin çalışanlarına yatırması gereken SGK primini kastetmektedir. 2024 yılı Bakanlık kararına (ÇSGB, 2024c) göre, asgari ücretle çalışan bir T.C. vatandaşı için işveren 3.100,39 lira SGK primi yatırmak zorundayken uluslararası koruma/geçici koruma statülü yabancılar için bu ücret 7.501,00 TL’dir. Bu ücret farklılıkları işverenin asgari ücretli ve istihdama kayıtlı göçmen çalıştırmasına ilişkin açık çekincesini anlamlandırmaktır.

K1’in “devletin ceza yazmasına” yönelik söylemi, çalışma izni olmaksızın çalışan veya çalıştırılan her bir yabancı için işverene kesilen idari para cezasına karşılık gelmektedir. 2024 yılı verilerine göre ihlalin türüne bağlı olarak işverene yaklaşık 4 bin TL ila 57 bin TL arasında değişen idari para cezası uygulanmaktadır (ÇSGB, 2024d). Bu bilgilerden hareketle, güçlü yaptırımlara rağmen işverenlerin maliyetlerini azaltmak için kayıt dışı çalışanlara yöneldiği görülmektedir. Bu alanları da hem hane geçimlerini sağlamakta büyük sorunlarla baş eden hem hukuki statülerinin sınırladıkları göçmenlerin doldurduğu anlaşılmaktadır.

Hane geçim stratejisi olarak kayıt dışı iş piyasasına yönelmek, göçmenlerin vardıkları ülkede sahip oldukları hukuki statülerinin sağladığı haklarla, hedef ülkedeki iş gücü piyasasının dinamikleriyle ve politikalarıyla doğrudan ilişkilidir (Pajnik, 2012, s. 152).

Bu durum, Iraklı göçmenlerin 3D işler olarak adlandırılan kirli (*dirty*), tehlikeli (*dangerous*), ve zor (*difficult*) işlerde çalışmalarına neden olmaktadır. Bu türden işler; inşaat, ağır sanayi, hizmet gibi emek-yoğun sektörlerde olup talepkâr ve risklidir (Mucci, Traversini, Giorgi, Garzaro, Fiz-Perez, Campagna, Rapisarda, Tommasi, Montalti ve Arcangeli, 2019).

Ev sahibi toplumla aynı yasal haklara tabii olmayan göçmenler, bir de mülteci statüsündeysen çalıştıkları 3D işlerde işverene bağımlı olmaktadır. Geleneksel sosyal destek ağlarından mahrum olmaksın bu bağımlılığı derinleştirmektedir. Dolayısıyla kayıt dışı iş piyasasında geçici iş gücü olarak görölmek güvencesizlik ve özgürlükten uzak olmakla birlikte anılmaktadır (Platt, Baey, Yeoh, Khoo ve Lam, 2017, s. 120).

Iraklı göçmenlerden bazıları kayıt dışı çalışma süreçlerini anlatırken kendileri dışında ortaya çıkan ve kendilerini etkileyen yapısal kısıtların yanı sıra kendi istekleriyle kayıt dışı çalışmaya yöneldiklerini belirtmişlerdir. Bu ifadeler kayıt dışı ekonomik piyasaya dahil olmanın göçmenler tarafından “arzulanan” olduğu olarak okunmamalıdır. Iraklı göçmenler yapısal kısıtlardan biraz olsun sıyrılmak, başa çıkmakta zorlandıkları geçim sıkıntılarında bir nebze kurtulmak için düşük ücretler, uzun çalışma saatleri ve kötü çalışma koşullarına rağmen kayıt dışı ekonomide kalmayı “tercih etmektedir”.

Bu bölümün sonraki başlıklarında detaylı ele alınacağı üzere, gerekli şartları sağlayan uluslararası koruma başvuru sahibi göçmenler *Kızılaykart* olarak bilinen Sosyal Uyum Yardım (SUY) Programından faydalanarak nakdi destek almaktadır. İş gücü piyasasına kaydolduklarında yani sigortalı bir işte çalıştıklarında SUY kapsamında belirlenen muhtaçlık kriteri ortadan kalkacağından göçmenler kayıtsız çalışmayı yeğlemektedir. Elbette SUY kapsamında ödenen nakdi yardım asgari ücrete çoğu zaman ulaşmamaktadır. Ancak iş piyasasındaki dalgalanmalar, niteliksiz iş gücünün kolay ikame edilebilir olması, mültecilerin kendi kişilik özellikleri gibi sebepler Iraklı göçmenleri kendi istekleriyle kayıt dışı iş gücüne dahil olmaya itmektedir.

“Dönercide mutfakçiyim. Bulaşık yıkıyorum. Ne verirlerse veriyorlar. Sigorta vereyim dediler ben istemedim, devletten maaşım kesilir (Kızılaykart desteğinden bahsediyor). Belli olmaz yarın bir gün çıkarırlar, ben çıkarım.” (K17, Kadın, 47)

“Şöyle anlatayım sana, benden küçük kardeşim var. 8 senedir aynı fabrikada çalışıyor, usta başı sayılır. Her şeyi ona soruyorlar. Ama hâlâ sigortasız çalışıyorlar. Bazıları sosyal yardım alabilmek için sigortasız çalışıyor. Sigorta yaparlarsa kesilir (Kızılaykart desteğinden bahsediyor).” (K7, Erkek, 41)

“Ben hiç sigortalı çalışmadım ki. Kendim de istemedim. Direkt işi bırakıp hemen çıkabilmek istedim.” (K1, Erkek, 25)

Bir diğerk kayıt dışı piyasaya eklemleme yolu bakkal, manav, kasap, giysi dükkanđı gibi küçük işletmeler açıp işletmektir. Araştırma kapsamında, küçük iş yeri işleten bir katılımcıya rastlanmamıştır. Ancak aralarında önceki yıllarda işletme açan ve sektöre tutunamayıp işyerlerini kapatanlar veya üst ailesi bu tür işlerle uğraşanlar mevcuttur. Yapılan mülakatlardan ve saha gözlemlerinden edinilen verilere göre; manav, kasap, berber, spotçu gibi kayıt dışı işletmelerin özellikle Iraklı Türkmelerin yoğun olarak yařadđđı Mamak ilçesine bađđlı Demirlibahçe Mahallesi'nin belirli sokaklarında, yoğunlařtıđđı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda elde edilen veriler, Hakkı Ozan Karayıđđıt'ın 2021 yılında yayınladıđđı *Mekânın Üretimi ve Sosyal Uyum: Ankara'nın Demirlibahçe Mahallesi'ndeki Romanlar, Iraklılar ve Yerel Halk* adlı çalışmasındaki ilgili bulguları destekler niteliktedir.

6.2. KADIN EMEĐĐİNE YÖNELME

Hanedeki kadınların emeđđine yönelmek bir başka hane geçim stratejisidir. Araştırmaya katılan Iraklı göçmen kadınların yarısından fazlası ev dışında da çalışmaktadır. Çalışan kadınlar arasında sigorta girişi olan hiçbir göçmen kadına rastlanmamıştır, yani kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde Iraklı kadınların da yer aldıđđı belirlenmiştir.

Kayıt dışı ekonomiye eklemleme Iraklı göçmen kadınların uğraştıkları işlerin yüksek beceri veya yoğun bilgi birikimi gerektirmeyen, düşük ücretli, istikrarsız ve güvencesiz yani emek-yođđun sektörlerdeki işler olduğu görölmektedir. Bunun yanı sıra evde fason üretim faaliyetlerinde bulunan göçmen kadınlara da rastlanmıştır.

Tablo 4. Iraklı Kadın Göçmenler Emek Tablosu

Katılımcı (Kod Adı)	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durumu	Göç etmeden önce mesleği	Ankara’da yaptığı iş
K2	22	Kadın	Bekar (Boşanmış)	Sekreter	Garson
K3	43	Kadın	Evli	Pazarlama uzmanı	Kitap kafe işleticisi, fal bakmak
K4	49	Kadın	Evli	Öğretmen	Çeşitli kayıt dışı işlerde parça başı üretimi
K5	43	Kadın	Evli	Muhasebeci	Ev dışı çalışmıyor
K6	34	Kadın	Bekar (Eşi vefat etmiş)	Ev dışı çalışmamış	Terzi kalfası
K8	35	Kadın	Bekar (Boşanmış)	Ev dışı çalışmamış	Bir vakıfta temizlik ve yemek yapıyor
K10	30	Kadın	Bekar (Eşi vefat etmiş)	Ev dışı çalışmamış	Ev dışı çalışmıyor
K12	18	Kadın	Bekar	Öğrenci	Öğrenci
K13	45	Kadın	Evli	Ev dışı çalışmamış	Çeşitli kayıt dışı işlerde parça başı üretimi
K14	26	Kadın	Bekar (Eşi vefat etmiş)	Ev dışı çalışmamış	Ev dışı çalışmıyor
K15	49	Kadın	Evli	Ev dışı çalışmamış	Ev dışı çalışmıyor
K16	51	Kadın	Evli	Ev dışı çalışmamış	Ev dışı çalışmıyor
K17	47	Kadın	Bekar (Eşi vefat etmiş)	Ev dışı çalışmamış	Bir dönercide bulaşık yıkıyor

Irak’ta ev dışında hiç çalışmamış bazı kadınların Ankara’da kayıt dışı istihdama eklenmelerini fark edilmiştir. Bunun ilk öne çıkan sebebi, zorunlu göç nedeniyle artan yoksullukla baş etmektir. Kadınlar istihdama katılma durumlarını çoğunlukla “zorunda kaldıkları” için çalıştıkları biçiminde açıklamaktadır.

Hane içerisinde derinleşen yoksulluğun yanı sıra parçalanmış aileler dikkat çekmektedir. Yıllar içerisinde eş ölümü ve boşanma yaşayan kadınlar, haneye erkek gelir getiricinin bulunmadığı durumlarda, kadın emeğine dayalı bir hane ekonomisi sürdürmektedir. Dolayısıyla hane reisi olarak yalnızca erkeklerin belirlendiği, kadınların göç sürecinde

edilgen duruma indirgenerek erkekleri takip eden bir konuma itildiği algıdan giderek uzaklaşmaktadır. Uluslararası işçi göçlerinin yanı sıra zorunlu göç süreçlerinde de artık kadınlar hanenin sosyo-ekonomik durumunu iyileştirmek amacıyla istihdama katılan aktif bireylerdir.

Bir diğer üzerinde durulması gereken unsur hem Irak'ta hem Ankara'da ev dışında çalışmayan kadınlardır. Bu durum üç sebeple maddelenebilir: İlki, sosyo-ekonomik durumu görece daha iyi olan hanelerdeki kadınların gelir getirmesine ihtiyaç duyulmaması veya hanedeki erkeklerin kültürel arka planlarının kadınların çalışması fikrini kabul etmemesidir. Görüşme yapılan kadınlar bu durumla ilgili bir şikâyet bildirmemiştir. Hayat olağan akışında sürmektedir. Kadınlar Irak'taki gibi ev işleriyle, çocukların bakımı ve eğitimiyle uğraşmaktadır. Kendilerinin çalışmasına yönelik bir tahayyüle sahip olmayan bu kadınlar, sıklıkla kız çocuklarının okuyup çalışmasını istediklerini dile getirmiştir.

İkincisi, derin yoksulluğu aşmaya çabalayan bir hanenin üyesi olup yine de istihdama katılmayan kadınlardır. Bu kadınlar hanedeki çocuk ve/veya yaşlı sayısının çokluğu nedeniyle ev içinde bakım desteği verdiklerinden çalışmalarının mümkün olmadığını belirtmiştir.

Üçüncüsü, yine derin yoksulluğu aşmaya çabalayan hanenin üyesi olup hanedeki erkeklerin (baba, abi, küçük kardeş) kültürel tepkileriyle karşılaşmalarıdır. Aslında hanenin gerçekten ek bir gelir kaynağına ihtiyacı vardır. Ancak bazı hanelerdeki erkek üyelerin kadınların çalışmasına yönelik kültürel karşı çıkışları haneye gelir girişini engellemektedir. Kimi Iraklı erkekler anlam-değer örüntülerini sürdürmekte daha ısrarcıdır.

Iraklı göçmen erkeklerin kadınların ev dışında istihdam faaliyetlerinde bulunmasına ilişkin kültürel blokajları erkeklerin kadınlara “izin vermemesi, yasaklaması” olarak yansımaktadır. Üstelik bazı Iraklı erkekler kadınların çalışmasına yönelik sürdürdükleri kültürel blokajı *biz* ifadesini kullanarak anlatmaktadır. Öyle ki kadınların çalıştırılmasına

yönelik olumsuz tepkiler bazı Iraklı erkekler tarafından övünülecek bir kültürel özellik olup ev sahibi toplumun erkeklerinden ayrışma ihtiyacını doğurmaktadır.

Bu ihtiyaç, Iraklı göçmen erkeklerin zorunlu göç sürecinden kaynaklanan ani bağlam kayması sebebiyle ataerkil ilişkilerdeki egemenlik alanının sarsılmasına bağlı olarak *erkekliğin kaybına* yönelik bir kaygı ve gerilim hali olarak okunabilir (Bozok, 2019, s. 174).

“Biz eşlerimizi çalıştırmıyoruz.” (K7, Erkek, 41)

“Evde 18 yaşında kızım var. Okumuyor da çalışmıyor da. Babası ve abisi izin vermiyor.” (K16, Kadın, 51)

Hanesinde erkeklerin bulunduğu kadınların hastane, okul, belediye gibi devlet kurum ve kuruluşlarında çalışmasına sıcak bakıldığı görülmektedir. Şehrin merkezi sayılabilecek alışveriş bölgelerindeki mağaza ve dükkanlarda bilhassa genç, bekar veya eşi vefat eden kadınların çalışmasını akrabalar ve arkadaşlar ayıplayacağından şiddetle karşı çıkmaktadır. Fakat Iraklı bazı göçmen kadınlar araştırma sırasında çalışmak istediklerini dile getirmiştir.

“(Kadınların çalışmasına) Hiç iyi bakılmıyor. Sadece hastanede, okulda çalışmak iyidir. Başka yerde çalışmayı istemiyorlar. Başka kabul eden insanlar var ama benim ailem kabul etmiyor.” (K10, Kadın, 30)

“Benim ailem izin vermiyor. “Sen kadınsın, çalışamazsın” diyorlar. Yani insanlar kötü diye korkuyorlar. Türkiye’de hâlâ aynı, (çalışmam) yasak. Babam ve abim benim çalışmamı kabul etmiyorlar. Mesela Ulus’ta, Kızılay’da marketlerde çalışmamı kabul etmiyorlar. Kötü yerlermiş buralar. Hep erkekler dolu burada.” (K14, Kadın, 26)

K10 ve K14 gibi bazı göçmen kadınların zorunlu göç sürecinin haneleri üzerindeki yıpratıcı etkilerini hafifletmek için ücretli gelir elde etme isteği içinde oldukları görülmektedir. Ancak ücretli emek piyasasına katılım noktasında toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında öncelikle *patriyarkal pazarlık* (Körükmez, Danış ve Karakılıç, 2022, s. 203) gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Yapılan görüşmeler ve sahada geçirilen zaman içerisinde bir sebepten ötürü hanesinde erkek olmayan kadınların istihdama yönelmek zorunda kaldığı ancak para kazanmanın kendilerini iyi hissettirdiği kimi zaman belirtilmiş kimi zaman gözlemlenmiştir. Öncesinde paranın idaresinin tamamen erkekte olması kadınların özgüvenini kıran bir öge olarak görülmüştür. Hatta genç bir Iraklı kadın katılımcının çalışmaya devam etme arzusunun kısıtlanması boşanmasında etkili olan nedenlerden biridir. Boşanınca da “boşanan kadın” olarak çalışmasının ayıplanması tekrar şiddete dönüşünce Türkiye’ye göç etmiştir. Ankara’da hukuki statü eksikliğine rağmen çalışmayı sürdürmektedir.

“Çalıştığım için beni darp ettiler ve şiddet gördüm. Eski eşim de kendi ailem de kadınların çalışmasına izin vermiyor. Çünkü boşandığım için ayıp olarak görüyorlar, öyle dışarı çıkıp çalışacak falan ayıp görülüyor.” (K2, Kadın, 22)

Bu doğrultuda değerlendirildiğinde kadınların aile ve akraba ilişkileri gibi manevi destek ağlarının dışında kalması bazı durumlarda kadınlar için daha sağlıklı olmaktadır.

Potansiyel gelir getirici konumundaki hane üyelerinin tamamının cinsiyet fark etmeksizin hastalık, engellilik, işsizlik veya evdeki bakıma muhtaç yaşlı ve çocuk sayısı sebebiyle çalışmadığı hanelerin, yoksulluğu en derinden deneyimleyen haneler olduğu görülmektedir. Bu hanelerin tek geçim kaynağının sosyal yardımlar olduğu tespit edilmiştir.

6.2.1. Kadının Emeğinin Toplumsal Cinsiyete Dayalı Yaşam Deneyimini Değiştirmesi

Ankara’ya göç eden bazı Iraklı göçmen kadınların yaşamında toplumsal cinsiyete bağlı değişimler olduğu fark edilmiştir. Araştırmaya katılan kadınlar arasında, sosyo-ekonomik durumu nispeten iyi olanlar ile hanesinde erkek bulunmayıp istihdama katılan kadınların bu değişimi daha fazla hissettiği gözlenmiştir.

Irak’taki sosyo-kültürel yapı toplumsal ilişkileri güvensizlik temelinde biçimlendirdiğinden kadınların kamusal alanda bulunmasının güvenli olduğu düşünülmemektedir. Araştırma boyunca Irak’ta yalnızca doktor, avukat, öğretmen gibi

nitelikli mesleklere sahip ve kamu kurumlarında çalışan kadınların olduğu, Irak'ta zaten işsizliğin hâkim olduğu ve kadınların istihdam piyasasında Türkiye'deki kadar yer almadıkları göçmenler tarafından sıklıkla belirtilmiştir. Irak'ta markete, pazara, giyim alışverişine dahi yanlarında bir erkekle çıktığını ifade eden kadınlar Ankara'da kamusal alana dahil olabildiklerini belirtmektedir. Çünkü, tüm katılımcılar Türkiye'yi "daha güvenli" olarak tanımlamaktadır.

Sosyo-ekonomik durumu görece daha iyi sayılabilecek hanelerin üyesi olan Iraklı kadınlar; alışveriş yapmak, komşuları ve arkadaşlarıyla zaman geçirmek için kamusal alana tek başlarına dahil olmaktadır. Zorunda olduğu için kayıt dışı istihdama katılan kadınlarsa işe gidip gelirken kamusal alanları kullanmaya başlamıştır. Dahası ve belki de en önemlisi, hanenin gelir getiricisinin kadın olduğu hanelerde kadınlar gelir-gider dengesini kendisi sağlamaktadır. Artık haneye giren para hanedeki erkeklerde değil, kendilerinde toplanmaktadır. Söz konusu Iraklı göçmen kadınların üzerlerinde çalışmaktan kaynaklı sorumluluk yükü hissetmedikleri aksine daha güvende ve mutlu hissettikleri gözlemlenmiştir.

Kadınların toplumsal cinsiyet deneyimlerinin değişmesindeki bir diğer etken bazı Iraklı erkeklerin kadınların çalışmasına ilişkin olumsuz düşüncelerinin Ankara'da zayıflamasıdır. Ankara'daki güven ortamı, ev sahibi ülkenin toplumsal ve kurumsal pratikleri ve rutinleri, yoksullukla baş etmek zorunda kalmak, eş kaybı veya boşanma sebebiyle çocuklarının geçimini sağlamak durumunda olmak gibi etkenler Iraklı erkeklerin algısında kadınların çalışmasını meşru bir zemine oturtmuştur. Çünkü toplumsal cinsiyet rolleri de bağlama bağımlıdır; bireye az veya çok eylemlerinde bir dönüşüm alanı açar.

Topyekûn temelli bir dönüşümden söz edilemese de Iraklı göçmenler, kadınların ev içi yeniden üretimle sınırlı olmayan bir üretim faaliyetinde yer almasına yönelik düşüncelerinde değişim olduğunun farkındadır.

"Abla şey bizde kadınların çalışması yoktur. Ama gün be gün burada öğrendik. İyi bakılıyor artık. Mesela bazılarının evinde eşi yok, mecbur çalışacak. Kirası, yemek, fatura nasıl ödesin? Mecbur çalışmak zorunda." (K18, Erkek, 44)

“Önceden iyi bir şey değildi. Ama burada çalışmaya alıştılar, para da lazım zaten. Türkiye’de çalışmaları daha güvenli.” (K11, Erkek, 30)

“Irak gibi değil. Irak’ta iyi bakılmazdı. Şimdi isterler ki herkes çalışsın, yesin. Irak’ta izin verilmezdi. Sadece avukat, doktor, mühendis, öğretmene izin verilirdi.” (K17, Kadın, 47).

“Zamanla değişti. Önceden sıcak bakıyorlardı. Yavaş yavaş değişmeye başladı. Kızımın çalışmasını istiyorum.” (K8, Kadın, 35)

Iraklı göçmenlerin ifadelerinden zorunlu göç sebebiyle geçim varlıklarında kayıplar yaşayan göçmenlerin “geçinebilmek” için zorunda kalarak toplumsal yaşama katıldığı, kadınların yeni görev ve sorumluluklar aldığı anlaşılmaktadır. Ücretli iş piyasasına dahil olan göçmen kadınların gelir elde etmesi ev dışı alanda görünür olmalarını, statülerini iyileştirmeyi ve neticede güçlenerek dayanıklılık ve direnç kazanmalarını sağladığından (Atasü Topçuoğlu, 2019’dan Akt. Körükmez, Danış ve Karakılıç, 2022, s. 218) “zorunlu güçlenme” halini deneyimledikleri tespit edilmektedir.

Şu noktada dahil olunan emek piyasasının kayıt dışı olduğu, uzun çalışma saatlerinin ve düşük ücretlerin kadınların fiziki gücünü sömürdüğü ve psikolojik olarak yıprattığı unutulmamalıdır. Kayıt dışı ekonomide çalışan göçmen kadınlar eve döndüklerinde ev işleri ve çocuklarının bakımıyla ilgilenerek bir de ev içerisinde çalışmaktadır.

Araştırma sırasında kadın-erkek tüm katılımcıların (varsa) okul çağındaki çocuklarını okuttuğu dolayısıyla hane geçim stratejisi olarak çocuk emeğine yönelmedikleri görülmüştür. Hane geçimlerini kolaylaştırmak için çocuklarının eğitim masrafından kısarak çocukların eğitiminden vazgeçen bir haneye rastlanmamıştır. Okul saatleri içerisinde yapılan ev ziyaretlerinde okul çağında olup evde bulunan bir çocuk olmadığı gözlemlenmiştir.

Hanedeki anne ve babaların yaşları kaç olursa olsun çocuklarının eğitimine verdikleri önem görüşme sırasında ve sahada geçirilen sürede her defasında dile getirilmiştir. Varsa çocukların başarısının mutluluğu araştırmacıyla gururla paylaşılmıştır. Çocuklarının sınıflarındaki Türk çocuklarla başarı kıyasının sıklıkla yapıldığı fark edilmiştir.

6.3. TÜKETİMDEN KISMA VE HARCAMALARDAN KAÇINMA

Katılımcılar haneye giren kaynakları artırmak için öncelikli olarak kayıt dışı istihdama eklenme yolunu seçmektedir. Ancak, ücretli gelir aracılığıyla haneye giren geliri artırmak kadar hane üyelerinin özellikle kişisel ihtiyaçlarından ve harcamalarından kısarak sadece temel ihtiyaçlarını karşılamaya yöneldiği gözlemlenmiştir.

Tez kapsamında görüşülen hanelerin tamamının kırılabilirliği aynı düzeyde olmamakla birlikte tamamı gelir düzeyi açısından en alt basamakta değildir. Fakat tümü ev sahibi toplum içerisinde dezavantajlı konumdadır. Araştırmaya katılan her göçmen miktarları farklı olsa da ekonomik birikimlerini ve kaynaklarını kaybettiğinden kendi durumlarına göre tüketimden kısma veya harcamalardan kaçınma davranışı göstermektedir.

Iraklı göçmenlerin harcamalardan kaçınmalarına ve tüketimden kısımlarına neden olan ortak sebep, Türkiye'deki hayat pahalılığıdır. İfadeler gıda, kira, faturalar, ulaşım ücretleri ve çocukların okul masraflarının artması etrafında birleşmektedir. Araştırmanın katılımcıları Ankara'nın Altındağ, Demetevler, Etimesgut, Keçiören ilçelerinin mahallelerinde TOKİ bloklarında, bir apartman dairesinde veya kapıcı dairesinde ikamet ettiğinden yakacak masrafının yerini doğalgaz harcamaları almaktadır. Bu artan harcamalar hane gelirinin daha verimli kullanılabilmesi için göçmenlerin hem temel ihtiyaçlarından hem sosyal harcamalarından kısmasına neden olmaktadır.

Saha araştırmasında katılımcılardan alınan bilgiler, göçmenlerin harcamalardan kaçınmaya yönelik birbirinden farklı stratejiler belirlediğini göstermektedir. Daha ucuz tüketim mallarının ve hizmetin satın alınması, sigara ve alkol gibi zararlı alışkanlıklardan vazgeçilmesi, ev eşyaları veya eve ilişkin araç gereçlerin yenilenmesinin veya satın alınmasının ertelenmesi, giyim harcamalarının geri plana itilmesi tüketimden kısımaya yönelik öne çıkan stratejilerdir. Bunun yanı sıra ev dışında arkadaşlarla buluşmak gibi sosyal aktivitelerin sıklığının azaltılması veya artık hiç yapılmaması sosyal harcamalardan kısarak hanenin devamlılığını sağlamaya çalışılmanın farklı bir yoldur. Bu stratejilerin belirlenmesinde hane için hangi tüketim kaleminin daha değerli olduğu rol

oyun. Böylelikle bazı kalem harcamadan feragat edilerek diğer harcamalara daha fazla kaynak aktarılır.

“Harcamalarım arttı. Ben sigara içiyordum. 33 liradan alıyordum paketini. 55 TL oldu. Sigarayı bıraktım. Diğer her şey pahalı. Daha da zam gelecek. Harcamalarımı kısıyorum. Mesela şu üstümdekiler (üstündeki yıpranmış tişörtü tutup sallıyor) beş seneye yakın oldu, üstümdeler. Yeni şeyler alınmıyor.” (K11, 30, Erkek)

K11, geliri yüksek olmadığı halde kalabalık bir hanenin geçimini sağlayan bir mültecidir. Zararlı alışkanlıklar ve giyim gibi kendi kişisel harcamalarından vazgeçerek hanenin yoksullukla baş etme mücadelesine katkıda bulunmaktadır. K1 ise hane geçimini sağlayabilmek için şahsi harcamalarının yanı sıra ulaşım ücretlerinden ve sosyal harcamalarından kısma yolunu seçerek farklı bir strateji izlemektedir.

“Her türlü harcamam arttı. Eskiden benim param artardı. Ben sigara kullanıyorum, şimdi alırken üç kez alsam mı diye düşünüyorum. Üstelik azalan harcamam hiç yok. Artık arkadaşlarla (dışarı) çıkmıyorum, bir yerlerde oturmuyorum. Mesela otobüse bineceksem işlerimi peş peşe getirip birlikte hallediyorum yol parasından kısmak için. Öyle çok var ki böyle.” (K1, Erkek, 25)

Araştırmaya katılan diğer katılımcılara kıyasla sosyo-ekonomik durumu nispeten daha iyi olanlar arasında sayılabilecek bir hanenin üyesi olan K4, tüketimden kaçınmalarının Ankara'dayken azalmasını sosyal bağlantılarının zayıflamasına dayandırmaktadır.

“Irak'ta daha çok harcıyorduk. Burada evimizin eşyalarına falan çok takılmıyoruz, yenilemiyoruz. Burası bizim yerimiz ve evimiz değil. Orada mesela misafir gelecekken çarşaf, eşyalar falan her şey yenilenir. Burası bizim değil, sürekli yaşamayacağız. Burada sadece yemek, faturalar falan.” (K4, Kadın, 49)

Ev eşyalarının veya konutun yaşamsal standartlarının artırılmasına yönelik davranışların hanenin gelir düzeyiyle bağlantılı olduğu yapılan araştırmacı tarafından yapılan ev ziyaretlerinde gözlemlenmiştir. Haneye hâkim olan derin bir yoksulluk söz konusu olmadığında hane üyelerinin kişilik yapısı ve neye değer attedikleri tüketim ve harcamaların nasıl kısıllacağı konusunda önem teşkil etmektedir.

6.4. HANE HALKININ BİLEŞİMİNİ DEĞİŞTİRMEK VEYA KATKISINI DÜZENLEMELİK

Iraklı göçmenlerin hane geçim stratejilerini oluşturan iki önemli ana yöntemle hane gelirlerini artırdıkları belirlenmiştir: Hane halkının bileşiminde (niceliksel ve niteliksel) değişikliklere gitmek ve hane halkının haneye katkısının düzenlenmesi. Bu stratejiler tüm haneler için geçerli olsa da çoğunlukla ihtiyaç duyulmamaktadır. Alt veya orta-alt gelir seviyesindeki hanelerin yoksullukla başa çıkabilmek ve imkân varsa daha üst bir gelir grubuna dahil olabilmek için kullandıkları stratejilerin kendi içlerinde çeşitli alt yöntemleri barındırdığı gözlemlenmiştir. Bu alt yöntemler, hane halkını sosyo-demografik özellikleri bağlamında yaş, cinsiyet, medeni durum dağılımına göre şekillenmektedir.

Hane gelirini artırmak için izlenen ilk yol aile bileşimini değiştirerek ailenin genişletilmesidir. Bu genişleme aynı konutta birden fazla ailenin yaşaması veya çekirdek ailelere kayınvalide, kayınbaba, amca, hala gibi üst aile üyelerinin katılması biçiminde olabilir. Örneğin, K16'nın kendisinin ve K16'nın ablasının eşleri vefat ettiğinden çocuklarıyla birlikte abisinin ve eşinin de bulunduğu anne-babasının evinde yaşamaktadır. İki odalı bu ev Altındağ ilçesinin Çinçin Mahallesiinde olup aynı evde 14 kişi yaşamını sürdürmektedir.

Hane gelirini artırmak için sonradan aile birleşimi yoluna giden K15, oğlunun ve gelininin yeni evlendiklerinde kendileriyle aynı binada farklı bir dairede kirada oturduklarını ancak artan kira fiyatlarıyla ve gıda masraflarıyla baş edemeyince kiradan çıkıp kendi yanlarına taşındıklarını ifade etmiştir. O halde, ekonomik krizler çekirdek aileler üzerinde baskı yaratarak ailenin genişlemesi eğilimini artırmaktadır. Hanesinde 10 kişi bulunan K18, belki de ailelerin birleşerek genişlemesine yönelik en çarpıcı örneği oluşturmaktadır.

“Annem, bacım, eşim ve çocuklar beraber yaşıyoruz. 2 tane annem var. 3 taneydi. Biri öldü (gülüyor). Kardeşlerim de var ama onlar bizden ayrı oturuyorlar, Ankara’da. İşte bir evde çok kalabalık kabul etmiyorlar. Hepsine ben bakıyorum.” (K18, Erkek, 44)

Bu örnek hane halklarına özgü dinamiklerin hane geçim stratejilerinde çeşitliliğe neden olduğunu açıklamaktadır. Aile birleşimiyle birkaç ailenin tek bir hane oluşturduğu durumlarda ailedeki genç kadınların ve özellikle ailedeki gelinlerin ve hatta varsa özellikle yeni gelinlerin aile içindeki güç ilişkilerinde evdeki çocuklardan dahi dezavantajlı konumda olduğu, fiziksel ve duygusal olarak sömürüldüğü yapılan ev ziyaretlerinde araştırmacı tarafından gözlemlenmiştir.

Öte yandan çalışma sırasında Iraklı göçmenlerin hane gelirlerini korumak adına yeni doğumların önüne geçilmesiyle ilgili bir ifadeye rastlanmamıştır. Bunun asıl nedeninin tek ebeveynli ailelerin katılımcı dağılımındaki hâkimiyeti olduğu düşünülmüştür. Ancak çift ebeveynleri hanelerin yaş ortalamasının yüksekliği de etken olarak göz önünde bulundurulmalıdır.

Hanenin gelirini artırmak için başvurduğu bir diğer strateji hanedeki genç erkek üyelerin veya hanenin gelir getiricisi olarak kabul gören orta yaşlı hane reisi/genç erkeklerin farklı bir şehre veya ülkeye giderek haneden ayrılmasıdır. Araştırma kapsamında haneye gelir getirmek amacıyla şehir değiştiren genç ve bekar erkeklerin şehir dışında turist rehberliği yaptığı veya fabrikalarda çalıştığı tespit edilmiştir. Hane üyeleri onlardan bahsederken “geçici” olarak gittiklerini ve yakında döneceklerini belirtmektedir. Hane reisi olarak erkeklerin çalışmak için Irak’a geri döndükleri, ticaret veya müteahhitlik gibi işlerde serbest çalıştıkları, eski uğraşlarını sürdürdükleri belirlenmiştir. Bu kişiler haneye Irak’tan hem ekonomik sermaye hem sosyal sermaye sağlamaktadır.

Hane üyelerinin haneye katkılarını düzenlemek bir diğer geçim stratejisini oluşturmaktadır. Bu kapsamda, ailedeki “eli ekmek tutan herkesin çalışması” yaygın bir alt yöntemdir (Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2002). Hanede okul çağını aşmış yaştaki erişkin çocukların sayısının fazla olduğu Iraklı ailelerde hane bireylerinin emek piyasasına katılımı düzenlenmektedir. Yüksek sayıda kazanç getirici hane üyesine sahip bir Iraklı kadın göçmen, hane halkının hane havuzuna katkısını şöyle açıklamaktadır:

“Biz 5 kişiyiz. Ben ve büyük kızım günlük ve parça başı işlerde çalışırız. Mesela paketlere kart, kablo falan koyarız. Marka yapıştırırız. Eşim asker emeklisi. O da ihtiyaç olursa günlük

elektrik tesisat işlerine gider. Büyük oğlum İstanbul'da turist rehberi. Küçük kızım lisede okuyor, o çalışmıyor.” (K4, Kadın, 49)

Tek bir elde hane üyelerinin kazandığı paranın toplanarak yönetilmesi bir başka geçim stratejisidir. Iraklı hanelerin bu geçim stratejisini de kullandığı belirlenmiştir. Yalnız diğer stratejiler kadar yaygın değildir. Çünkü araştırmaya katılan Iraklı hanelerde potansiyel gelir getirici sayısının az olduğu gözlemlenmiştir. Hane halkı geniş olsa dahi istihdama katılacak kişi sayısı azdır. Hanelerdeki yaşlı veya hasta üye sayısının ve okul çağındaki yaşlı küçük çocukların fazlalığı onlara bakım sağlayacak kişileri de ev sınırları içinde tuttuğundan gelir getirici sayısı hayli azalmaktadır.

Birden fazla gelir getiricinin olduğu Iraklı hanelerde para tek bir elde toplanacaksa bu kişinin ailedeki gücü simgeleyen babada toplandığı görülmüştür. Ancak babada toplanan para çoğu kez ailenin giderlerine hâkim olan annenin yönlendirmesiyle harcanmaktadır. Hanede esas getiricinin kadın olduğu bazı parçalanmış ailelerde okul çağında olmayıp çalışan genç kadınların-erkeklerin gelirlerini anneye verdiği, annenin kanaati doğrultusunda harcama yapıldığı fark edilmiştir.

Öte yandan, yine birden fazla gelir getiricinin olduğu bazı haneler genç ve bekar üyelerinin gelirinin bir kısmına dokunmama eğilimindedir. Çocuklarının sağlıkları, işleri ve hayalleri için çocuklarının kazandıkları paranın bir kısmının idaresini onların iradelerine bırakmaktadır.

“Herkes birbirine ve eve yardım etmek için parasından veriyor. Ama kendileri için ayırdıkları para da var. Mesela, abim ileride evlenirse diye parasını biriktiriyor. Ablamın da parasını almıyorlar, dışını yaptıracak.” (K12, Kadın, 18)

Bu bağlamda, hane halkının bileşiminin değiştirilmesi ve hane halkının haneye katkısının düzenlemesi, hanenin kendi sosyo-demografik özellikleri ve hane içi güç ilişkilerine göre belirlenen çeşitli stratejilerden biridir.

6.5. GÖÇMEN DÖVİZİ TRANSFERLERİ

Araştırma sırasında tespit edilen bir geçim stratejisi Irak'tan Ankara'ya gönderilen göçmen dövizi transferleridir. Bu kapsamda iki gönderici olduğu saptanmıştır: İlk gönderici profilini daha öncesinde 2014 yılında yaygınlaşan terörize olaylar sebebiyle mülteci olarak Türkiye'ye göç eden ancak sonrasında Irak'a tekrar dönen Iraklılar oluşturmaktadır. Hanelerindeki geliri artırmak için ülkelerine geri dönen Iraklıların Türkiye'ye gelip gittikleri belirtilmiştir. Bu göçmenlerin cinsiyetinin belirleyici olmadığı, Irak'ta kamu çalışanı oldukları veya serbest meslekle uğraştıkları, tasarruflarını Ankara'da ailesinin “başında duran” eşlerine geçinebilmeleri için dolar cinsinden aktardıkları fark edilmiştir. Gelen göçmen remitansı ev sahibi ülkenin ulusal para birimine dönüştürüldüğünde değer kazandığından hanenin önemli bir geçim stratejisi haline almaktadır.

İkinci döviz göndericinin Irak hükümeti olduğu tespit edilmiştir. Irak hükümeti Irak'ta kamu görevlisi, asker emeklisi veya diplomat olarak görev yapmış ancak Ankara'da mülteci olarak bulunan vatandaşlarına çalışan tazminatı olarak adlandırılacak bir meblağ göndermektedir. Irak hükümetinin gönderdiği meblağ göçmenlerin kendi aralarında “memur maaşı” olarak adlandırılmaktadır. Irak hükümetinin eski çalışanlarına gönderdiği tazminatın dolar cinsinden yatırıldığı ve yapılan işin işgal ettiği pozisyona göre ortalama 350 dolar civarında olduğu öğrenilmiştir. Az gibi görünen bu ücret yine ev sahibi ülkenin ulusal para birimi göz önüne alındığında hane geçimine hatırı sayılır miktarda katkı sağlamaktadır.

Hem görüşme sırasında hem görüşmenin dışında yapılan gözlemler sonucunda Iraklı göçmenlerin yurt dışından gelen döviz transferinden isteksiz olarak bahsettikleri fark edilmiştir. Bu bilginin araştırmacıyla paylaşılmasında tereddüt edildiği gözlemlenmiştir. Bu durumun hanenin sosyal yardım haklarının kesilmesi korkusundan veya hukuki statüsünün tehlikeye gireceği endişesinden olduğu düşünülmektedir. Ancak dövizin gönderim yolunun nasıl olduğunun (formel veya enformel) bilinmesinin bu çekincenin açıklanmasında etkili olabileceği düşünülmektedir.

Irak'tan döviz geliri olan hanelerin üyelerinin iş gücüne katılımlarının düştüğü ve iş gücüne katılımın elzem olarak algılanmadığı fark edilmiştir. Bu hanelerin araştırmaya katılan diğer hanelere kıyasla derin bir yoksulluk riskiyle karşı karşıya olmaktan uzak olduğu anlaşılmaktadır. Hâl böyle olsa da söz konusu göçmen remitanları bir yatırım aracı olarak kullanılmayıp hanenin geçiminin sağlanması için kullanılan bir gelir kaynağı olma niteliğindedir.

6.6. SOSYAL YARDIMLARDAN FAYDALANMA

Nakdi veya ayni sosyal yardım desteği aramak ve sosyal yardımlardan faydalanmak, Iraklı göçmenlerin en güvenilir bulduğu ve yaygın olarak kullandığı hane geçim stratejisidir.

Iraklı göçmenlerin “Kızılay Kart”¹⁵ olarak bahsettikleri Sosyal Uyum Yardımı (SUY) Projesi¹⁶ kapsamında verilen sosyal yardımlar; nakdi yatırılması, devamlılığının öngörülemez olmaması ve sistematik olması sebebiyle göçmenlerin en güvenilir gelir kaynağını oluşturmaktadır.

2024 yılı ocak ayı verilerine göre 45.802 Iraklı mültecinin SUY programından faydalandığı bilinmektedir (Mülteciler Derneği, 2024). Söz konusu program çerçevesinde, hanelerin uluslararası koruma başvuru belgesine sahip her bir üyesine aylık 300 TL nakdi yardım yapılırken çeyrek dönemlerde hanedeki kişi sayısına göre belirlenen ek ödemeler yapılmaktadır. Araştırma kapsamında T-SUY (Tamamlayıcı Sosyal Uyum Yardımı) ekonomik destek programından faydalanan mülteci hanelere de rastlanmıştır.

¹⁵ Kızılay Kart bir banka kartıdır. KIZILAYKART Platformu, bahse konu ekonomik yardım programlarının Türkiye'deki uygulayıcısıdır.

¹⁶ 2016 yılının Kasım ayından itibaren uygulanan SUY Projesi, Türkiye'de geçici barınma merkezlerinin dışında ikamet eden; geçici koruma, uluslararası koruma, uluslararası başvuru sahipliği ve insani ikamet hukuki statüsüne sahip, muhtaçlık kriterlerinden ve demografik koşullardan en az birini sağlayabilen mültecilere verilen ekonomik yardım desteğini kapsamaktadır. Bu projenin finansmanını Avrupa Birliği Sivil Koruma ve İnsani Yardım Ofisi (ECHO) karşılamaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Türkiye Kızılay Derneği SUY programının Türkiye'de yürütülmesini sağlayan öncü kuruluşlardır.

SUY programlarının yanı sıra Iraklı çocukların Yabancılara Yönelik Şartlı Eğitim Yardımı (YŞEY)¹⁷ programından faydalanarak iki ayda bir düzenli nakdi yardım aldığı öğrenilmiştir. Bu yardıma Iraklı göçmenler “kırtasiye parası” denmektedir. Gerekli eğitim koşullarını sağladıkları takdirde aylık olarak ilkokula devam eden kız öğrencilere 100 TL, erkek öğrencilere aylık 90 TL; kız lise öğrencilerine 150 TL, erkek lise öğrencilerine 130 TL nakdi ödeme yapılmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024). YŞEY kapsamındaki nakdi yardımlar yine KIZILAYKART platformu aracılığıyla yapılmaktadır, SUY ekonomik desteğinin yatırıldığı fiziki karttan farklı bir fiziki karta yatırılmaktadır.

Katılımcıların neredeyse tamamı SUY programlarından aldıkları yardımlardan bahsederken “Bunu bize Avrupa veriyor, Türkiye değil.” sözleriyle kendisini açıklama ihtiyacı hissetmiştir.

Sahada geçirilen süre içerisinde, mültecilerin AB tarafından finanse edilen Sosyal Uyum Yardımı (SUY) ekonomik desteklerinin aylık olarak kendilerine yatırılmasını "zaten olması gereken" bir durum olarak gördüklerini tespit etmiştir. Iraklı mülteciler, SUY desteklerini sosyal yardım olarak algılamamaktadır. Dolayısıyla bu nakdi destekler, Kızılay Kart "maaşı" olarak günlük dillerinde karşılık bulmaktadır. *Maaş* ifadesi Iraklı mültecilerin sosyal yardımları *hak edilmiş* bir ödeme olarak değerlendirdiği yönünde okunabilir.

6.6.1. Sosyal Yardım Sağlayıcıların Azalması

Iraklı göçmenlerin bireysel olarak sürdürdükleri nakdi ve ayni yardım arayışı hane geçim stratejilerinden bir diğerini oluşturmaktadır. Iraklı mülteciler sosyal yardım türü (nakdi/ayni) fark etmeksizin yıllar içerisinde sosyal yardım götürücü sayısında azalma

¹⁷ Finansmanı Avrupa Birliği tarafından yapılan YŞEY ekonomik destek programının uygulanmasında Millî Eğitim Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Türk Kızılay Derneği ortak hareket etmektedir Kayıp nesillerin oluşmasının önüne geçmek amacıyla ihtiyaç sahibi yabancı çocukların eğitim ve koruma ihtiyaçlarının giderilmesidir.

olduğunu ifade etmiştir. Nakdi yardımların neredeyse artık hiç bulunmadığı ve dönemlik olarak aynı yardımlara ulaşabildikleri belirtilmiştir.

“Sadece Kızılay Kart var. Çocuklara iki ayda bir okul masrafı yatırıyorlar. Ekmek yardımı alıyordum, kesileli 2 yıl oldu. Mesaj bekle dediler, haber gelmedi.” (K18, Erkek, 44)

“Daha önce Türkiye’den sosyal yardım aldım. Her ay kartonlarda (kolilerde demek istiyor) yardım geliyordu. Kesildi.” (K1, Erkek, 25)

“Kızılay Kart’tan başka almıyorum. İlk geldiğimizde almıştık. Sonra kesildi. Boşandıktan sonra bir yerlere tekrar başvurdum. Daha cevaplanmadı.” (K8, Kadın, 35)

“Buraya geldiğimizde yardımlar fazlasıydı. 5-6 yıldır her türlü yardım kesildi. Çok zorluk çekildi.” (K15, Kadın, 49)

İlçe belediyelerin ve mahalle camilerinin sağladığı gıda yardımı, bazı ilçelerin Halk Eğitim Merkezlerinin şehir içi ulaşım bileti yardımı, ekmek yardımı, bazı vakıfların ve derneklerin gıda, kuru gıda, sağlık ürünleri, temel ev eşyaları ve kıyafet gibi dönemlik yardımları mültecilerin hane geçimlerine geçimlerini azımsanmayacak ölçüde rahatlatan sosyal yardım biçimini oluşturmaktadır.

“Biraz elbise aldık, bir koli gıda aldık. İlk defa aldık. Her altı ayda bir olacak dendi, yeni kaydolduk.” (K7, Erkek, 41)

Zaman içerisinde sosyal yardım sağlayıcı kaynaklardaki küçülme ve niteliğindeki değişme göçmenlerin hane gelirlerinin azalmasına yol açmıştır. Bu azalmanın giderilmesi için başvuru yapılan geçim stratejilerinin arasında aile ve akraba temelli destek ağlarından yararlanma oranlarının dikkat çekici biçimde düştüğü fark edilmiştir.

Mültecilerin “Kimsede para yok ki...”, “Onlar da kendine anca yetiyor.” gibi ifadeleri; zorunlu göç sürecinin dinamikleri gereği aşağı yukarı benzer ekonomik sermaye seyri izleyen geniş aile üyelerinde de ekonomik sermaye kaybının olduğuna işaret etmektedir. Bu sebeple, mültecilerin arkadaşlarıyla ve komşularıyla maddi yardımlaşma sıklıklarının daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.

Aile, akraba, arkadaşlık gibi dayanışma ağlarının sağlayacağı desteği topyekûn reddetme eğilimi olan hanelere rastlanmıştır. Irak'ın tarihi ve sosyo-kültürel yapısının topluma yansımalarının getirdiği “güvende hissetmeme” ve süregelen “temkinli olma” hali bazı Iraklı göçmenlerin bilinçli kimsesizleşmesine neden olmuştur.

“Biz bütün Iraklılar öyleyiz. Başkasına kendimizi salmayız (güvenmeyiz). Aç kaldık demeyiz. Elimizi açmayız. Bazısı üzülür ama bazısı da üzerine güler (sana güler).” (K14, Kadın, 26)

“Hiç kimse bize yardım etmedi. Biz de etmedik. Sadece kendimiz tek başımıza geçiniyoruz. Aileden, arkadaştan valla destek yok. İstemeyiz. Ama önceden ailem Irak'a dönmediğinde daha çok destek oluyordu.” (K13, Kadın, 45)

Güven eksikliği nedeniyle göçmenlerin birincil sosyal ilişkilerine, özellikle aile ve akrabalık destek ağlarına sığınmaları beklenirken ekonomik zorluklar ve Irak'a dönüşlerin başlaması gibi sebeplerle bazı Iraklı hanelerde destek ağlarının işleyişinin bozulduğu görülmüştür. Bu durum, sosyal yardım desteklerin bu haneler için daha da elzem kılmasıdır.

6.6.2. Sosyal Yardımlara Erişimde Fırsat Eşitsizliği Düşüncesi

Iraklı göçmenlerin ifadeleri sosyal yardımlara erişim hususunda fırsat eşitsizliği olduğu yönünde yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla erişim sürecinde aynı ve nakdi fark etmeksizin ortaya çıkacak herhangi bir fırsat eşitsizliği, göçmenlerin hane gelirlerinde bir kayba veya artışa neden olacağından ele alınmaya değerdir.

Göçmenlerin bu düşünceleri iki dala ayrılmaktadır. İlki, Iraklı Arap göçmenlerin Iraklı Türkmenlerin kendilerinden daha fazla ve daha kolay sosyal yardıma eriştiklerini düşünmesidir.

“Etrafımda Türkmenlerden sosyal yardım alan duydum. Diğer Iraklılardan (Iraklı Araplardan bahsediyor) hiç duymadım.” (K3, Kadın, 45, Arap)

“Türkmenler daha kolay erişiyor. Suriyelere ve Iraklı Türkmenlere yardım veriyorlar. Bir tek Kızılay Kart var aldığım. Iraklı Araplara hiç duymadım. En çok Iraklı Arapların hakkı kayboluyor.” (K4, Kadın, 49, Arap)

Iraklı Arap katılımcıların Iraklı Türkmenlerin kendilerinden daha fazla sosyal yardıma eriştikleri düşüncesi yanlış değildir. Ancak bu düşünce bilinçli bir ayrıcalık tanıma eyleminin sonucu oluşmamıştır. Iraklı Araplar, Ankara’da Iraklı Türkmenlere yönelik faaliyet gösteren Türkmeneli İş Birliği ve Kültür Vakfı (1996) ile Türkmeneli Yardım Merkezinin (2021) birlikte yürüttüğü aynı yardım dağıtımlarından bahsetmektedir. Söz konusu yardım götürücü vakıflar ve dernekler dönemlik olarak Iraklı Türkmenlere sosyal yardım sağlamakta olup Türkiye Kızılay Derneğiyle diyalog halinde hareket etmektedir.

Verilen yardımların içeriği oldukça geniş olup konserve ve kuru gıdalardan temizlik malzemelerine, hijyenik pedlerden bebe bisküvilere, emziklerden engelli yürüteçlerine kadar çeşitlilik göstermektedir. Sahada geçirilen süre içerisinde Ramazan ayında aynı yardımların yoğunlaştığına şahit olunmuştur. Bu yardımların liste usulüyle sistematik bir şekilde dağıtıldığı, gıdaların ağırlıkta olduğu bir yardım poşeti teslim edildiği görülmüştür. Teslim sırasında yardıma ihtiyacı duyan Iraklı mültecilerin kimlik ve adres bilgilerinin teyit edildiği, ardından hanelerin sosyo-demografik özelliklerine göre yardım miktarının artırıldığı veya malzeme içeriğinin değiştirildiği gözlemlenmiştir.

Iraklı Türkmenlerin Ankara’da sivil toplum örgütlenmelerinin olması aynı yardımlara erişim imkanını artırmaktadır. Ankara’da Iraklı Araplara veya Iraklı Kürtlere yönelik faaliyet gösteren bir STÖ’nün varlığının bilgisine ulaşılamamıştır. Ancak Samsun’da Iraklı Arap kadınlara yönelik faaliyet gösteren Iraklı Arap Göçmen Kadınlar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneğinin bulunduğu bilinmektedir. O halde, sosyal yardımlara erişim miktarının ve sıklığının farklılaşmasının temelinde sosyal yardımlara erişimde fırsat eşitsizliği olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik, Iraklı Türkmen erkeklerin STÖ çalışanlarıyla iletişim içinde olduğu ve sosyal bağlantılar kurduğu fark edilmiştir. Kimi zaman barınma, iş arama, hukuki sorunların çözümlenmesi, hastane/okul işleri ve geri dönüş evraklarının hazırlanması gibi yetersiz kalınan noktalarda STÖ’ler sosyal sermaye olarak işlevselleşmektedir. Buradan hareketle, Ankara ilinde Iraklı Türkmenler özelinde faaliyet gösteren STÖ’lerin varlığı Iraklı Türkmenlerin sosyal yardımlara erişim sürecindeki konumu güçlendirirken “Türk soyluluğu” Iraklı Türkmenlere avantaj sağlamaktadır.

Sosyal yardımlar ihtiyaç talebi doğrultusunda sağlanmaktadır. İhtiyaç temelli yaklaşım kısa süreli çözüm sağlarken tüm göçmen gruplar için hak temelli kaynak dağılımından uzaklaşmaktadır.

Sosyal yardımlara erişimde fırsat eşitliğinin bulunmadığına dair ikinci düşünce, Iraklıların Suriyeli sığınmacıların kendilerinden daha kolay sosyal yardıma eriştiği ve daha fazla sosyal yardımlardan faydalanabildikleri yönündedir.

“Bizimle (Iraklılarla) Suriyeliler arasında hak farkı var. Onların hakkı bizden daha çok. Ne var bilmiyorum ama çok fark var.” (K11, Erkek, 30)

“Sanırım Suriyelilere daha çok yardım var. Tam bilmiyorum.” (K14, Kadın, 26)

“Duyduğuma göre Suriyeliler daha kolay (sosyal yardıma) erişiyor. UN dediğimiz Birleşmiş Milletlerin yardımları hep Suriyeliler sayesinde geliyor zaten. Bu işi (sosyal yardım alma konusunu kastediyor) ilk onlar başlattı zaten. O yüzden onlara daha kolay.” (K8, Kadın, 35)

Suriyeli sığınmacıların Iraklı mültecilerden daha fazla sosyal yardıma eriştiği konusundaki yaygın anlayış yanlış değildir. Ancak bu erişim süreci, Iraklılara veya Türkiye’de bulunan diğer mülteci gruplara yönelik bir iltimas gösterme niyeti taşımamaktadır.

Öncelikle, AB tarafından finanse edilen SUY ekonomik destek programları kapsamında; Türkiye’de geçici barınma merkezleri dışında ikamet eden, kimliği 9 numarası ile başlayan geçici ve uluslararası koruma, uluslararası koruma başvuru belgesi sahibi ve insani ikamet hukuki statüsüne sahip tüm yabancıların Kızılay Kartına aynı miktarda ekonomik destek yatmaktadır ve başvuru/kabul sürecinde aynı şartlar aranmaktadır.

Fakat Mülteciler Derneğinin 2024 yılı ocak ayı verilerine göre, SUY programlarından yararlanan Suriyeli sığınmacı sayısı 1.132.782 kişiyken Iraklı mülteci sayısı 45.802 kişidir. Faydalanıcı sayısı, Türkiye’de bulunan nüfuslarıyla oransal olarak dağılmıştır. Yaklaşık 25 kat olan aradaki fark, her göçmen grubuna aynı oranda sosyal sermaye gelişim kapasitesi olanağı sağlamamaktadır. Dolayısıyla her mülteci grubunun eşit miktarda desteklenmesi adil görünmemektedir.

1970li yıllardan itibaren küreselleşmeyle ilintili olarak neoliberal düşünceler, devletin asli unsurlarından olan sosyal refah sağlama rolünü kısması ve bu doğrultuda maliyetlerini azaltmayı hedeflemesi bireylere, bireylerin aile ağ bağlarına, her türden enformel ilişki ağlarına, STÖ'lere ve piyasalara sorumluluk yüklemiştir. Bu noktada STÖ'lere ve piyasalara odaklanıldığında; “sosyal girişimcilik” yöntemiyle hem “piyasada kâr amacı güdülmeye devam edildiği” hem “evrensel sosyal değer yaratıldığı” görülmektedir. Bu sayede STÖ'lerin konumu güçlenmektedir (Sarıipek, 2017, s. 86,88).

Sivil Toplum Geliştirme Merkezinin “Saha Araştırması 2022” verilerine göre, hedef kitleleri mülteciler/göçmenler olan STÖ'lerin oranı %2,7'dir. Kamu kaynaklarından yararlanan STÖ sayısı kısıtlıyken uluslararası kaynaklara erişim olanağı olan STÖ sayısı da azdır. Bu doğrultuda; hibe almaya hak kazanan STÖ'ler kamuoyuyla paylaşılmamaktadır. Hibe programlarıyla hangi hedef kitleye yönelik faaliyet yürütüldüğüne dair bilgilere erişilememektedir. Kısıtlı kamu kaynaklarından faydalanamayan ve hak temelli çalışan STÖ'ler AB başta olmak üzere kuruluşlarla proje bazlı ilişkiler geliştirmektedir (Karataş, Ataman ve Özçelebi, 2023, s. 63,109,116).

Buradan hareketle, Suriyeli sığınmacılara Türkiye'deki nüfuslarının diğer göçmen gruplara oranla daha yüksek olması ve “geçici koruma” hukuki statülerinin getirdiği uluslararası siyaset politikaları; Suriyeli sığınmacılara yönelik faaliyet gösteren STÖ'lerin alandaki sayıca üstün varlığına, Suriye sığınmacıların sosyal yardımlardan yararlanma oranının ve sıklığının daha fazla olmasına, faaliyet alanlarının genişliğine neden olmaktadır. Bu kapsamda, tüm göçmen gruplar için sosyal yardımlara adil erişim fırsatı sağlanmamaktadır. Bu durum, hane geçim stratejileri bağlamında Iraklı mültecilerle Suriyeli sığınmacılar arasında dengesiz kaynak dağılımı söz konusu olmaktadır. Söz konusu dengesizlikse Iraklı mültecilerin ifadelerine yansımaktadır.

Suriyeli sığınmacılar ile Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti arasında köprü kuran STÖ'ler Suriyeli sığınmacıların yoksulluğuna karşı sosyal, politik ve ekonomik alanda daha örgütlü bir mücadele sürdürülmesini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye'de Suriyelilere yönelik faaliyet gösteren STÖ'lerin veya proje çalışanlarının arasında yüksek sayıda Suriyeli genç ve kadın olduğu anlaşılmaktadır. Kendilerine yönelik eylem planı

bulunan STÖ'lerde kendileriyle benzer göç deneyimi paylaşan kişilerin çalışması diyalogun gelişmesini daha da etkili kılmaktadır.

Toparlanacak olursa, devletin sosyal politika uygulamaları sivil-toplumla ikame edilmeye çalışıldığında tüm göçmen gruplara adil bir sosyal yardım olanağı sağlanamamaktadır. Dolayısıyla, mültecilerin sosyal güvence düzeylerinde gerileme meydana gelmektedir.

Son olarak, sosyal sermaye hacmi dar olanların, ailesi olmayan tek kişilik hanelerin ve hukuki statüsü olmayan düzensiz (kaçak) göçmenlerin Ankara'da hane geçim stratejisi olarak sosyal yardımlardan faydalanmadıkları saptanmıştır. Bu çerçevede, bir Iraklı kadın göçmen olan K5, sosyal yardımlara erişim sorununu *“Nasıl ve nereden yapacağımı bilmiyorum, kiminle konuşacağımızı bilmiyorum”* sözleriyle aktararak sosyal sermayenin önemini belirtmiştir. Bekar bir erkek olan K1, *“Sosyal yardım almakta aile olmamak zor. Keşke alabilseydim biraz rahatlardım.”* ifadeleriyle sosyal yardım almayı hane geçim stratejisi olarak neden kullanmadığını açıklamıştır. Düzensiz göçmen olan K2, *“İkamet iznim olmadığı için hiçbir şey yapamıyorum, hiçbir yere başvuramıyorum.”* sözleriyle hukuki statü sahibi olmamanın hane geçim yollarını oldukça daralttığını ortaya koymaktadır.

6.7. BİR GEÇİM STRATEJİSİ OLARAK IRAK'A GERİ DÖNMEK

Kimi Iraklı hanelerin geçimlerini sağlamanın eskisinden daha zor olduğunu düşündükleri noktada, yaşam kalitelerini ve iş olanaklarını artırmak umuduyla Irak'a geri dönme kararı aldıkları tespit edilmiştir. Bu ailelerin yoksulluk içerisinde olan, Ankara'daki sosyal ağları bozulan veya Irak'a vatan özlemi duyan göçmenler olduğu gözlemlenmiştir.

6.7.1. Gönüllü Geri Dönüş

Son yıllar içerisinde Türkiye'de artan tüketici enflasyon oranlarının yükünü kaldıramayan Iraklıların hanelerinin devamlılığını sağlayamama noktasına gelmesi Irak'a dönüş kararını aldırان en güçlü sebeptir. Bir diğer sebep, iş olanaklarının azalması olarak gösterilmektedir. Örneğin, bir geçim yöntemi olarak Türkçe-Arapça tercümanlık yaparak

göçmenlerin hastane, evrak gibi işlerini yürütmekten gelir kazanan göçmenler artık bu gelir kapısının neredeyse tamamen kapandığını söylemektedir. Çünkü hem Türkiye’de ikamet iznine yönelik hukuki prosedürlerin zorlaştığı hem Türkiye’den geri dönenlerin arttığı belirtilmektedir. Dolayısıyla bir gelir kaynağı daha eksilmiştir.

Gönüllü olarak Irak’a geri dönmek isteyen Iraklıların ülkelerindeki ekonomik fırsatların iyileştiği düşünceleri veya en azından Türkiye’deki durumlarından farklı olmayacağına dair inançları yoksul hanelerin geri dönüş motivasyonunu oluşturmaktadır. Ancak geri dönüş masraflarının karşılanması noktasında endişe duyan mültecilerin yol ve ilk varıştaki harcamalarının karşılanması amacıyla nakdi yardım yapan kuruluşların Iraklılara destek olduğu öğrenilmiştir.

Uluslararası koruma başvuru sahibi olup gönüllü olarak hukuki statü haklarından vazgeçerek Irak’a geri dönmek isteyen Iraklılara (etnisite farkı gözetilmeksizin) Birleşmiş Milletlerin (UN) 350 avro ve uçak bileti yardımı yaptığı öğrenilmiştir.

Türkmen Cephesi¹⁸, geri dönüş talebinde bulunan Iraklı Türkmenlerin işlemlerinin hukuki takibini yapmakta, uygulama aşamasında göçmenleri yönlendirmekte ve yoksul hanelerin geri dönüş süreçlerine 50 dolar destekte bulunmaktadır. Bu şekilde, resmi kuruluşların ve sivil toplum örgütlerinin, mültecilerin yıllar önce Türkiye’ye varışlarında yaşadığı sorunların bu kez tekrarlanmaması veya hafifletilmesi için önlem aldığı görülmektedir. Irak hükümetinin vatandaşlarının ülkelerine geri dönüşü için yardım sağladığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Öte yandan saha süresince yapılan görüşmelerde Türkmen Cephesi yetkilileri, 2021 yıl sonu itibarıyla Türkmen Cephesi ile Göç İdaresi Başkanlığının diyalog geliştirdiğini ifade etmiştir. Bu diyaloglar, Türk hükümetinin geri dönmek isteyen Iraklı Türkmenlerin Irak’a gidip durumu görmesi, barınma ve iş gibi yaşamsal faaliyetleri yoluna koyması, evrak

¹⁸ Ankara’da bulunan Irak Türkmen Cephesi Türkiye Temsilciliği, katılımcılar tarafından kısaca “Türkmen Cephesi” olarak kullanılmaktadır. Türkmen Cephesi, Türkiye’de yaşayan Türkmenlerin eğitim, sağlık, Türk soyluluğu gibi hak ve hukuklarının muhafaza edilmesi, işlemlerin yürütülmesinde kolaylaştırılması, kültürel ve sosyal bağların korunma/geliştirilmesi gibi konularda Türkmenlere yardımcı olarak bir nevi elçilik görevini üstlenmektedir.

işlerini kolaylaştırması için Türkiye'ye "sık" giriş çıkışlarının anlamlandırılmalarını sağlamıştır. Dolayısıyla, sivil toplum örgütlerinin hukuki süreçlerin yürütülmesinde ve uygulanmasında sağladığı katkı oldukça önemlidir.

Türkmen Cephesinin "Gönüllü Geri Dönüş Projesi" adını verdiği programla 2021 yılından beri yaklaşık 2 bin Iraklı Türkmen'in ülkesine döndüğü bilgisine ulaşılmıştır. Ancak düzenli kayıt tutulmadığından kesin sayıya ulaşılammış olup Türkiye'nin farklı illerinde ve Ankara'da ikamet eden diğer Iraklı göçmenlerin geri dönüşleri hakkında bilgi sahibi olunamamıştır.

Altını çizmek gerekir ki geri dönüş sürecinde Iraklı Türkmenlerin sorumluluklarını hafifleten ve zorluklarını aşmalarına yardımcı olan hukuki ve ekonomik destekler, Iraklı Türkmenlerin Türk soylu olmasından kaynaklanan bir hukuki üstünlük olarak algılanmamalıdır. Iraklı Türkmenler, kendilerine yönelik faaliyet gösteren etnisite temelli STÖ'lerin Ankara'daki ve ihtiyaç alanlarındaki varlığı, etkinliği ve misyonu sayesinde çeşitli avantajlardan faydalanmaktadır.

6.7.2. UN Kimliğinin Kapatılması

Uluslararası koruma başvuru belgesine (UN Kimlik) sahip göçmenlerin hukuki statülerinin getirdiği hakların düşmesi durumu Iraklı göçmenlerin arasında "UN kimliğinin kapatılması" olarak ifade edilmektedir. Iraklı göçmenlerin en kritik geçim kaynaklarından olan SUY programının sağladığı nakdi destek hakkı UN kimliğinin kapatılmasıyla kesilmektedir. Bu yüzden göçmenler hanelerinin geçimlerini sağlayabilme umuduyla Irak'a geri dönüş kararı almaktadır.

UN kimliğinin kapatılmasının öne çıkan nedenleri; göçmenlerin geçmişte Irak'ta siyasi muhalefet olaylarına karışması, Irak hükümetinin Türkiye'den DAESH kaynaklı göz altı istemlerinde bulunması, mültecilerin Türkiye'de suça karışması olarak sıralanmaktadır. Terör ve siyaset suçları dışında suçlu olsun veya olmasın Türkiye'de suç işlemiş olma şüphesiyle hakkında işlem başlatılan mültecilerin ve bazı durumlarda aile üyelerinin UN Kimlik haklarının kesildiği öğrenilmiştir. Suçsuzluk hali kanıtlanırsa dahi tekrar UN

Kimlik hakkı elde etmek zorlaşmaktadır. Hâl böyle olunca Türkiye’de yaşayan ve birbirine husumeti olan Iraklıların birbirini UN Kimlik haklarını düşürebilmek için suçsuz olduğu halde “siyaset veya terör suçundan aranan kişi” olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin kolluk kuvvetlerine ihbarda bulunduğu tespit edilmiştir.

Diğer taraftan, UN Kimliğe sahip olup Türkiye’de sınır giriş-çıkışlarında sıklık artışı gösterenlerin veya işletme açmak gibi UN Kimliğe sahip olmanın hukuki gerekliliklerine aykırı faaliyetlerde bulunanların UN Kimlik haklarının bireysel olarak iptal edildiğine rastlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından bu kişilerin gönüllü geri dönüşleri bir süre beklenmektedir. Dönüş yapılmadığı takdirde sınır dışı işlemleri başlatılmaktadır.

Bunun yanı sıra UN Kimliği kapatılmayan ancak kapatılma endişesi taşıyan göçmenlerin “Zaten (genel/yerel) seçimlerden sonra yakalanacağım.”, “Zaten UN hakkım kesilecek madem kesilmeden döneyim.” gibi düşüncelerle Irak’a geri döndüklerine veya dönme hazırlığı yaptıklarına mülakat dışı görüşmelerde ve saha gözlemlerinde rastlanmıştır.

6.7.3. Geri Dönüş Düşüncesinin Oluşmasındaki Engeller

Göçmenlerin çoğunun ve özellikle erkek göçmenlerin vatan özlemi duyduğu görülmüştür. Ancak Iraklı göçmenlerin ülkelerine gönüllü geri dönüş isteklerine ket vuran bir dizi anlaşılır neden vardır. İlki Irak’taki sanayi ve hizmet sektörünün yetersizliğiyle ilişkili olarak işsizlik oranlarıdır. Katılımcılar on yıllardır süren savaşlar ve çatışmalar nedeniyle tahrip olan fabrika ve üretim tesislerinin sayıca azlığından ötürü ticari faaliyetlere ve istihdama dönme güçlüğü yaşayacaklarını düşünmektedir. Irak’taki kurumsal organizasyon eksiliğinin de gönüllü geri dönüş düşüncesinin önünde bir engel olduğu görülmektedir. Örneğin, alt yapı hizmetlerinin sağlanamaması göçmenler tarafından oldukça dikkate alınmaktadır.

“Irak güvenilir bir yer değil. Hizmet yok, şimdiye kadar elektrik kesiliyor. İş yok. Amcamın iki çocuğu döndü. Biri iş buldu, diğer bulamadı. Ben dönerim, memurum. İşim hazır. Ama ailemi döndürmem, güvenilir değil.” (K7, Erkek, 41)

Öteki taraftan Irak'ın siyasi istikrarsızlığı, Irak hükümetine ve siyasi iklimine duyulan güvensizlik en sık dile getirilen kaygı olarak belirlenmiştir. Irak'ın mezhepsel çatışmalarla, etnik anlaşmazlıkla ve savaşlarla dolu tarihi, vatandaşlarının güvensizliklerini beslemiştir.

“Irak'a imkân olsa da dönemeyiz. Orası güvenli değil.” (K4, Kadın, 49, Arap)

“Eşimin hayatı için endişeleniyoruz, dönmeyi düşünmüyoruz.” (K5, Kadın, 43, Arap)

“Dönmek istemiyorum. Çünkü orada Türkmenlerin yeri yok. Oradayken Araplar ezerdi, burada Türkçe biliyoruz en azından anlaşması daha kolay. Orada Arapça bilmediğimden zor oluyordu, mecbur kalınca konuşurduk.” (K6, Kadın, 34, Türkmen)

“Ben hep (dönmeyi) düşünüyorum. Ama orada yaşadıklarımız aklıma gelince vazgeçiyorum.” (K11, 30, Erkek)

Araştırmaya katılan en küçük Iraklı göçmen olan 18 yaşındaki K12, yaşamının neredeyse tamamını ve eğitim hayatının tümünü Türkiye'de geçirmesine rağmen aile öyküleri ve acıları zaman içinde kendisine aktarılmış olacak ki Irak'ın siyasi ve sosyo-kültürel yapısının ailesine yaşattıklarına olan öfkesini Türkiye'ye yüksek aidiyet hissederek yatıştırılmaktadır.

“Dönmeyi düşünmem. Çünkü Irak'a hizmet etmek istemiyorum. Zaten Araplar da bizi işe almak konusunda iyi düşünmüyorlar. İşe girsem bile diğerlerinden (Araplardan bahsediyor) ayrı olarak bana baskı yapılacağını, geri tutulacağımı düşünüyorum (Türkmen olduğu için). Ama burada kalırsam sporda (küçüklüğünden beri boksta kendini yetiştiriyor) kendimi geliştirip Türkiye'nin ve Türkmen'in adını tüm dünyaya duyurma şansım olur. Türk milleti bana sahip çıktı, ben de onlara hizmet etmek istiyorum.” (K12, Kadın, 18, Türkmen)

Gönüllü geri dönüş fikrine ket vuran bir diğer sebepse Irak devletinin vatandaşlarına geri dönmesi için teşvikte ve destekte bulunmamasıdır. Terörize olaylar sonucu yıkılan, bombalanan, hasar gören evlerin veya iş yerlerinin yeniden inşası noktasında Irak devletinin vatandaşlarından talep ettiği ücret Irak'ta bir hayat kurmayı engellemektedir.

“Kim istemez kendi evinde ülkesinde yaşamak? Evimizi yaktılar, içindeki eşyalarımız yandı. Şimdi gitsek sıfırdan başlamak zorundayız.” (K15, Kadın, 49)

Geri dönme düşüncesinde kaygılı olan veya tamamen bu fikre olumsuz bakan Iraklı kadınlar vardır. Iraklı kadınların, Irak'ın ataerkil sosyo-kültürel yapısının olumsuz etkilerini Türkiye'de olduğundan daha dramatik bir şekilde hissettikleri anlaşılmaktadır. Türkiye'de değişen hane içi güç ilişkilerinin Irak'ta tekrar eskiye dönmesinden tedirgin olan bazı Iraklı göçmen kadınlar, ev sınırlarını aşabilmenin getirdiği “özgürleşme” hissini terk etmek istememektedir (Körükmez, Danış ve Karakılıç, 2022). Söz konusu göçmen kadınlar, bu farkındalıklarını şöyle dile getirmektedir:

“Telafer’de yaşayan kadınlar tek başına pazara, alışverişe hiç çıkmazdı. Hep evin içindeydi. Türkiye’de farklı günlerde pazarlar kuruluyor ya hani Irak’ta bu yoktu. Bizde bakkallar, marketler vardı. Erkekler gider alırdı. Türkiye’de pazara/markete tek çıkabiliyoruz. Bazı kadınlar ailelerine bile tek gidemezdi. Ama şimdi alıştık. 9-10 sene oldu burada, alıştık. Bazı aileler kabul etmezdi. Artık kabul ediyorlar.” (K13, Kadın, 45)

“Valla (Irak’ta) evde kapalıydım. Hiçbir yere çıkmayarak, öyle sabahtan akşama kadar oturarak, ev işiyle, çocuklarla uğraşarak geçiyordu. Şimdi çalışıyorum, ailem dön diyor ama döner miyim? Asla dönmem. Orada yine çalıştırmaz eve tıklarlar.” (K8, Kadın, 35)

“Irak’ta şu an evimiz yok. Irak’ta evimiz olsa döneriz ama kiraya dönmeyiz. Gücümüz yok. Irak’ta iş yok. Daha da önemlisi Irak’ta kadınların erkeksiz dışarı çıkması yok. Yine burada biraz çıkıyoruz, orada hiç yok. O yüzden burası bize (kadınlara) iyi geliyor.” (K14, Kadın, 26)

Iraklı göçmen kadınların Irak’taki toplumsal görünmezliğinin Ankara’da emek piyasasına katılmasıyla ev dışına çıkması, kamusal alana dahil olarak aktif özneler halini alması toplumsal cinsiyet bağlamında kadın olma halinde değişimlere neden olmuştur. Bir kere cinsiyet belasının kaderleri olmadığını, bunun siyasi-kültürel yapıyla el ele gittiğini fark edebilen Iraklı kadınlar tekrar aynı yükü sırtlanmak istememektedir.

Bu bağlamda, hanenin erişebileceği gelir kaynaklarının azalması nedeniyle daha iyi koşullarda yaşam kurma ümidiyle zorunlu veya gönüllü olarak Irak’a dönen göçmenlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Irak’ın süregelen siyasi, ekonomik ve kültürel örüntülerinin gönüllü geri dönüş isteğinin oluşmasını engellediği tespit edilmiştir. Bu engeller; hane üyelerinin geçim yolları, sosyo-demografik özellikleri ve hane öyküleri etrafında çeşitlenmektedir.

SONUÇ

Tez çalışması, 2014 yılı itibarıyla Ankara'ya göç eden Iraklı göçmenlerin hane geçim stratejilerinin belirlenmesini konu edinmiştir. Tezin dördüncü bölümünden itibaren araştırmanın bulgularına yer verilmeye başlanmıştır ve eş zamanlı olarak bulguların sosyolojik tartışması yürütülmüştür.

On sekiz Iraklı göçmenle yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle yapılan derinlemesine mülakatlar ve saha gözlemleri sonucunda araştırmanın ulaşmayı hedeflediği altı ayrı problem cümlesinin tümüne yanıt bulunabilmiştir. Bu bölümde araştırmanın amaçlarını oluşturan sorulara alınan yanıtlar sosyolojik perspektifle yorumlanarak özetlenmiştir:

Iraklı göçmenlerin hukuki statülerinde uluslararası ve ulusal arenadaki gelişmelere bağlı olarak değişimler olduğu tespit edilmiştir. İnsani ikamet izni statüsünde olan mültecilerin 2018 yılı itibarıyla ya uluslararası koruma başvuru sahibi olduğu ya uluslararası koruma haklarından vazgeçerek kısa dönem ikamet izni statüsünü aldığı saptanmıştır. İnsani yardım ikamet izninden uluslararası koruma başvuru sahibi kimliğine geçmek eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanma ve uluslararası sosyal yardımlardan faydalanma olanaklarını iyileştirmiştir.

Uluslararası koruma başvurusu ve kısa dönem ikamet izni hukuki statüleri, kayıtlı istihdama katılmak, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan çalışma izni alınması gerekliliğini beraberinde getirir. Hem göçmen kişinin hem işverenin ekonomik çıkarları ÇSGB'nin şartlarına çoğu halde uymadığından "kayıt dışı piyasaya eklenme" yaygın bir hane geçim stratejisi olarak yerini almaktadır. Bu strateji tez çalışmasında karşılaşılan ve literatürle benzerlik gösteren temel stratejilerden biridir.

Hem kadın hem erkek Iraklı göçmenlerin ağırlıklı olarak kayıt dışı istihdam pazarında 3D olarak adlandırılan kirli, tehlikeli, zor işlerde çalıştığı görülmüştür. İstihdam biçimleri temizlik görevlisi, tamirci, fabrika işçisi, mağaza/market çalışanı, esnaf veya günlük işler (marka yapıştırmak, boyacılık, elektrik işleri gibi) gibi ikincil sektörlerde çeşitlilik göstermiştir.

Kimi Iraklıların hanelerinin devamlılığını sağlayabilmek için geçim stratejisi olarak kadın emeğine yöneldiği görülmüştür. Bu strateji çerçevesinde, Iraklı kadınların emeğinden farklı şekillerde faydalanıldığı gözlemlenmiştir. İlki, hanedeki gelir getirici sayısını artırmak amacıyla Irak'ta ev dışında çalışmamış kadınların kayıt dışı piyasaya eklemlenmesidir. İkincisi, eş ölümü, engel durumu, hastalık veya boşanma faktörlerinin olduğu hanelerde gelir getirici erkek bulunmadığından salt kadın emeğine dayalı bir hane ekonomisinin sürdürülmesidir. Yoksulluk riskiyle baş edilmesine rağmen hanedeki bakıma muhtaç üye sayısının varlığı veya kültürel blokajlar kadın emeğine yönelmeyi engelleyen en başat sebeplerdir. Buna rağmen bazı Iraklı kadınların evde fason üretim faaliyetleriyle uğraştığına rastlanmıştır.

Kayıt dışı piyasaya eklemlenen kadın ve erkek Iraklı göçmenlerin (varsa) Irak'taki meslekleriyle Türkiye'deki uğraşları karşılaştırıldığında beşerî sermayelerinin değerini yitirmesine bağlı olarak mesleki niteliksizleşme (deskilling) meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu durum irdelendiğinde hukuki statüleri ile yakından ilişkili olarak Türkiye'deki sosyo-politik yapısal kısıtların ve “mülteci olma hali”nin Iraklı göçmenlerin mevcut bilgilerini ve becerilerini değersizleştirerek işlevsiz kıldığı fark edilmiştir. Ancak diploma gerektiren nitelikli meslek sahibi Iraklı göçmenlere kıyasla zanaat sahiplerinin veya serbest meslek erbaplarının kayıt dışı iş piyasasına daha kolay eklemlenerek hane gelirini yükseltebildiği saptanmıştır.

Araştırmaya dahil olan her hanenin tüketimden kısarak ve harcamalardan kaçınarak hane gelirini artırmaya çalıştığı görülmüştür. Bu hane geçim stratejisi literatürde temel olarak kullanılan bir stratejidir. Ancak tez kapsamında bu stratejinin niteliğinde bir dönüşüm olduğu fark edilmiştir.

Iraklı göçmenlerin ifadelerinden birkaç yıl öncesine kadar bu stratejiyi çok fazla kullanmak zorunda kalmadıkları anlaşılmaktadır. Türkiye'de artan enflasyona bağlı olarak yaşam pahalılığı ev sahibi toplumun üyeleriyle benzer şekilde Iraklı göçmen haneleri de tüketimden kısımaya ve harcamalardan kaçınmaya itmiştir. Her hanenin kendi ihtiyaçları ve neye değer atfettiklerine göre birkaç farklı kısımaya-kaçınma seçeneği olduğu görülmüştür. Bunlardan sigara ve alkol gibi zararlı alışkanlıklardan vazgeçme veya bu

alışkanlıkları azaltma, giysi ihtiyacını erteleme, ulaşım masraflarından ve sosyal harcamalardan kısma en belirgin olanlarıdır.

Hane halkının bileşiminin değiştirilmesi ve hane halkının haneye katkısının düzenlemesi, Iraklı göçmenlerin bir diğer geçim stratejisini oluşturmaktadır. Hanenin mevcut sosyo-demografik özelliklerine (bilhassa hane üyelerinin yaş ve medeni durum dağılımı ve varsa hasta/engelli kişilerin durumu gözetilerek) ve hane içi güç ilişkilerine göre alt geçim stratejileri belirlenmektedir. Bu çerçevede, hanenin devamlılığını sürdürebilmek için aile birleşimine gidilerek hanenin genişletilmesi, hane gelir getiricisinin hane dışına çalışmaya gitmesi, hanedeki tüm erişkin bireylerin istihdama katılımının sağlanması, hane üyelerinin kazandığı gelirin tek bir elde toplanarak yönetilmesi Iraklı hanelerin kendi dinamiklerine göre bir veya birden fazlasını kullandığı geçim stratejileridir.

Iraklı bazı hanelerin gelirlerini artırmanın en önemli yolunun haneye giren göçmen döviz transferleri olduğu fark edilmiştir. Zeynep Serap Tekten Aksürmeli'nin 2019 yılında Suriyeli sığınmacılarla Gaziantep'te yürüttüğü doktora tez araştırmasında hane geçim stratejisi olarak göçmen remitanslarına rastlanmamıştır. Bu veri, hanelerin geçim stratejilerinin bağlam ve zaman içinde değiştiğini açıklama fırsatı sunmaktadır.

Hanelerine göçmen döviz transferi olan bazı Iraklıların iki ayrı sebepten diğer hanelerden ayrıldığı tespit edilmiştir. İlki, hanelerinde daha öncesinde Irak'ta kamu çalışanı bulunanların bireysel olarak Türkiye'deki uluslararası başvuru sahipliği hukuki statüsünden feragat edip kısa dönemli ikamet izni statüsüne geçmesidir. Böylelikle, Irak'ın kamusal kurumlarındaki işlerine devam ederek Ankara'da yaşayan ailelerine döviz göndermektedirler. Diğeriyse, halen Ankara'da uluslararası koruma başvuru sahipliği statüsüyle bulunan ancak Irak'tayken kamu görevlisi, asker emeklisi veya diplomat olarak görev yapan üst düzey çalışanlarına Irak hükümetinin gönderdiği aylık çalışan tazminatlarıdır. Fakat göçmen remitanslarının hangi yolla (formel/enformel) göçmenlere ulaştığının bilgisine ulaşamamıştır. Bu türden verilere literatürde rastlanmamıştır.

Sosyal yardımlardan yararlanmak ve sosyal yardım aramak Iraklı göçmenlerin en güvenilir bulduğu hane geçim stratejisidir. UN Kimlik sahibi her bir hane üyesine, muhtaçlık kriterleri ve demografik koşullar göz önünde bulundurularak, AB tarafından düzenli olarak SUY, T-SUY veya YŞEY nakdi destek yardımı sağlanmaktadır. Bu yardımlar, KIZILAYKART platformu üzerinden aylık olarak yatırılmaktadır.

Hukuki statülerinin hak olarak sağladığı nakdi ekonomik destek programlarının yanı sıra Iraklı göçmenlerin hane gelirlerini artırmak ve hane giderlerini azaltmak için aynı/nakdi sosyal yardım arama faaliyetinde bulunduğu görülmektedir. Gıda, şehir içi ulaşım bileti, ekmek, kuru gıda, sağlık ürünleri, temel ev eşyaları ve giysi gibi yardımlara resmi ve sivil kurum ve kuruluşlar tarafından eriştikleri öğrenilmiştir. Bu aynı/nakdi yardımlar göçmenlerin hane geçimlerine büyük katkılar sağlamaktadır.

Iraklı göçmenler yıllar içerisinde sosyal yardım sağlayıcı sayısında azalma olduğunu ve sağlanan sosyal yardımların niceliğinde ve niteliğinde değişim olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadelerin arkasında destek ağlarının hacminin küçülmesi, enflasyona bağlı olarak bazı sosyal yardım sağlayıcıların da belinin bükülmesi ve ev sahibi toplumun göçmenlere ilişkin değişen anlayışları yer almaktadır.

Saha verilerine dayanarak, mültecilerin sosyal yardımlardan yararlanabilmesi için sağlanması beklenen bazı şartların, Irak toplumunun sosyo-kültürel yapısıyla uyuşmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple, sosyal yardıma ulaşmaya çalışan bazı Iraklıların şartları karşılayabilmek için yasal olmayan yöntemler geliştirdiklerine rastlanmıştır. Bilhassa kültürler değerler ile AB'nin finanse ettiği destek programlarının muhtaçlık kriterleri ve sosyo-demografik koşulları çakıştığında yasa dışı yollara başvurulduğu anlaşılmaktadır.

Birbirini tamamlayan rollerde gelişen devlet ve sivil toplum ilişkisinin küreselleşme ve neoliberal politikalarla mahiyet değiştirerek "ikame edilebilir" bir hâl alması, Iraklı göçmenlerin sosyal yardımlara erişim noktasında eşit fırsatlara sahip olmadıklarına dair ifadelerinde anlam bulmuştur.

Her göçmen grubunun Türkiye’deki farklı nüfusları sebebiyle sosyal sermaye geliştirme kabiliyetlerinin ve kapasitesinin aynı olmaması, sosyal adalete dayanan kaynak dağılımının uygulamaya yansımaması, hibe verilen STÖ’lerin hem sayıca fazla olmaları hem farklı hukuki statüleri nedeniyle Suriyeli sığınmacıların yoksulluklarının hafifletilmesi üzerine yoğunlaşması sosyal yardıma erişimde fırsat eşitsizliğine neden olmaktadır.

Belirlenen son hane geçim stratejisi Irak’a geri dönmektir. Hanenin devamlılığını sağlamak için yeniden göç etmek literatürde sık rastlanan bir geçim yoludur. Ancak bağlam içerisindeki dönüş motivasyonları farklılık göstermektedir. Araştırma kapsamında Iraklı hanelerin zorunda kalarak veya gönüllü olarak Irak’a geri dönüş kararı aldığı görülmüştür. Irak’a gönüllü geri dönüş niyetinde olan veya dönmek üzere olan haneler özellikle enflasyona bağlı hayat pahalılığının artması ve iş olanaklarının azalması nedeniyle, sosyo-ekonomik durumlarının en azından Türkiye’dekinden daha kötü olmayacağına inanan alt kademedeki düşük gelirli hanelerdir. Bu inanca ülkelerindeki ekonomik fırsatların iyileştiği fikri de eşlik etmektedir.

Geçim stratejisi olarak Irak’a zorunlu olarak geri göç edenlerin dönüşlerine neyin sebep olduğunun bilgisi araştırmanın literatüre katkılarındanadır. Iraklı göçmenlerin Türkiye’de suça dahil olması, Türkiye’ye gelmeden önce Irak’ta siyasi muhalefet olaylarına karışmış olması ve Irak hükümetinin Türkiye’den DAES kaynaklı göz altı istemlerinde bulunması sebepleriyle uluslararası koruma başvuru sahipliği statüsünün getirdiği hakların düştüğü saptanmıştır. Farklı bir ifadeyle, “UN kimliğinin kapatılması” sonucu düzensiz göçmen konumuna gerileyen ve dolayısıyla SUY programlarından nakdi destek alma hakkını kaybeden Iraklıların geçinebilmek için Türkiye’den Irak’a geri dönüş kararı aldığı tespit edilmiştir.

Iraklı göçmenler tarafından ülkelere dönmelerine engel olan anlaşılır nedenler sıralanmıştır. Göçmenler, Irak’taki sanayi ve hizmet sektörlerinin yetersizliği ile fabrika ve üretim tesislerinin sayıca azlığı nedeniyle ticari faaliyetlerde bulunma ve istihdama katılma konusunda sorun yaşayacaklarını düşünmektedir. Bir diğer ifadeyle, Iraklı göçmenler Irak’ta bir hane geçim stratejilerinin bile olamayacağından endişelidir. Çünkü

geçim stratejilerinden bahsedebilmek için az veya çok kaynakların mevcudiyetinden söz edilmesi gerekir.

Irak'ın kurumsal organizasyon eksikliği (alt yapı hizmetleri gibi), Irak'ın siyasi istikrarsızlığından kaynaklanan belirsizlik hali, Irak hükümetine ve siyasi iklimine duyulan güvensizlik, geri dönüşün sağlanması için Irak hükümetinin teşvikte ve destekte bulunmaması gönüllü geri dönüş düşüncesinin oluşmasını engelleyen diğer etkenlerdir.

Geri dönüş niyeti taşıyıp bahsedilen endişelerden ötürü Türkiye'de kalış sürelerini uzatan göçmenlerin yanı sıra geri dönüş fikrine tamamen mesafeli duranlar da vardır. Etnisite temelli anlaşmazlıklar sonucu kişisel öyküleri acılarla dolu olan bazı hanelerin Türkiye'ye yüksek aidiyet duydukları gözlemlenmiştir. Bilhassa Iraklı Türkmenler'in ev sahibi toplumla ortak dil paylaşımı, dillerini rahat kullanma olanağı ve kendilerini daha güvende hissetmeleri yüksek aidiyet harcını kuvvetlendirmiştir.

Farkındalığı yüksek olan, genç veya özellikle parçalanmış ailelerin geçimini sağlayan Iraklı kadınların Türkiye'deki hukuki statülerine yönelik bir müdahale olmadıkça geri dönüş fikrine tamamen olumsuz baktığı saptanmıştır. Irak'ın siyasi ve kültürel ikliminin toplumsal cinsiyet bağlamında sırtına yüklediklerini Türkiye'de bir nebze atabilen kadınların tekrar aynı cinsiyet belasına bulaşmak istemediği anlaşılmaktadır.

Sosyal Sermayenin Hane Geçim Stratejilerinin Belirlenmesi Üzerindeki Etkisi

Zorunlu göçün dinamikleri gereği ekonomik ve beşerî sermayelerinde kayıplar yaşayan mültecilerin göç sürecini (göç kararı, esnası, sonrası) yönetebilmeleri için sosyal sermayelerini kullandıkları literatürdeki göç araştırmalarında yerini almıştır.

Bu tez çalışmasında Iraklı göçmenlerin göç esnasını planlarken ve bilhassa hedef ülkeye ilk varıştaki bilinmezliğin giderilmesi için sosyal sermayelerinden faydalandıkları yeniden görülmüştür. Sonuç bölümünün bu kısmında saha araştırması sırasında alışlagelenden farklı olan bulgular sosyal sermaye kavramı ekseninde değerlendirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumları, ulusal ve uluslararası hukuki ve organizasyonel eksikliğin ve göç hareketlerine ilişkin hakimiyet yetersizliğinin farkında olacak ki sürecin yıkıcı etkilerini hafifletmek adına göçmenlerin kendi sosyal sermayelerinden faydalanmıştır. Bu doğrultuda GİGM'nin sonradan gelen mültecilerin yerleşimleri hususunda birincil sosyal ilişkiler geliştirdikleri öncü mültecilerin ikamet ettiği adresleri uygun görme eğiliminde olduğu fark edilmiştir.

GİGM'in mültecilerin sosyal sermayelerini muhafaza etmeye yönelik arzusu yeterli olmamıştır. Çünkü zorunlu göç süreci sosyal ve beşerî sermaye varlıklarında olduğu gibi sosyal sermaye varlıklarında da olumsuz yönde dönüşümüne neden olmuştur. Bu durum, mültecilerin güçlü sosyal destek ağlarına sahip olmalarını engelleyerek hane geçimlerini sağlama konusunda zorluk yaşamalarına yol açmıştır.

Şu aşamada sosyal sermayenin bağlama bağımlı olduğu tekrarlanmalıdır. Sosyal sermaye toplumsal değişim sürecinin bir parçası olduğundan geçici veya değişken olabilmektedir. Bu bağlamda, bazı kişilerin bağlantıları diğerlerinden daha değerlidir, yani işgal edilen toplumsal konumla ilişkili olarak kullanım değeri belirlenmektedir. Dolayısıyla, ev sahibi toplumun üyeleriyle kıyaslandığında mültecilerin mevcut hukuki statüleri nedeniyle yeni sosyal sermaye biriktirme kabiliyetlerinin sınırlılığı dezavantajlı konumlarını güçlendirmektedir.

Hacmi dar ve nitelik olarak birbirine benzeyen sosyal kapalı grupların sosyal bağlantıları eşitsizliği sürdürdüğünden ve farklı kaynaklara erişimi kısıtladığından Iraklı göçmenlerin bağlantı kuran sosyal sermaye biriktirmeye çabaladıkları görülmüştür. Bu bağlamda, Iraklı Türkmenlerin ortak dil avantajlarını kullanarak ev sahibi toplumun ilçe belediyelerinden, halk eğitim merkezlerinden ve Türkmenlere yönelik faaliyet gösteren STÖ'lerden faydalandıkları tespit edilmiştir.

Hane geçim yollarından olan kayıt dışı piyasada çalışabilmek ve sosyal yardımlara erişebilmek için Iraklı göçmenlerin sosyal medya uygulamalarının aktif olarak kullanıldığı fark edilmiştir. Böylelikle, geleneksel sosyal bağların kapasitesine sıkışmayarak köprü kuran ve bağlantılı sosyal sermayenin potansiyelini

değerlendirdikleri görülmüştür. Bu bağlamda, enformasyon ve iletişim teknolojileri aracılığıyla aynı il içerisinde coğrafi olarak birbirinden habersiz ve uzak olan göçmen gruplarının bilgi ve fikir paylaşımları desteklenmiştir. Bu yolla hem iş bulunmuştur hem sosyal yardım sağlayıcılardan haberdar olunmuştur.

Kaldı ki yoksulluk riskiyle karşı karşıya olan Iraklı göçmen grupların köprü oluşturan sosyal sermaye biriktirme eğilimlerinin neredeyse hiç olmadığı, ev sahibi toplumun bireyleriyle organik bir etkileşime girmeksizin hassas bir hoşgörü atmosferinde mümkün olduğunca az iletişimle yaşamlarını sürdürdükleri anlaşılmıştır.

Bu kapsamda ulusal ve uluslararası mesleki eğitim, iş geliştirme hizmetleri gibi programlar açılarak göçmenlerin ev sahibi toplumla köprü kuran sosyal sermaye biriktirmesinde iyileştirmeye gidilebilir. Böylelikle; potansiyel ortaklıklar yaratılabilir, sosyal ilişkiler geliştirildiğinden ve sosyal temaslar gerçekleştiğinden potansiyel sosyal dışlayıcı mekanizmaların çalınması önenebilir.

Iraklı göçmenler yapısal kısıtlar altında ezilirken yine de belirlenmiş bir alanda küçük manevralarla hanelerinin devamlılığını sürdürmeye çabalamaktadır. Ancak, değişen ulus-devlet yapısı Iraklı göçmenleri olumsuz etkilemektedir. Göçmenler, Türkiye'nin kamusal yönetimlerini iyileştirmesini ve sosyal destek hizmetlerini artırmasını beklemektedir. Fakat ulus devletler, ulusötesi sorunları çözmek noktasında yetersiz kalmaktadır.

Küreselleşme sürecinin bir parçası olan post-Fordizmle birlikte istihdam piyasasında politik ve endüstriyel dönüşümler meydana gelmiştir. Bu dönüşüm, kolektif iş gücünü zayıflatarak kârlı büyümenin yeni yollarını aramış ve iş piyasasını esnek hale getirmiştir. Böylelikle, neoliberal düşüncelerin ve politikaların temelleri atılmıştır. Küresel iş gücü politikalarının esnek ve dolayısıyla “kolay ikame edilebilir” olan bu yönü, göçmenleri geçici işçi konumuna itmiştir.

Küreselleşme ile neoliberal politikalar arasındaki nedensel ilişki, hedef ülkenin sosyo-politik bağlamında kayıt dışı iş piyasasına eklenen göçmenlerin güvencesizlik, belirsiz ve kırılganlık halini katmanlaştırmaktadır.

Neoliberal iş gücü piyasaları ile kısıtlayıcı uluslararası göç rejimlerinin yoksulluğu derinleştiren devamlı etkileşimine karşı gerekli siyasal çerçevenin yetersizliği mültecilerin sosyal gereksinimlerinin karşılanmasını engellemekte ve onları onurlu bir yaşam hakkından uzaklaştırmaktadır.

Tezin sonuç bölümünde, araştırmanın amacı doğrultusunda hane geçim stratejilerinin sosyal sermayeyle olan ilişkisi üzerine ayrı bir başlık açılmıştır. Bu ilişki açıklanırken sosyal sermaye türlerine başvurularak Iraklı göçmenlerin kurdukları ağların niteliği analiz edilmeye çalışılmıştır.

Sosyal sermaye türlerine ilişkin yapılan sınırların sıkı çizildiği tanımlar, aktörlerin toplumsal ilişkilerinin mahiyetini tek boyuta indirgemektedir. Üstelik, her aktörün kaynaklara erişim fırsatının benzer olduğunu varsaymaktadır. Ancak, hane geçim stratejileri bağlamında sosyal sermaye türlerinin kullanımı irdelenerek aktörlerin (bu çalışmada Iraklı göçmenlerin) toplumsal konumlarının ve erişilebilir kaynaklarının durumu eleştirel bir bakış açısıyla yorumlanmıştır.

Bu tez çalışmasının verileri, göçmen nüfusun etkin rol oynadığı Ankara'da seyrek çalışılan bir mülteci grubuyla kültürler arası diyalog geliştirmesi ve Iraklı göçmenlerin hane geçim stratejilerini belirleyerek sosyal sermaye ekseninde analiz etmesi sebebiyle önem teşkil etmektedir. Buradan hareketle, söz konusu tez çalışmasının yeni çalışmalara kaynaklık edebileceği ve farklı kavrayışlara yol açabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2006). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adler P. ve Kwon, S. (2002). Social Capital: Prospects for a New Concept. *The Academy of Management Review*, 27(1), 17-40. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4134367>
- Aksan, G. (2015). *Yoksulluk ve Dayanışma Ağları*. Çizgi Kitabevi: Konya.
- Al-Qarawee, H. (2014). *Iraq's Sectarian Crisis: A Legacy of Exclusion*. Carnegie Middle East Center. Erişim adresi: https://carnegieendowment.org/files/iraq_sectarian_crisis.pdf
- Alnasrawi, A. (2001) Iraq: Economic Sanctions and Consequences, 1990–2000. *Third World Quarterly*, 22(2), 205-218. doi: 10.1080/01436590120037036
- Andrikopoulos, A. ve Duyvendak, J.W. (2020). Migration, Mobility and the Dynamics of Kinship: New Barriers, New Assemblages. *Ethnography*, 21(3), 299-318. doi: 10.1177/1466138120939584
- Arar, R. (2016). How Political Migrants' Networks Differ from Those of Economic Migrants: 'Strategic Anonymity' among Iraqi Refugees in Jordan. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(3), 519-535. doi: 10.1080/1369183X.2015.1065716
- Avis, J. (2002). Social Capital, Collective Intelligence and Expansive Learning: Thinking through the Connections. Education and the Economy. *British Journal of Educational Studies*, 50(3), 308-326. Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/3122480>
- Bakewell, O. (2010). Some Reflections on Structure and Agency in Migration Theory. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1689-1708. doi: [10.1080/1369183X.2010.489382](https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.489382)
- Başak, S. ve Öztaş, N. (2010). Güven Ağbağları, Sosyal Sermaye ve Toplumsal Cinsiyet. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 27-56.
- Bender, D. (1967). A Refinement of the Concept of Household: Families, Co-residence, and Domestic Functions. *American Anthropologist*, 69(5), 493-504.

- Bhandri, H. ve Yasunobu, M. (2009). What is Social Capital? A Comprehensive Review of the Concept. *Asian Journal of Social Science*, 37, 480–510.
- Bilecen, B., Gamper, M. ve Lubbers, M. (2018). The Missing Link: Social Network Analysis in Migration and Transnationalism. *Social Networks*, 53, 1-3.
- Bilecen, B. Ve Lubbers, M. (2021). The Networked Character of Migration and Transnationalism. *Global Networks*, 21, 837–852. doi: 10.1111/glob.12317
- Bokyoung, S. (2021). Exploring Network Measures of Social Capital: Toward More Relational Measurement. *Journal of Planning Literature*, 36(3), 328-344. doi: 10.1177/0885412221999415
- Bora, A. (2007). Kadınlar ve Hane: “Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?”. N. Erdoğan (Ed.), *Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* (s. 97-132) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Borjas, G. (1989). Economic Theory and International Migration. *International Migration Review*, 23(3).
- Bourdieu, P. (1983). The Forms of Capital. J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (s. 241-258) içinde. New York: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2021). *Düşünsel Sosyolojiye Davet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boyd, M. (1989). Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. *The International Migration Review*, 23(3), 638-670. Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/2546433>
- Bozok, M. (2019). *Göç Sonucu Yaşanan Erkeklik Krizlerinin Bir Yüzü Olarak Erkekliğin Kaybı*. *Journal of Economy Culture and Society*, 60, 171-185. doi:10.26650/JECS2019-0035
- Burt, R. (1980a). Models of Network Structure. *Annual Review of Sociology*, 6, 79-141

- Burt, R. (1992). *Structural Holes: The Social Structure of Competition*. Cambridge: Harward University Press.
- Burt, R. (2001). Structural Holes versus Network Closure as Social Capital. N. Lin, K. Cook ve R. Burt (Ed.), *Social Capital: Theory and Research* içinde. New York: Aldine de Gruyter.
- Castles, S. ve Miller, M. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cederberg, M. (2012). Migrant Networks and Beyond: Exploring the Value of the Notion of Social Capital for Making Sense of Ethnic Inequalities. *Acta Sociologica*, 55(1), 59-72. doi:10.1177/0001699311427746
- Cernea, M. (1997). The Risks and Reconstruction Model for Resettling Displaced Populations. *World Development*, 25(10), 1569-1587.
- Cheong, P., Edwards, R., Goulbourne, H. ve Solomos, J. (2007). Immigration, Social Cohesion and Social Capital: A Critical Review. *Critical Social Policy*, 27(1), 24-49. doi: 10.1177/0261018307072206
- Chomsky, N. ve Achcar, G. (2007). *Tehlikeli güç*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Chuatico, G. ve Haan, M. (2022). Bonding Social Ties: Relative Human Capital and Immigrant Network Choices. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48(7), 1690-1710. doi: 10.1080/1369183X.2020.1756761
- CIA. (2024, 31 Ocak). The World Factbook. *Iraq*. Erişim adresi: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iraq/>
- Coleman, J. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, 94, 95-120. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/2780243>
- Cornell, L. (1987). Where can Family Strategies Exist. In *Family Strategy: A Dialogue. Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 20(3), 120-123.
- Creswell, J. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Cunningham, R. ve Sarayrah, Y. (1993). *Wasta: The Hidden Force in Middle Eastern Societies*. London: Prager.
- Czaika M. ve Reinprecht, C. (2022). Migration Drivers: Why Do People Migrate? P. Scholten (Ed.), *Introduction to Migration Studies An Interactive Guide to the Literatures on Migration and Diversity* (s. 49-82) içinde. Switzerland: Springer Nature Switzerland AG.
- Çingir, Ö. ve Erdağ, R. (2017). Türkiye’de Biyopolitika ve Göç: Iraklı Mülteciler Örneği. *Ege Akademik Bakış*, 17(4), 517-525.
- Danış, A. (2010). İstanbul’daki Iraklı Göçmenlerin Parçalı Eklemlenme Sürecinde Toplumsal Ağlar. B. Pusch ve T. Wilkoszewski (Ed.). *Türkiye’ye Uluslararası Göç: Toplumsal Koşullar-Bireysel Yaşamlar* (s. 191-224) içinde. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- DeFronzo, J. (2018). *The Iraq War: Orijins and Consequences*. New York: Routledge.
- Dekker, R. ve Engbersen, G. (2014). How Social Media Transform Migrant Networks and Facilitate Migration. *Global Networks*, 14(4), 401–418.
- Dekker, R., Engbersen, G. ve Faber, M. (2016). The Use of Online Media in Migration Networks. *Population, Space and Place*, 22, 539-551.
- de la Rocha, G. (2001). From the Resources of Poverty to the Poverty of Resources? The Erosion of a Survival Model. *Latin American Perspectives*, 28(4), 72-100. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/3185139>
- de la Rocha, G. (2007). The Construction of the Myth of Survival. *Development and Change* 38(1), 45–66.
- Dickens, W. ve Lang K. (1988). The Reemergence of Segmented Labor Market Theory. *The American Economic Review*, 78(2), 129-134.
- Dodge T. (2006). Iraq: The Contradictions of Exogenous State-Building in Historical Perspective. *Third World Quarterly*, 27(1), 187-200.
- Dodge, T. (2020). Beyond structure and agency: Rethinking political identities in Iraq after 2003. *Nation and Nationalism*, 26, 108-122. doi: 10.1111/nana.12579
- Drucker, P. (1994). *Kapitalist Ötesi Toplum*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

- Duman, B. (2020). *ABD işgalinin 17. yılı: Irak'ta durum ve geleceğe dair beklentiler*. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi web sayfasından erişildi: https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/15_BilgayDuman_93.pdf
- Duman, B. (2021). *Irak'ta ABD işgalinden geriye ne kaldı?* Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi web sayfasından erişildi: https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/17_BILGAYDUMAN_100.pdf
- Duman, B. ve Çalışkan, S. (2021). Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Doğuşu, dönüşümü ve geleceği. G. Sönmez (Ed.), *Türkiye'nin terörle mücadelesi: kavramlar, örgütler ve aktörler* (s. 135-166) içinde. Ankara: TASAV.
- Edwards, B. ve Foley, M. (1997). Social Capital and the Political Economy of Our Discontent. *The American Behavioral Scientist*, 40(5), 669-678.
- El-Said, H. ve Harrigan, J. (2009). "You Reap What You Plant": Social Networks in the Arab World—The Hashemite Kingdom of Jordan. *World Development*, 37(7), 1235-1249. doi: 10.1016/j.worlddev.2008.12.004
- Emirbayer, M. ve Goodwin, J. (1994). Network Analysis, Culture, and the Problem of Agency. *American Journal of Sociology*, 99(6), 1411-1454. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2782580>
- Emirbayer, M. (1997). Manifesto for a Relational Sociology. *American Journal of Sociology*, 103(2), 281-317. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/10.1086/231209>
- Engelen, T. (2002). Labour Strategies of Families: A Critical Assessment of An Appealing Concept. *IRSH*, 47, 453-464.
- Erel, U. (2010). Migrating Cultural Capital: Bourdieu in Migration Studies. *Sociology*, 44(4), 642-660. doi: 10.1177/0038038510369363
- Europe Turkmen Friendships. (2008). *Turkmens, Turkmeneli and the Musul Region*. Erişim adresi: <https://merryabla64.wordpress.com/2008/05/24/map-of-turkmeneli/>
- Fearon, J. D. (2007). Iraq's Civil War. *Foreign Affairs*, 86(2), 2-16.
- Field, J. (2006). *Sosyal Sermaye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Folbre, N. (1987). Family Strategy, Feminist Strategy. In *Family Strategy: A Dialogue, Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 20(3), 115-118.
- Gause, F. (2002). Iraq's Decisions to Go to War, 1980 and 1990. *Middle East Journal*, 56(1), 47-70.
- Gelekçi, C. (2003). *Küreselleşme ve Milli Kültür / Globalization and National Culture*. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi veri tabanından erişildi. Tez No: 132736
- GİGM. (2023). Uluslararası Koruma Başvurusu Yapan İlk 3 Uyrak. Erişim adresi: <https://www.goc.gov.tr/uluslararasi-koruma-istatistikler> (Erişim tarihi: 26.05.2024)
- GİGM. (2024a). *Kitlesel Akınlar*. Erişim Adresi: <https://www.goc.gov.tr/kitlesel-akinlar>
- GİGM. (2024b). *Kısa Dönem İkamet İzni ile Ülkemizde Bulunan İlk 10 Uyrak*. Erişim adresi: <https://www.goc.gov.tr/ikamet-izinleri> (Erişim tarihi: 26.05. 2024)
- GİGM. (2024c). *Düzenlenecek Belgeler*. Erişim adresi: <https://www.goc.gov.tr/duzenlecek-belgelerbelge#:~:text=ULUSLARARASI%20KORUMA%20BAŞVURU%20SAHİBİ%20KİMLİK,Başvuru%20Sahibi%20Kimlik%20Belgesi%20düzenlenir.>
- Gökler, F. (2014). *IŞİD operasyonları sonrası Irak'ta insani durum, Türkmenler ve Türkiye'nin Irak'a yaptığı insani yardımlar*. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi web sayfasından erişildi: https://orsam.org.tr//d_hbanaliz/13tr.pdf
- Graebner, M., Martin, J. Ve Roundy, P. (2012). Qualitative Data: Cooking without A Recipe. *Strategic Organization*, 10(3), 276-284. doi: 10.1177/1476127012452821
- Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380. Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/2776392>
- Gurac, D. ve Cases, M. (2010). Migration Networks and the Shaping of Migration Systems. M. Kritz, L. Lim ve Zlotnik, H. (Ed.), *International Migration Systems: A Global Approach* (s. 150-176) içinde. Oxford: Clarendon Press.
- Guyer, J. (1981). Household and Community in African Studies. *African Studies Review*, 24(2/3), 87-137.

- Güneş, F. (2010). Yoksullukla Başa Çıkma Stratejileri, “Kaynakların Yoksulluğu” ve Kadın Emeği. *Folklor/Edebiyat*, 16(64), 33-64.
- Güney, Ü. ve Konak, N. (2016). Bolu’da Suriyeli ve Iraklı Sığınmacılar Vatandaşlık ve Kaynak Dağılımı Temelinde Öteki Algısı. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4(2), 113-133.
- Hatton, T. ve Williamson, J. (2005). What Fundamentals Drive World Migration? G. Borjas ve J. Crisp (Ed.), *Poverty, International Migration and Asylum* (s. 15-38) içinde. England: Palgrave Macmillan.
- Haug, S. (2008). Migration Networks and Migration Decision-Making. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 585-605. doi: 10.1080/13691830801961605
- Haythornthwaite, C. (2002). Strong, Weak, and Latent Ties and the Impact of New Media. *The Information Society*, 18(5), 385-401. doi: 10.1080/01972240290108195
- Heering, L., van der Erf, R. ve van Wissen, L. (2004). The Role of Family Networks and Migration Culture in the Continuation of Moroccan Emigration: A Gender Perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(2), 323–337.
- Hinnebusch, R. (2007). The US Invasion of Iraq: Explanations and Implications. *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 16(3), 209-228. doi: 10.1080/10669920701616443.
- Hollifield, J. (2000). “The Politics of International Migration: How Can We “Bring the State Back In”. Brettel ve J. Hollifield (Ed.), *Migration Theory Talking Across Discipline*. New York and London: Routledge.
- IDMC. (2023). *Country Profile: Iraq*. Internal Displacement Monitoring Centre web adresinden erişildi: <https://www.internal-displacement.org/countries/iraq>
- IOM. (2003). Irregular Migration in Turkey. *IOM Migration Research Series* (Report No.12). IOM Publications web sayfasından erişildi: https://publications.iom.int/system/files/pdf/mrs_12_2003.pdf
- IOM. (2008). *Post-February 2006 Displacement in Iraq 1 June 2008 Bi-Weekly Report*. UN OCHA web adresinden erişildi: <https://reliefweb.int/report/iraq/iraq-iom-emergency-needs-assessments-post-feb-2006-displacement-iraq-01-jun-2008-bi>

- IOM. (2013). *Göç Terimleri Sözlüğü* (No: 31). Erişim adresi: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf
- IOM DTM. (2023). *Iraqi Returnees From Abroad- Dashboard*. IOM Displacement Tracking Matrix web adresinden erişildi: https://iraqdtm.iom.int/files/BorderMonitoring/20236131028220_IRQ_RFA_23_April_%202023.pdf
- IOM DTM. (2024a, 9 Ocak). MPM Türkiye *Quarterly Report: Q4- October, November, December 2023*. Erişim adresi: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd1461/files/reports/Q4_quarterly-Oct-Nov-Dec-23.pdf
- IOM DTM. (2024b). *Iraq Mission*. IOM Displacement Tracking Matrix web adresinden erişildi: <https://iraqdtm.iom.int>
- Jang, K. Kim, J. ve Chang, W. (2021). Deskillling and Reskilling of Political Refugees in the Republic of Korea: an Actor-Network Analysis. *Journal of Lifelong Education*, 40(3), 281-294. doi: 10.1080/02601370.2021.1956613
- Korzeniewska, L. ve Erdal, M.B. (2021). Deskillling Unpacked: Comparing Filipino and Polish Migrant Nurses' Professional Experiences in Norway. *Migration Studies*, 9(1), 1-20.
- Koser, K. (1997). Social Networks and the Asylum Cycle: The Case of Iranians in the Netherlands. *The International Migration Review*, 31(3), 591-611. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2547287>
- Lemann, N. (1996). "Kicking in Groups". *Atlantic Monthly*, 22-26.
- Lin, N. (1999). Building a Network Theory of Social Capital. *Connections*, 22(1), 28-51.
- Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger-Tılıç, H. (2002). Yapısal Uyum Programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksullukla Başetme Stratejileri. *Kentleşme, Göç ve Yoksulluk*, 7, 197-246
- Karataş, E., Ataman, H. ve Özçelebi, M. (2023). *Türkiye'de Sivil Toplum Örgütleri: Örgütlenme Özgürlüğü ve Katılım Hakkı-Bölüm I Örgütlenme Özgürlüğü*. Sivil Toplum Geliştirme Merkezi web sitesinden erişildi: <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2024-01/sto-rapor1-web.pdf>

- Karayığit, H. O. (2021). Mekânın Üretimi ve Sosyal Uyum: Ankara'nın Demirlibahçe Mahallesi'ndeki Romanlar, Iraklılar ve Yerel Halk. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 323-354.
- Karim, H. ve Baser, B. (2023). Collective Memory in Post-Genocide Societies: Rethinking Enduring Trauma and Resilience in Halabja. *Review of Middle East Studies*, 56, 56–72. doi:10.1017/rms.2022.25
- Kaufmann, C. (2006). Separating Iraqis, Saving Iraq. *Council on Foreign Relations*, 85(4), 156-160.
- Kaynak, M., Yinanç, R., Şahin, C., Tomanbay, M., Safran, M., Aldan, M., Özkiper, A. ve Aytaç, F. (1992). *Iraklı sığınmacılar ve Türkiye: (1988-1991)*. Ankara: TANMAK Yayınları.
- Koca, M. ve Özkan, Z. (2023). Entegrasyon Paradoksu Çerçevesinde Suriyelilerin ve Iraklıların Geri Dönme veya Gelişmiş Batı Ülkelerine Göç Etme Niyetleri. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 208-225.
- Körükmez, L. Danış, D. ve Karakılıç İ. (2022). Zorunlu Göç Bağlamında Suriyeli Kadınların Ücretli İşgücüne Katılımında Toplumsal Cinsiyet Müzakeresi. *Alternatif Politika*, 14(2), 201-228.
- Lusis, T. ve Bauder, H. (2010). Immigrants in the Labour Market: Transnationalism and Segmentation. *Geography Compass*, 4(1), 28-44. doi: 10.1111/j.1749-8198.2009.00277.x
- MacDonald, J. ve MacDonald, L. (1964). Chain Migration Ethnic Neighborhood Formation and Social Networks. *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, 42(1), 82-97
- Mallett, R. ve Hagen-Zanker, J. (2018). Forced Migration Trajectories: An Analysis of Journey- and Decision-Making among Eritrean and Syrian Arrivals to Europe. *Migration and Development*, 7(3), 341–351. doi: 10.1080/21632324.2018.1459244
- Manap-Kırmızıgül, Ç. (2019). Komşudan Yabancıya, Misafirden Mülteciye: Yerel Halkın Gözünden Türkiye'de Mülteciler. *Nüfusbilim Dergisi*, 41, 84-102.
- Marriam, S. (2002). Introduction to Qualitative Research. *Qualitative Research in Practice* (s. 1-17) içinde. San Francisco: Jossey-Bass.

- Massey, D., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. ve Taylor, J. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466.
- Maxwell, J. (2012). Designing a Qualitative Study. *Qualitative Research Design: A Interactive Approach* (s. 215-253) içinde. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/43220402_Qualitative_Research_Design_An_Interactive_Approach_JA_Maxwell
- Mercan Sarı, R. (2018)._Irak'tan Türkiye'ye Göç Etmek Zorunda Kalan Türkmenler Üzerine Bir Araştırma: Ankara Örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Mincer, J. (1978)._Family Migration Decisions. *Journal of Political Economy*, 86(5), 749-773.
- Misztal, B. (2000). *Informality: Social Theory and Contemporary Practice*. London: Routledge.
- Morrow, V. (1999). Conceptualising Social Capital in Relation to the Well-Being of Children and Young People: A Critical Review. *The Sociological Review*, 47(4), 744-765. doi: [10.1111/1467-954X.00194](https://doi.org/10.1111/1467-954X.00194)
- Mucci, N., Traversini, V., Giorgi, G., Garzaro, G., Fiz-Perez, J., Campagna, M., Rapisarda, V., Tommasi, E., Montalti M. ve Arcangeli, G. (2019). Migrant Workers and Physical Health: An Umbrella Review. *Sustainability*, 11, 232. doi:10.3390/su11010232
- Mülteciler Derneği. (2024, 11 Şubat). *Sosyal Uyum Yardımı (SUY) Programı*. Erişim adresi: <https://multeciler.org.tr/yabancilara-yonelik-sosyal-uyum-yardimi-programi-suy/> Erişim Tarihi: 19.04.2024
- Nowicka, M. (2012). Deskillling in Migration in Transnational Perspective: the case of Recent Polish Migration to the UK. *Center on Migration, Citizenship and Development*, 112.
- Ozaltın, D., Shakir, F. ve Loizides, N. (2019). Why Do People Flee? Revisiting Forced Migration in Post-Saddam Baghdad. *Journal of International Migration and Integration*, 21, 587–610. doi: 10.1007/s12134-019-00674-z

- Özüdoğru, B. (2023). *2023 Yılında Gerçekleşen Kahramanmaraş Merkezli Deprem Etkileri ve Politika Önerileri*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı web sayfasından erişildi: <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/10547>
- Özşahin, M. (2019). Arap Baharı sonrası Ortadoğu’da çatışmanın dinamikleri. M. Özşahin ve O. Battır (Ed.), *Arap Baharı sonrası Ortadoğu: bölgesel dönüşüm ve reaksiyonlar* (s. 17-28) içinde. İstanbul: Hiperlink Yayın.
- Pachucki, M. ve Breiger, L. (2010). Cultural Holes: Beyond Relationality in Social Networks and Culture. *Annual Review of Sociology*, 36, 205-224.
- Pajnik, M. (2012). Migrants as Cheap Labourers in Europe: Towards Critical Assessment of Integration. *Migracijske i etničke teme*, 2, 143–163.
- Palkki D. ve Rubin L. (2021). Saddam Hussein’s Role in the Gassing of Halabja. *The Nonproliferation Review*, 28(1-3), 115-129. doi: 10.1080/10736700.2020.1795600
- Patton, M. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods*. London: Sage Publications, Inc.
- Platt, M., Baey, G., Yeoh, B., Khoo, C. ve Lam, T. (2017). Debt, Precarity and Gender: Male and Female Temporary Labour Migrants in Singapore. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(1), 119-136. doi: 10.1080/1369183X.2016.1218756
- Polk, William R. (2007). *Irak’ı anlamak*. İstanbul: NTV Yayıncılık.
- Portes, A. (1998). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Reviews of Sociology*, 24, 1-24.
- Putnam, R. (1993a). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Ryan, L. (2011). Migrants’ Social Networks and Weak Ties: Accessing Resources and Constructing Relationships Post-Migration. *The Sociological Review*, 59(4), 707-724.

- Sandefur R. ve Laumann, E. (2000). A Paradigm for Social Capital. *Rationality and Society*, 10(4), 69-87. doi: [10.1177/104346398010004005](https://doi.org/10.1177/104346398010004005)
- Sariipek, D. (2017). "Hak Temelli" Sosyal Politikadan "Hayırseverlik Temelli" Sosyal Politikaya Geçişte Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü. *İnsan&İnsan*, 4(11), 81-99.
- Schiller, N., Basch, L. ve Blanc-Szanton, C. (1992). Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration. *Annals New York Academy of Sciences*, 645, 1-24.
- Siisiäinen, M. (2003). One Concept, Two Approaches: Bourdieu and Putnam on Social Capital. *International Journal of Contemporary Sociology*, 40(2), 183-203.
- Silbaugh, K. (2016). Distinguishing Households from Families. *Fordham Urban Law Journal*, 43(4), 1071-1105.
- Sirkeci, İ. (2005). War in Iraq: Environment of Insecurity and International Migration. *IOM International Migration*, 43(4), 197-214.
- 6, P. (1997). Social Exclusion: Time to Be Optimistic. *Demos collection*, 12, 3-12.
- Sjaastad, L. (1962). The Costs and Returns of Human Migration. *Journal of Political Economy*, 70(5), 80-93.
- Suğur, N., Suğur, Ç., Gönç-Şavran, T., ve Çetin, O. (2010). Hizmet Sektöründe Çalışan Yoksulların Geçim Stratejileri ve Sosyal İlişki Ağları: Eskişehir Örneği. *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 12(1), 59-84.
- Szereter, S. ve Woolcock, M. (2003). Health by Association? Social Capital, Social Theory and The Political Economy of Public Health. *International Journal of Epidemiology*, 33, 1-18. doi: 10.1093/ije/dyh013
- Şenses, F. (2017). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekten Aksürmeli, Z. (2019). *Suriye'den Gerçekleşen Göç Sonrası Gaziantep'te Yerli ve Göçmen Yoksulluğu* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tekten Aksürmeli, Z. ve Sağlam, S. (2021). Yoksulluk Çalışmalarında Hane/Aile Stratejileri Üzerine Kavramsal Bir Tartışma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 323-350.

- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024). *Sosyal Yardım Programlarımız*. Erişim adresi: <https://www.aile.gov.tr/sygm/programlarimiz/sosyal-yardim-programlarimiz/#:~:text=65%20yaş%20üstü%20vatandaşlar%20faydalanabilmektedir.,-Kimlik%20Belgesi&text=Ödemeler%20aylık%20yapılmaktadır.&text=Sosyal%20güvenesi%20olmayan%20ve%20hane,az%20olan%20vatandaşlarımıza%20yapılan%20yardımlardır.&text=%40%20ve%20üstü%20engelli%20raporu%20olan%20vatandaşlar%20faydalanabilmektedir.,-Kimlik%20Belgesi> Erişim Tarihi: 19.04.2024
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2016, 17 Mart). *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik*. Resmî Gazete (Sayı: 29656). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/03/20160317.htm>
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB). (2016, 26 Nisan). *Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik*. Resmî Gazete (Sayı: 29695). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160426-1.htm>
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB). (2024a). *Harç ve Değerli Kâğıt Bedelinin Ödenmesi*. Erişim adresi: <https://www.cs.gb.gov.tr/uigm/genel-bilgi/harc-ve-degerli-kagit-bedelinin-odenmesi/> Erişim tarihi: 06.04.2024
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB). (2024b). *Çalışma İzni Değerlendirme Kriterleri*. Erişim adresi: <https://www.cs.gb.gov.tr/uigm/calisma-izni/calisma-izni-degerlendirme-kriterleri/> Erişim tarihi: 06.04.2024
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB). (2024c). *Asgari Ücretin Net Hesabı ve İşverene Maliyeti (Yıllara Göre)*. Erişim adresi: <https://www.cs.gb.gov.tr/asgari-ucret/> Erişim tarihi: 06.04.2024
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB). (2024d). *İdari Para Cezaları*. Erişim adresi: <https://www.cs.gb.gov.tr/uigm/genel-bilgi/idari-para-cezolari/> Erişim tarihi: 06.04.2024
- TCMB. (2024). *Fiyat Endeksi (Tüketici Fiyatları) (2003=100)*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası web adresinden erişildi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatlari> Erişim Tarihi: (29.05.2024)

- The World Bank. (2022). *Net Migration -Türkiye*. Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SM.POP.NETM?end=2021&locations=TR&start=1960&view=chart>
- Thondhlana, J., Madziva, R. ve McGrath, S. (2016). Negotiating Employability: Migrant Capitals and Networking Strategies for Zimbabwean Highly Skilled Migrants in The UK. *The Sociological Review*, 64, 575–592. doi: 10.1111/1467-954X.12373
- Thornton, A. ve Fricke, T. (1987). Social Change and the Family: Comparative Perspectives from the West, China and South Asia. *Sociological Forum*, 2(4), 746-779.
- TÜİK. (2023, Temmuz). *Uluslararası Göç İstatistikleri, 2022*. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Göç-İstatistikleri-2022-49457#:~:text=Türkiye%27den%20yurt%20dışına%20göç,ünü%20ise%20yabancı%20uyruklular%20oluşturdu.>
- Trading Economics. (2024). *Irak- Enflasyon Oranı*. Trading Economics web adresinden erişildi: <https://tr.tradingeconomics.com/iraq/inflation-cpi>
- Turner, B. ve Elliott, A. (2017). *Çağdaş Toplum Kuramından Portreler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı (TİKV). (2024). *Türkmeneli*. Erişim adresi: <https://www.turkmenelivakfi.org/irak-turkmenleri/>
- UN, Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (1999). *Guiding Principles on Internal Displacement*. UNHRC France web adresinden erişildi: <https://www.unhcr.org/fr-fr/en/media/guiding-principles-internal-displacement>
- UNDP, Development Programme. (2022). *UNDP Guidance Note: Building Resilience Through Livelihoods and Economic Recovery*. UN Development Programme web adresinden erişildi: <https://www.undp.org/publications/building-resilience-through-livelihoods-and-economic-recovery>
- UNHRC. (2023a). *Global Trends: Forced Displacement in 2022*. UNHRC global web adresinden erişildi: <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2022>

- UNHRC. (2023b). Türkiye Bi-Annual Fact Sheet. UNHRC web adresinden erişildi: https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2023/10/Bi-annual-fact-sheet-2023-09-TURKIYEF_TR.pdf
- UNHRC. (2023c). *Iraq Refugee Crisis*. UNHRC USA web adresinden erişildi: <https://www.unrefugees.org/emergencies/iraq/>
- UNHRC ODP. (2023). *Iraq Operation*. UHRC Operational Data Portal web adresinden erişildi: <https://data.unhcr.org/en/country/irq>
- UNHRC. (2024). *Iraq Situation*. UNHRC Global Focus web adresinden erişildi: <https://reporting.unhcr.org/operational/situations/iraq-situation#:~:text=The%20needs%20remain%20high%20in,or%20to%20effective%20local%20integration.>
- Utar, S. (2023). *Türkiye'nin Yeni Uluslararası Göç Yönetimi: Göç Politikalarının Geçicilik ve Belirsizlik Kıskaçındaki Suriyeli, Iraklı ve Afgan Göçmenlerin Deneyimleri Üzerinden İncelenmesi, Ankara Örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Verdery, A., Mouv, T., Edelblute, H. ve Chavez, S. (2018). Communication Flows and the Durability of a Transnational Social Field. *Soc Networks*, 53, 57-71.
- Wahlbeck, Ö. (2002). The Concept of Diaspora as an Analytical Tool in the Study of Refugee Communities. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 28(2), 221–238.
- Waldinger, R. (2009). Networks and Niches: The Continuing Significance of Ethnic Connections. G. Loury, T. Modood ve S. Teles (Ed.), *Ethnicity, Social Mobility and Public Policy: Comparing the USA and UK* (s. 342-362) içinde. Oxford: Cambridge University Press.
- Wallace, C. (2002). Household Strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research. *Sociology*, 36(2), 275-292.
- Wilson, G. (1991). Thoughts on the Cooperative Conflict Model of the Household in Relation to Economic Method. *IDS Bulletin*, 22(1), 31-36.

- Wolf, D. (1990). Daughters, Decisions and Domination: An Empirical and Conceptual Critique of Household Strategies. *Development and Change*, 21(1), 43-74.
- Woolcock, M. (1998). Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework. *Theory and Society*, 27(2), 151-208. doi: 10.1023/A:1006884930135
- Woolcock, M. (2001). The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcome. *Canadian Journal of Policy Research*, 2.
- Wright, C. (1985). Religion and Strategy in the Iraq-Iran War. *Third World Quarterly*, 7(4), 839-852.
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK). (2013, 11 Nisan). Resmî Gazete (Sayı: 28615). Erişim adresi: <https://resmigazete.gov.tr/fihrist?tarikh=2013-04-11>
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri / International Migration: Its Types, Causes and Effects. *Turkish Studies*, 9(2), 1685-1704. doi: 10.7827/TurkishStudies.6274
- Žižek, S. (2009, 28 Ekim). Iraq's False Promises. *Foreign Policy*. Erişim adresi: <https://foreignpolicy.com/2009/10/28/iraqs-false-promises/>

EK 1. Saha Araştırmasına İlişkin Bazı Fotoğraflar¹⁹

¹⁹ Söz konusu fotoğraflar saha araştırması sırasında bazı katılımcıların çalıştığı restoran, kitap kafe gibi iş yerlerinde çekilmiştir.

EK 1. (devam) Saha Araştırmasına İlişkin Bazı Fotoğraflar

EK 2. Iraklı Türkmenlere Yönelik Faaliyet Gösteren STÖ'lere İlişkin Bazı Fotoğraflar

EK 2. (devam) Iraklı Türkmenlere Yönelik Faaliyet Gösteren ST'lere İliŖkin Bazı Fotoğraflar

EK 3. Orijinallik Raporu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 28/06/2024	
Tez Başlığı: Iraklı Göçmenlerin Hane Geçim Stratejileri: Ankara İli Örneği	
Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 149 sayfalık kısmına ilişkin, 28/06/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %3'dür.	
Uygulanan filtrelemeler:	
1. ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç	
2. ☒ Kaynakça hariç	
3. ☐ Alıntılar hariç	
4. ☒ Alıntılar dâhil	
5. ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç	
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Merve ILGAZ	
Ad-Soyad/İmza	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Merve ILGAZ
	Öğrenci No	N21135328
	Enstitü Anabilim Dalı	Sosyoloji
	Programı	Sosyoloji

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Cahit GELEKÇİ
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF SOCIOLOGY		Date: 28/06/2024
Thesis Title: Household Livelihood Strategies of Iraqi Immigrants: The Case of Ankara Province		
According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 28/06/2024 for the total of 149 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 3%.		
Filtering options applied:		
1. ☒ Approval and Declaration sections excluded		
2. ☒ References cited excluded		
3. ☐ Quotes excluded		
4. ☒ Quotes included		
5. ☒ Match size up to 5 words excluded		
I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.		
Kindly submitted for the necessary actions.		Merve ILGAZ
		Name-Surname/Signature

Student Information	Name-Surname	Merve ILGAZ
	Student Number	N21135328
	Department	Sociology
	Programme	Sociology

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED

Prof. Dr. Cahit GELEKÇİ
(Title, Name and Surname, Signature)

EK 4. Etik Komisyon İzni

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Rektörlük

Sayı : E-35853172-300-00002578056
Konu : Merve ILGAZ Hk. (Etik Komisyon İzni)

20.12.2022

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 17.11.2022 tarihli ve E-12908312-300-00002521897 sayılı yazınız.

Enstitünüz Sosyoloji Yüksek Lisans Programı öğrencilerinden Merve ILGAZ'ın Prof. Dr. Cahit GELEKÇİ danışmanlığında yürüttüğü "Iraklı Göçmenlerin Hane Geçim Stratejileri: Ankara İli Örneği" başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun 13 Aralık 2022 tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Vural GÖKMEN
Rektör Yardımcısı

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: CE04FEA3-EB5C-4491-8261-B021BE376F8C

Belge Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/hu-ebys>

Adres: Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara

Bilgi için: Duygu Didem İLERİ

E-posta: yazimd@hacettepe.edu.tr İnternet Adresi: www.hacettepe.edu.tr Elektronik

Bilgisayar İşletmeni

Ağ: www.hacettepe.edu.tr

Telefon: 0 (312) 305 3001-3002 Faks: 0 (312) 311 9992

Telefon: .

Kep: hacettepeuniversitesi@hs01.kep.tr

